

ՑԱԿՈՒՔԻ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ (ՏԱՐԻՆ)

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ ՆՈՑԸ

ԼՂ 14

Եվ նաև՝ Երևանի շրջանը կատարեց, մինչև որ Հասարակ Մեքքա և Տան (սրբազան) չուրջը մեկ շաբաթ պատվեց: Ապա Հինգ ամիս անց ջուրը քաշվեց: Այն (Ջրհեղեղը) սկիզբ էր առել Այար (մայիս) ամսից տասնյոթ օր մնացած և տեղի մինչև Տիշրին Բ (նոյեմբեր) ամսից տասներեք օր մնացած:

Պատմվել է, որ Նոյը (Նուհ) տապան նստեց Ռաջաբ ամսվա առաջին օրը և կանգ առավ Արարադ (Ջուգի) լեռան վրա Մուհամմադ ամսին, որն առաջին ամիսը Հաշվեց, սակայն [սուրբ] Գրքի ժողովուրդը այս բանում տարակարծիք է: Երբ Արարադի վրա կանգ առավ, որը Մոսուլի կողմերում մի լեռ է, բարձրյալն Ալլահը Հրամայեց երկնքից իջած ջրերին ու դրանք վերադարձան այնտեղ, որտեղից եկել էին: Նա Հրամայեց ու հողը կուլ տվեց ջրերը:

Նոյը տապանի կանգ առնելուց հետո չորս ամիս մնաց, ապա մի ազոավ ուղարկեց, որպեսզի ջրերի վիճակն իմանա և գտնելով որ դիակները ծփում են ջրերի երեսին, չարժվեց: Ապա մի ազավնի ուղարկեց, որը բերեց ձիթենու տերև և նա իմացավ, որ ջրերն իջել են: Այար (մայիս) ամսի քսանյոթին նա իջավ և նրա տապան մտնելուց մինչև դուրս գալը տեղի էր լրիվ մեկ տարի և տաս օր: Երբ նա և իր ընտանիքը իջան երկիր, կառուցեցին մի քաղաք, որը կոչվեց Սամանին (ութսուն):

ԼՂ 15-16

Նոյի որդի Հաբեթը (Յաֆիս) կանգ առավ արևելքի ու արևմուտքի միջև: Նա ծնեց Գոմերին (Քաումար), Թոբելին (Տուբալ), Մադային (Մաշ), Մոսոբին (Մաշիշ) ու Մագոգին (Մաջուշ): Իսկ Գոմերը ծնեց սլավոններին (սակալիրա), Թորելը ծնեց Բուրջանին (բուլղար), Մադան (Մաշը) ծնեց Թուրքերին ու խազարներին և Մոսոբը իշթաններին (իսպանացիք): Մագոգը ծնեց Գոգին ու Մագոգին, որոնք երկրի արևելքում էին Թուրքերի կողմերում: Սլավոնների (սակալիրա) ու 332

Բուրջանի հաստատված երկիրն էր Ռուսի (հոռոմների) երկիրը։ Սրանք են Հարեթի որդիները։

ՀՈՌՈՄՆԵՐԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՑԱԾ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԸ

ԼՂ 153

Հոռոմների առաջին թագավորը, որ Հունական գրույցներից (սակայա) անցավ քրիստոնեություն չյան Կոստանդինն էր։ Բանն այն է, որ երբ նա պատերազմի մեջ էր, երազում տեսավ որ նիզակներ են իջնում վրան իաչերով։ Երբ առավոտը բացվեց, նա իր [զորքի] նիզակների վրա խաչեր դրեց և կովեց ու հաղթեց։ Սա եղավ նրա քրիստոնեացման պատճառը և ընդունելով քրիստոնեական կրոնը կառուցեց եկեղեցիներ ու եպիսկոպոսներ (ուսկուֆ) հավաքեց ամեն կողմներից որպեսզի հաստատեն քրիստոնեական կրոնը։ Սա նրանց առաջին ժողովն էր։ Նիկիայում¹ հավաքվեցին երեք հարյուր տասնութ եպիսկոպոս և չորս պատրիարք (րաթրաք)՝ Ալեքսանդրիայի պատրիարքը, Հոռոմի պատրիարքը, Անտիոքի պատրիարքը և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը։

ԼՂ 154

Ապա իշխեց Թեոդոսիոս (Միուղուսուս) Մեծը, որի օրոք տեղի ունեցավ քրիստոնյաների երկրորդ ժողովը²։ Կոստանդնուպոլսում հավաքվեցին հարյուր հիսուն եպիսկոպոսներ ու երեք պատրիարքներ, իսկ Հոռոմի պատրիարքը չեկավ։ Նրանք հաստատեցին հավատո հանգանակը (սահիֆատ ալ-ամանա, հավատարմության գիր), ճանաչեցին սուրբ Հոդին։ Հավատո հանգանակը հետևյալն է. «Հաւատամք ի մի Աստուած, Հայր ամենակալ, յարարիչն երկնի և երկրի, երևելաց և աներևույթից և ի Տէր Քրիստոս, որդի Աստուծոյ, ծնեալ (նախքան ժամանակը), լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ, ծնունդ և ոչ արարած, նոյն ընութենէ՝ Հօր, որով ամենայն ինչ եղև, որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ ի յերկինս մարմնացաւ, մարդացաւ ի Մարիամայ կուսէն՝ Հոգւոյն սրբով։ Խաչեալ (մեզ համար, Պիղատոս Պոնտացու օրոք), չարչարեալ, թաղեալ և յերրորդ աւուր յարուցեալ (ինչպես գրեցրում կա) ելեալ ի յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ՝ Հօր, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան։ Հաւատամք ի սուրբ Հոգին (որը տէր է և Հորից ծագած), որ խօսեցաւ ի մարգարէս։ Հաւատամք և ի մի միայն (աշակերտների) առաքելական (սուրբ) եկեղեցի, ի մի մկրտութիւն, ի թողութիւն մեղաց և ի յարութիւն մեռելոց»։

Ապա բանադրեցին նրան, ով դրանից Հետո որեւէ բան կապեցանի: Նրանից Հետո իշխեց եղբորորդին՝ Թևոդոս Փոքրը և ապա Վալենտիանոսը: Տեղի ունեցավ քրիստոնյաների երրորդ ժողովը³, որը հավաքվեց Եփեսոսում (Աֆսոս): Ժամանեցին երկու հարյուր եպիսկոպոսներ, իսկ Նեստորը⁴ բոլորին հակադրվելով ասաց՝ Քրիստոսը երկու էություն և երկու բնություն ունի: Նա կատարյալ Աստված է իր էությունամբ ու բնությունամբ: Հայրը ծնեց Աստծուն և ոչ մարդուն, իսկ մայրը ծնեց մարդուն և ոչ Աստծուն: Ասաց նրան Կյուրեղը (Կիրիլոս)⁵, եթե լիներ այնպես, ինչպես դու ասացիր, ապա ով պաշտում է Քրիստոսին, մեղք է գործում, քանի որ պաշտում է Հինն ու նորաստեղծը: Իսկ ով թողնում է նրա պաշտամունքը, ապա մեղանշում է. քանզի թողնում է Հնի պաշտամունքը նորաստեղծի Հետ միասին: Իսկ ով պաշտում է Աստծուն առանց մարդու, ապա նա չի պաշտում Քրիստոսին, քանի որ չի կարելի նրան Քրիստոս կոչել միայն մի կողմով՝ առանց մյուս կողմի: Այս բաները նա պարտազրեց ներկաներին, իսկ Անտիոքի պատրիարքը հակառակվեց: Նեստորն ասաց՝ Անտիոքի պատրիարքն ինձ համաձայն է:

Նեստորը փախավ Իրաք և սկիզբ առավ նեստորականությունը (Նասթուրիյա) Իրաքում: Նրանք իրենց պետք դարձրին պատրիարքի փոխարեն կաթողիկոսին (Ջասլիկ) ու տարակարծություններ եղան այս հարցում: Թևոդոս Փոքրն իշխեց քսանյոթ տարի:

Ապա իշխեց Մարկիանոսը և նրա օրոք չորրորդ ժողովը⁶ տեղի ունեցավ: Բանն այն է, որ Թարսիոսը՝ (Եփտիքես)՝ Հակոբիկներին⁸ (Յաակուբիյա) պետն ասաց՝ Քրիստոսն ունի մեկ էություն ու մեկ բնություն: Քրիստոնյաները մերժեցին այն և Կոստանդնուպոլսում հավաքվեց վեց հարյուր երեսուն եպիսկոպոս⁹: Նրանք հակաճառեցին Թարսիոսին և ասացին՝ եթե Քրիստոսը, ինչպես ենթադրում ես, ունի մեկ բնություն, ապա Հին բնությունը նույն նորաստեղծ բնությունն է, իսկ եթե Հին նորաստեղծից (մուհադաս) է, ապա այն ինչ մնայուն է ինքը չեղածն է: Սակայն նա ետ չկանգնեց իր ուսմունքից. նրան բանադրեցին և նա գնաց Եգիպտոս՝ Ալեքսանդրիա: Նա բժիշկ էր և այնտեղ էլ հաստատվեց: Մարկիանոսն¹⁰ իշխեց Հինգ տարի:

Նրանից Հետո իշխեցին Լևոնը (Ալյուն)¹¹, տասնյոթ տարի, Զենոնը¹² տասնութ տարի, ապա Անաստասիոսը (Անասթասիոս)¹³, որի օրոք տեղի ունեցավ քրիստոնյաների Հինգերորդ ժողովը¹⁴:

Բանն այն է, որ քրիստոնյա պետերից ոմանք ասացին՝ Քրիստոսի մարմինը երևութական (յայալ) է և ոչ իրական: Այդ պատճառով նրանք հավաքվեցին և ասացին՝ եթե նրա մարմինը երևութական է, ապա նրա գործերը նույնպես պետք է լինեն երևութական, ոչ իրական: Սա ավելի նման է սոփիստների (սուֆասթաիյա) խոսքերին, քան քրիստոնյաներին: Նրանք անիծեցին այսպես ասողներին և

քրիստոնյաներն աղատվեցին նրանցից: Անաստասիոսն իշխեց քսանյոթ տարի:

Ապա իշխեց Հուստինոս (Յուսթուս) Երկրորդը¹⁵ քսանինը տարի և նրա օրոք ծնվեց Մուհամմադը՝ Ալլահի առաքյալը: Ապա իշխեց Հուստինոս Երրորդը¹⁶ քսան տարի. Տիրերիոսը՝ չորս տարի, և Հերակլն¹⁷ ու նրա որդի Կոստանդինը¹⁸: Նրա օրոք տեղի ունեցավ քրիստոնյաների վեցերորդ ժողովը¹⁹:

Բանն այն է, որ Կյուրոս (Կուրուս) Ալեքսանդրացին գտնում էր, թե Քրիստոսը մեկ կամք ունի և մեկ գործողություն. ասաց որ սա նման է հակորիկների կարծիքին: Այս բանի համար հավաքվեցին ու գոհացրին Հոռոմի պատրիարքին, որը նամակ (ղիր) էր գրել և ներկա չէր: Դրանից հետո քրիստոնյաները ժողով չունեցան: Հերակլի ու Կոստանդինի իշխանությունը տեևց Երեսուներկու տարի:

Էջ 157

Նրանց թագավորությունը տարածվում էր Եփրատի սահմանից մինչև Ալեքսանդրիա, որն այժմ իսլամի հող է, բացի Ռումի Երկրից և այն հողերից, որոնք նրանց ձեռքում են մինչև այժմ:

Նրանց մեծագույն քաղաքներից էին Եդեսիան Զազիրայի հողում՝ Դիար Մուղարի մեջ, ապա Անտիոքը, ուր կա Պետրոսի աթոռը և Զաքարիայի որդի Հովհաննեսի (Յահիա) աջը Կուսիան եկեղեցում: Սա չորրորդ աթոռն է և ունի մեծ պատրիարք (քաթրաք):

Այն հողերը, որոնք Ռումի թագավորության մեջ էին, ու դարձան իսլամին (Լնթակա), Հետեյալներն են. Զազիրա Երկիրը, ինչպես Ուստանը, Եդեսիան իր գավառներով, Բալիսը, Սամոսատը, Մալաթիան, Աղանան, Տարսոնը: Ապա Կիննասրինի ջունդը, Ավասիմը բոլոր գավառներով: Եմեսայի ջունդը, որի Եմեսա քաղաքը Ռումի թագավորության մեջ հիշատակելի քաղաքներից էր, իսկ Ղաոդիկեն (Ղադակիա) Եմեսային Լնթակա էր: Դամասկոսի ջունդը, որտեղ Ռումի թագավորի նշանակած կառավարիչներ էին Զաֆնա տոհմի մարդիկ Ղասսան ցեղից: Հորդանանի (Ուրդուն) ջունդը, որը նույնպես նրանցն (Հոռոմների) էր և կառավարիչներն էլ Ռումի թագավորի նշանակած Զաֆնա տոհմի մարդիկ էին Ղասսան ցեղից: Ապա դալիս էր Պաղեստինի ջունդը: [Առանձին նահանգում էին] Տինիսը, Դամիևթը և Ալեքսանդրիան:

Իսկ նեղուցից (դարը) այն կողմ կան Սլավոնների, Ալանաց և Ֆրանկների (Իֆրինջ) երկրները: Ռումի երկրում Հայտնի քաղաքներ են Հոռոմ (Ռումիյա), Նիկիան, Կոստանդնուպոլիսը, Ամասիան, Ուարսիանոնը (Ուարչանա), Կուտան, Ամորիոնը, Սոււալուս, Կալամաման, Սալանդուն, Հերակլիան, Սիկիլիան, Ֆալաթնան, Հրկիզված Անտիո-

քը, Հիրնաթան, Մալուխյան, Սևեկիան, Ամր[...], Իկոնիան (Կուսիա).
Ջաբ[...], Բալուսը, Բարա[...], և Թեսաղոնիկեն (Սալունիկա):

ՊԱՐՍԻՑ (ՖԱՐՍ) ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԸ

Էջ 158

Պարսիկներն իրենց թագավորներին շատ րաներ են վերագրել, որը սակայն ընդունելի չէ: Ինչպես օրինակ չափազանցում են նրանց մարմնի կառուցվածքը, այնպես որ նրանցից ոմանք մի քանի րերան ու մի քանի աչք ունեն, մեկ ուրիշը պղնձե երես ունի, իսկ մյուսի ուսերի վրա լինում են երկու օձեր, որոնք սնվում են մարդկանց ուղեղներով: Նշում են նաև կյանքի տևողությունը և մահվան րացառումը ու նման բաներ, որոնք տրամաբանական չեն և նման են ճշմարտությունից զուրկ զավեշտի: Սակայն պարսիկների խելոք ու բանիմաց մարդիկ, ազնվականների, թագավորների ու ղեկավանների զավակները և լավատեղյակ ու կիրթ մարդիկ այս բաները չեն ընդունում, չեն հաստատում և նման բաներ չեն պատմում:

Գտել ենք, որ նրանք պարսից թագավորությունն սկսած են համարում Արտաշիր (Արդաշիր) Պապականից: Իսկ իրենց առաջին թագավորները, որոնք Արտաշիրից առաջ են թագավորել, հետևյալներն են. Քելոմարսը (Շիոմարս) յոթանասուն տարի, Հուչանգ (Ուչանգ) Փիշդադը՝ քառասուն տարի, Թահմուրասը՝ երեսուն տարի, Ջամշիդը (Ջամշադ)՝ յոթ հարյուր տարի, Ջոհակը (Դահահաքը)՝ հազար տարի, Ֆերեզդունը (Աֆրիզուն)՝ հինգ հարյուր տարի, Մանուչիհրը (Մանուչիհր)՝ հարյուր քսան տարի, Աֆրասիաբը՝ թուրքաց թագավորը՝ հարյուր քսան տարի, Ջովը՝ Թահմասպի որդին (Ջութահմասբ)՝ հինգ տարի, Քեյ Կորադը (Քայ Կուբադ)՝ հարյուր տարի, Քեյ Քաուսը՝ հարյուր քսան տարի, Քեյ Ուսուրովը (Քայ Ուսուրաու)՝ վաթսուն տարի, Լոհրասպը (Քայ Լուհրասբ)՝ հարյուր քսան տարի, Գոշթասպը (Քայ Բուշտասբ)՝ հարյուր տասներկու տարի, Արտաշիրը (Քայ Արդաշիր)՝ հարյուր տասներկու տարի, Հոմայը (Ումանի) դուստր Բահմանի (Ջահրազադ)՝ երեսուն տարի, Դարեհ (Դարահ) որդի Ջահրազադի՝ տասներկու տարի: Նրան սպանեց Ալեքսանդրը, որը կոչվում է Երկկոտոշավոր (զուլ-կարնայն) և պարսից թագավորությունը ցրվեց: Իշխեցին թագավորներ, որոնք կոչվում էին ցեղերի թագավորներ (մուլուք ալ-թավաիֆ) և սրանց թագավորության նստավայրը Բալխն էր:

Եվ իշխեց Արտաշիրը, որը պարսից առաջին զրադաշտականացած թագավորն էր, իսկ նրա նստավայրը Իսթախրն²⁰ էր: Նրան չհպատակվեցին Պարսից (Ֆարս) որոշ զավառներ և նա կռվեց ու նվաճեց: Ապա շարժվեց դեպի Սպահան (Իսֆահան), Ահուադ, Միսան, Հետո վերադարձավ Պարսք և կռվեց սի թագավորի դեմ, որը կոչվում էր Արտաուիան (Արդաուան)²¹, սպանեց նրան ու կռվեց Արտաշիր Նահանջուհ: Նա կրակատուին կառուցեց Արտաշիր [.....] քաղաքում: Հարձակվեց Ջադիրայի, Հայաստանի ու Ատրպատականի վրա, Հետո ղեկացրեց Իրաքի Սավադը, որը ընկնեցրեց: Դիմեց դեպի Պորասան ու նրա որոշ զավառներ զրավեց: Երբ երկիրը հպատակեցրեց, թագավորությունյան ժառանգորդ նշանակեց իր որդուն՝ Շապուհին (Սաբուր)²², նրան թագադրեց, թագավոր կոչեց: Մեծավ Արտաշիրը, իսկ նրա թագավորելու շրջանը տասնչորս տարի էր:

Իշխեց Արտաշիրի որդի Շապուհը և արշավեց Ռումի երկիրը, ռազմում քաղաքներ նվաճեց ու Հոռոմներից մեծ ռազմություն գերեց: Կառուցեց Զունդիշապուր քաղաքը և այնտեղ ընկնեցրեց գերնվաճած Հոռոմներին: Հոռոմների պետը նրա համար կերտեց Տուստար գետի վրա գտնվող կամուրջը, որի յայնությունը հազար կանգուն (գիրա) էր:

Արտաշիրի որդի Շապուհի օրոք երևան եկավ Մանի իբն Համմադ ալ-Ջինդիկը (Հերձվածող)²³ և Շապուհին երկվորյան (դուալիդմի) կոչ արեց, ծաղրելով նրա կրոնը, իսկ Շապուհը հակվեց նրա կողմը: Մանին ասում էր՝ աշխարհը տնօրինողները երկուսն են և դրանք հին են՝ յույսն ու իրավարը: Կա երկու արարիչ՝ ըրրի արարիչը և չար արարիչը:

Պարսից ամեն մի թագավոր կրում էր Քիսրա (Պոսրոպ) անունը: Նրան հիշելիս ասում էին Քիսրա Նահանջահ, այսինքն թագավորաց թագավոր (արքայից արքա): Վեցիրը կոչվում էր Բուդուրդֆրամադար, այսինքն գործերը տնօրինող: Նրանց կրոնի սկզբունքների դիտունը կոչվում էր մոզակտաց մոզակտ (մուրիդան մուրիդ), այսինքն գիտունների գիտուն: Առաջինը, որին այսպես են կոչել Ջրադաշտն (Ջարադուշտ) էր: Նրանց կրակի վերակացուն էր Հրակտը (Հուրրադ), իսկ քարտուղարը՝ դպրապետ (դարիրրադ): Նրանց մեծամեծը կոչվում էր սպահակտ (խրահրադ), այսինքն [զորքի] պետ, իսկ նրանից ստորադասը՝ պատոսպան (Ֆադուսրան), այսինքն թշնամիներին վա-

նող: Երկրամասի պետը կոչվում էր մարդպան (մարգբան), նահանգի պետը՝ շահրիկ (շահրիջ): Պատերազմների պետերը և բանակների զորավարները կոչվում էին ասավիրա, հանցագործություններով զբաղվող պետը՝ շահրիշտ, իսկ դիվանի պետը՝ մարդմարազ:

ՋԱՐԲԻ (ՀՅՈՒՄԻՍԱՑԻՆ) ԵՐԿՐՆԵՐԸ

Էջ 178-179

Երբ Նոյի որդի Սեմի որդի Արփաքսադի (Արֆախշագ) որդի Երերի (Արիր) որդի Փաղևկը (Ֆալիդ) երկիրը բաժանեց Նոյի որդիների միջև, ապա Նոյի որդի Հաբեթի (Յաֆիս) որդի Թոբեկի որդի Ամուրի որդիները դուրս եկան Արևելքի կողմերը: Որոշ մարդկանց, որոնց մեջ էր Նաումի որդին, ժառանգական կալված տվեցին ալ-Ջարրի երկիրը Հյուսիսային կողմերում:

Սրանք տարածվեցին երկրում և մի քանի թագավորություններ կազմեցին, որոնք են՝ Բուրջան, Դելումք, Տարար (Թաբարիստան^ա), Թալլասան, Գեղան, Ֆիլան, Ալանք, Ուազարք, Գիդոյք, և Հայք (ալ-Արման): Ուազարները տիրել էին Հայաստանի մեծ մասին, իսկ նրանց թագավորները կոչվում էին խաքան: Սա ուներ Յագիգ Վաղարշ (Բալաշ) կոչված մի տեղակալ (խալիֆա), որն իշխում էր Առանի, Վիրքի, Վասպուրականի ու Միսականի վրա: Այս երկրները Չորրորդ Հայաստան էին կոչվում և այն նվաճել էր Պարսից թագավոր Կավատը: Ապա տիրացավ Անուշիրուանը Հարյուր փարսախի չափ, մինչև Ալանաց դուռը ուր երեք Հարյուր վաթսույն քաղաք կար:

Պարսից թագավորը նվաճեց Դարբանդը, Թաբարսարանը, Բալանջարը և կառուցեց Կարնո քաղաքը ու բազում քաղաքներ, որ նա պարսիկների (աշլ ֆարսի) բնակեցրեց: Ապա խաղարները ետ խլեցին այն, ինչ Պարսկաստանը իրենցից նվաճել էր և որոշ ժամանակ այս բոլորը մնաց նրանց ձեռքում: Հետո Հոռոմները Հաղթեցին ու Չորրորդ Հայաստանի թագավոր նշանակեցին մեկին, որը կոչվում էր Մաուրիան: Նրանք (Հայերը) տարբեր իշխանությունների բաժանվեցին, ընդ որում ամեն մի պետը (իշխան) մնում էր իր ամրոցում ու բերդում: Դրանք նրանց Հայտնի թագավորություններն են:

Ամուրի որդիներից ոմանք ժառանգական կալվածներ ստացան Մավարաննահրում (գետից այն կողմ), ապա բաժան-բաժան եղան, դարձան տարբեր թագավորություններ ու բազում ազգեր: Նրանցից էին՝ ալ-Ուստտալ, ալ-Կուադիան, ալ-Ուշրուսանա, ալ-Սուդդ, ալ-Ֆարդանա, ալ-Շաշ, Թուրքեր, ալ-Ուարլախիյա, ալ-Տաղազդուզ, Քիմաքիյա Թուրքեր և Տիրեստ (Տուբբատ): Թուրքերի մեջ կան գյուղերի, քաղաքների ու բերդերի տեր մարդիկ, իսկ կան նաև լեռների կատար-

ներին և անապատներում ապրողներ, Հենց արար բեղեխների նման: Երբ արչավանքի են գնում, ասեն սի վրանից քսան ուղսիկ է դուրս գալիս, արձակու՜մ են ու չեն վրիպում: Նրանց բնակավայրերը խորասան նահանգի սկզբից հասնում են մինչև Տիրետի ու Ջինաստանի լեռները:

Իսկ Տիրետը մի ընդարձակ երկիր է, ավելի մեծ. քան Ջինաստանը: Նրանց թագավորությունը հրաշալի է: Նրանք լավ պաշտպանված են, իմաստուն և չինացիների նման հմուտ են արհեստների մեջ: Նրանց երկրում կան եղնիկներ, որոնք մշկապորտ են: Կոապաշտ են և ունեն կրակատներ: Խիստ ուժեղ են և ոչ ոք չի կարող պատերազմել նրանց հետ:

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԻ ԱՐՈՒ ԲԱՔՐԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՁ 133-134

Արու Բաքրը դրեց Ուայիդ իրն ալ-Վալիդին որ շարժվի դեպի Ասորիք, իսկ Մուսաննա իրն Հարիսային փոխանորդ թողնի Իրաքում:

Ուայիդը մտավ Դամասկոսի հովիտը (Ղութատ Դիմաշկ), ապա դորքը երկու մասի բաժանեց և ինքը դնաց Հաուրան: Նա շարժվեց դեպի Բուսրա քաղաքը ու կռվեց նրա [բնակիչների] դեմ: Նրանք հաշտություն խնդրեցին, իսկ նա տվեց. դնաց Աջնադին, ուր հոռոմների զորք կար և սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ ու անհավատները ցրվեցին: Աջնադինի ճակատամարտը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը Զումադա Ա ամսի 28-ին, 13 թվականին (30 Հունիս 635):

ՕՄԱՐ ԻԲՆ ԱԼ-ԽԱԹԱԲԱԲԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՁ 140-141

Դամասկոսի պաշարումը տևեց լրիվ մեկ տարի ու մի քանի օր, ընդ որում Արու Ուրայդան կանգնել էր Ջաբիայի դռան առջև, Ուայիդն՝ Արևելյան դռան առջև, Ամր իբն ալ-Ասը՝ Տումայի դռան առջև, իսկ Յադիդ իբն Արու Սուֆիանը՝ Փոքր դռան առջև: Երբ Դամասկոսի տիրոջ դրույթունը ծանրացավ, լուր ուղարկեց Արու Ուրայդային հաշտություն առաջարկելով և նրան բացեց Ջաբիայի դուռը: Ուայիդը երբ իմացավ, թե Արու Ուրայդան որոշել է ժողովրդի հետ հաշտություն կնքել և ժողովուրդը նրա հաշտությանը վստահել է, Արևելյան դռան առջև համառ կռիվ մղեց, մինչև որ բռնությանը նվաճեց: Ուայիդն ասաց Արու Ուրայդային՝ գերեվարի բողոքողին, չէ՞ որ ես

բռնությամբ եւ մտել: Նա ասաց՝ ոչ, եւ նրանց երաշխավորագիր եւ տվել: Մահճեղականները մտան քաղաքը ու հաշտություն կայացաւ 14 թվականի Ռաջար ամսին (21 օգոստոս – 19 սեպտեմբեր 635):

Իսկ Վակիդին պատմել է, որ Ռալիդ իրն ալ-Վալիդն է. որ հաշտություն է կնքել և [քաղաքի] եպիսկոպոսին տվել է հաշտության պայմանագիր ու երաշխավորագիր, իսկ Աբու Ուբայդան ընդունել է:

Աբու Ուբայդան Ամր իբն Ասին ուղարկեց Հորդանան ու Պաղեստին, բնակիչները բանակ կազմեցին, որպեսզի ետ մղեն Ամրին և նրա ընկերներին: Աբու Ուբայդան Ամրի մոտ ուղարկեց Շուրահրիլ իբն Հասանային, իսկ Աբու Ուբայդան դիմեց Հոռոմների ղորքի ղեմ: Հորդանանը բռնությամբ նվաճվեց, բացի Տիբեբիայից, որի ժողովուրդը հաշտության պայմանագիր կնքեց իրենց տներին ու եկեղեցիներին ձեռք չտալու պայմանով: Այս գործի գլուխ (մուտավալլի) էր Շուրահրիլ իբն Հասանան:

Երբ Հոռոմները լսեցին Աբու Ուբայդայի առաջխաղացման մասին, գնացին Ֆիհլ: Աբու Ուբայդան կազմակերպեց մահճեղականների զորքը, ընդ որում աջ թեւը հանձնեց Մուադ իբն Զարային, ձախ թեւը՝ Հաշիմ իբն Ուտրային, հետևակը՝ Սաադ իբն Զայդին, իսկ հեծելազորը՝ Ռալիդ իբն ալ-Վալիդին: Հարձակվեցին Հոռոմները և առաջինը նրանց ղեմ ելաւ Ռալիդ իբն ալ-Վալիդը, Ալլահը պարտության մատնեց Հոռոմներին, որոնք հաշտություն խնդրեցին քիզիա վճարելու պայմանով: Աբու Ուբայդան համաձայնեց և ինքը հեռացաւ թողնելով Ամր իբն ալ-Ասին Հորդանանի մնացած մասի վրա: Նա Ռալիդին ուղարկեց, առաջապահ զորքի հետ, Բաալբեկ ու Բեկաա և սա գրավեց ու գնաց Եմեսա: Նրան միացաւ Աբու Ուբայդան և նրանք Եմեսան ուժեղ կերպով պաշարեցին: Ապա սրանք հաշտություն խնդրեցին ու կնքվեց այն ամբողջ երկրի (նահանգի) համար այն պայմանով, որ հարյուր յոթանասուն հազար դինար խաբաջ վճարեն: Մահճեղականները մտան քաղաքը և Աբու Ուբայդան իր պաշտոնյաները ուղարկեց Եմեսայի գավառը:

Ապա նա լսեց, որ Հոռոմների բռնապետը բոլոր երկրներից զորքեր է հավաքել և իրենց (արարների) ղեմ է ուղարկել անթիվ բազմությամբ: Նա վերադարձաւ Դամասկոս և այդ մասին զրեց Օմար իբն ալ-Ռաթթաբին, իսկ Օմարը զրեց, որ ինքը ղեկավար է նրա Եմեսայից Դամասկոս վերադառնալուց: Աբու Ուբայդան հավաքեց մահճեղականներին և բանակ դրեց Ցարմուքի ափին: Հոռոմների զորքի առաջապահն էր Զաբալա իբն ալ-Այհամ ալ-Ղասսանին իր ցեղակիցների գնդով: Իսկ Աբու Ուբայդան իր զորքի առաջապահ դարձրեց Ռալիդ իբն ալ-Վալիդին, որը բաղմաստվածյանների հետ կովի բռնվեց, բախվեց Հոռոմների տեր (հրամանատար) Վահանին և սաստիկ գոտեմարտ տեղի ունեցավ: Նրան օգնության հասան Աբու Ուբայդան

ու մահմեդականները: Սարսափելի արյունահեղությամբ Հակատա-
մարտ էր, որի ընթացքում Հոռոսների մեծ բազմություն կոտորվեց և
Ալլահը Հաղթանակը տվեց մահմեդականներին: Սա տեղի ունեցավ
15 (14 փետրվար 636 – 1 փետրվար 637) թվականին:

Արու Ուրայդան վերադարձավ Եմեսա, իսկ Ուալիդին ուղարկեց
Հոռոմների ետևից, մինչև որ հասավ Կիննասրին և ապա Հալեր, որի
ժողովսուրդն ամրացավ (դիմադրեց): Եկավ Արու Ուրայդան ու պաշա-
րեց և նրանք Հաշտություն ու երաշխավորագիր խնդրեցին: Արու
Ուրայդան ընդունեց ու գրեց երաշխավորագիր: Նա Մալիք իրն ալ-
Աշտարին ղորքով ուղարկեց Հոռոմների դեմ, որոնք լեռնանցքը
փակել էին. սա շատերին կոտորեց ու վերադարձավ:

Արու Ուրայդան գնաց Հորդանան և պաշարեց Իյլիայի ժողովրդին,
որը Սուրբ քաղաքն է (Երուսաղեմ): Սրանք դիմադրեցին ու համառու-
եցին: Արու Ուրայդան Ամր իրն ալ-Ասին ուղարկեց Կիննասրին և Հա-
լերի, Կիննասրինի ու Մանբիջի բնակչությունը հաշտություն խնդրեց:
Նա խարաջ նշանակեց նույն ձևով որ Արու Ուրայդան Եմեսայում
նշանակել էր: Յարմուքի ավարը հավաքել էին Ջարիայում: Նրանք
դրեցին Օմարին և նա պատասխանեց՝ ոչ մի նոր բան մի ձեռնարկեք
մինչև Սուրբ քաղաքի նվաճումը:

Երբ Հոռոմները Յարմուքում²⁴ պարտվեցին, Ջարալա իրն ալ-Այ-
համը իր ղեղով գնաց իր երկիրը: Յադիդ իրն Աբու Սուֆիանը լուր
ուղարկեց նրան, թե՛ մնա՞ք Հոգի տերը վճարելով խարաջ ու ջիդիա:
Ասաց՝ ջիդիան վճարում են օտար գեղջուկները, իսկ ես արար մարդ
եմ:

Օմարը Արու Ուրայդ իրն Մասուդ ալ-Սակաֆին և Մուսաննա իրն
Հարիսա ալ-Շալբանին ղորքով ուղարկել էր Իրաք: Ուսորովը
վախճանվել էր ու թաղավորում էր նրա դուստր Բուրանը, որը Ռուս-
տամին ու Ֆիրուզանին էր վստահել իշխանությունը, իսկ սրանք
թույլ ու անզոր էին: Արու Ուրայդ ալ-Սակաֆին առաջ խաղաց ու
պարսից կայսրորդներից մեկի Հետ րախվեց, սաստիկ պատերազմ
տեղի ունեցավ և Ալլահը Հաղթանակ պարգևեց ու Հզորացրեց մահ-
մեդականներին:

Ռուստամը երր իմացավ այդ մասին, ուղարկեց Ջալինուս անվամբ
մեկին (զորավար) և նրանք իրար րախվեցին մի վայրում, որը կոչվում
է Բարուսմա, պարսիկները պարտվեցին և Աբու Ուրայդը նվաճեց
Բարուսման: Ապա Ռուստամն ուղարկեց Ջու Հաջիբին և նրա Հետ՝
նաև փղեր: Սաստիկ կռիվ եղավ, իսկ մահմեդականների ձիերը
խրտնում էին փղերից: Արու Ուրայդ ալ-Սակաֆին սուրը քաշեց ու
կտրեց փղի չրթները, փիղը ընկավ նրա վրա ու ճղմեց նրան, իսկ
զորքի Հրամանատար դարձավ Մուսաննա իրն Հարիսա ալ-
Շալբանին:

Այս բոլորը կատարվեց 14 (25 փետրվար 635 – 13 փետրվար 636) թվականին:

ԼՋ 143

Երբ պարսիկները տեսան, թե իրենք ինչքան թույլ են, իսկ մահմեդականները հաղթում են նրանց, պատրաստվեցին սպանելու Ռուստամին ու Ֆիրուզանին: Ապա ասացին՝ դա կցրի մեր ուժերը: Նրանք փնտրեցին Ոսորովի որդուն ու գտան Հազկերտին²⁵, որը քսան տարեկան էր ու նրան թագավոր դարձրին:

Երբ Օմարն այս բանը լսեց, կամեցավ արշավել Իրաք. ապա խորհրդակցեց ու նրան ցույց տվեցին Սաադ իբն Արու Վակկասին: Նա ուղարկեց [Սաադին] ութ հազարով և սա եկավ կանգ առավ Կադիսիյայում:

ԼՋ 145

Ռուստամը դուրս բերեց փղերը և երբ [արաբական] զնդերը (քատաիր) տեսան նրանց, քիչ էր մնում ցրվելին: Սակայն մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա, աչքերը փորեցին ու շրթները կտրատեցին:

Մահմեդականները գրոհեցին չորրորդ օրն առավոտյան և արդեն առավելուծյուն ունեին, սպանվեց Ռուստամը:

Բոլոր պարսիկները ոչ մի բանի ուշադրություն չդարձնելով փախան Տիգրոն (Մադաին), ուր Հազկերտն էր: Սաադը մահմեդականների ղորքով հետապնդեց նրանց ու պաշարեց մեկուկես ամիս: Ապա պարսիկները դուրս եկան ու փախուստի դիմեցին, իսկ Տիգրոնը գրավվեց: Ասվում է, թե այն տեղի է ունեցել 16 (2 փետրվար 637 – 22 հունվար 638) թվականին:

Այդ տարում Օմարը գրուծյունների վրա թվական դրեց: Նա կամեցավ թվականն սկսել Ալլահի առաքյալի ծննդից, ապա ասաց՝ թող լինի նրա առաքելություն (մաբասս) սկզբից: Սակայն Ալի իբն Աբու Թալիբը խորհուրդ տվեց սկսել գաղթից (Հիջրա) և նա գրեց [թվականը] Հիջրայից²⁶:

ԼՋ 146-147

Նորից խոսենք Արու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահի և Սուրբ քաղաքի (Երուսաղեմի) պաշարման մասին, քանզի ամեն ինչի մասին խոսում ենք իր տարում և իր ժամանակին:

Արու Ուրայդան գրեց Օմարին՝ տեղեկացնելով Իյլիայի (Երուսաղեմ) ընակչությունից ղեկավարության ու համերկության մասին: Մեկն ասել է, թե Իյլիայի ընակիչները խնդրել էին, որ իրենց հետ հաշտություն կնքողը խալիֆան լինի:

Նա (Օմարը) եկավ Ջարիա, որը Դամասկոսի հողերից է, ապա դնաց Սուրբ քաղաքը, հաշտության նվաճեց ու գրեց հետևյալ գրությունը.

«Սա է գիրը, որ գրել է Հանուն Ալլահի ասննագութ և ամենողորմ, Օմար իրն ալ-Խաթթարը Սուրբ քաղաքի ժողովրդին: Երաշխավորում եմ ձեր կյանքը (արյունը) և ձեր ունեցվածքը, ձեր եկեղեցիները բնակելի չեն զառնա կամ չեն ավերվի, բացի այն դեպքի, երբ բացառիկ լան սլատահի: Վկայում եմ»:

ՏԱՍՆՈՒԹ (12 Հունվար 639 — 1 Հունվար 640) ԹՎԱԿԱՆ

ԼՂ 150

Այս ստորում Օմարը կոչվեց հավատացնելուց իշխան (ամիր ալ-մումինին, մինչդեռ ղրանից առաջ կոչվում էր Ալլահի առաքյալի հաջորդի հաջորդ (խալիֆատ խալիֆա):

Արու Ուրայդա իրն ալ-Ջառահր Իյադ իրն Ղանմ ալ-Ֆիհրին ուղարկեց Ջադիրա և նա պաշարեց նրանց լքողները, ապա նվաճեց Ռակկան, Սարուջը, Եղեսիան, Մծրինը և Ջադիրայի այլ քաղաքները և այդ ամենը՝ հաշտության պայմանագրով: Նրա ճանապարհը հողերի համար, իսկ մարդկանց վրին ջիդիա՝ նշանակեց ամեն մեկին չորս, հինգ ու վեց դինար՝ տասնութ թվականին: Ապա վերադարձավ Արու Ուրայդայի մոտ:

ԼՂ 151-152

Օմարը Ալլահի առաքյալի մերձավորներին հարցրեց Քուֆայի Սավադի (հողերի ճակատագրի) մասին: Մեկն ասաց՝ բաժանենք մեր միջև: Նա (Օմարը) հարցրեց Ալիին, որն ասաց՝ եթե այսօր բաժանենք, մեղանից հետո եկող սերունդներին՝ բան չի մնա, այլ թող մնա նրանց (բնիկների) ձեռքում ու թող մշակեն և այսպիսով կլինի մեզ ու մեղանից հետո եկողներին: Ասաց՝ Ալլահը քեզ հաջողություն տա, լավ կարծիք է: Եվ ուղարկեց Օսման իրն Հունայֆին ու Հուդայֆա իրն սյ-Յամանին, որոնք Սավադը չափադրեցին և հրամայեցին ոչ ոքի կարողությունից ավելի չծանրաբեռնել: Սավադի խարաջը հավաքվեց ութսուն միլիոն դիրհեմ: Նա Օսման իրն Հանիֆին պարտավորեցրեց (հարկ) նշանակել օրական հինգ դիրհեմ ու մեկ տոպրակ այլուր: Հրա-

մայնց որ հաշվառման չենթարկվի ոչ մի րլուր, անտառ կամ ճահիճ և ոչ էլ այն [հողերը], ուր ջուր չի հասնում:

Նա նրանց վզին հարկ դրեց՝ հարուստին քառասունութ, նրանից ցածրին՝ քսանչորս, իսկ չունևորին տասներկու դիրհնմ:

ՔՍԱՆ (21 դեկտեմբեր 640 — 9 դեկտեմբեր 641) ԹՎԱԿԱՆ

ՀՂ 154

Այս տարում Ամր իրն ալ-Ասը գրավեց Ալեքսանդրիան ու Եգիպտոսի բոլոր նահանգները և հարկ գրեց տասնչորս միլիոն դինար որպես ջիզիա, ընդ որում, ամեն մի գլխին մեկ դինար, իսկ բերքի վրա հարկ դրեց ամեն հարյուր իրդաբեց²⁷՝ երկու իրդաբ:

ՀՂ 155-156

Օմարը Ուայբարի հրեաներին վտարեց Հիջազից երբ Մուղահհար իրն Ռաֆի ալ-Հարիսին սպանվեց: Նա ասաց՝ լսել եմ, որ Ալլահի առաքյալն ասել է, թե Արաբական կղզում (Թերակղզում) երկու կրոն չի կարող գոյություն ունենալ:

Նա (Օմարը) Մայսարա իրն Մասրուկ ալ-Աբսիին ուղարկեց Ռումի երկիրը և սա առաջին [արաբական] գործն էր, որ այնտեղ է մտել և դա տեղի ունեցավ քսան թվականին: Ապա արշավանքի ուղարկեց Հաբեբ իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին և ժամկետ նշանակեց, իսկ սա ժամկետից ուշացավ: Օմարն անհանգստացավ մինչև նրա վերադարձը: Ասաց նրան՝ ինչը քեզ ուշացրեց նշանակված ժամկետից: Ասաց (Հաբեբը)՝ մահմեդականներից մեկը հիվանդացել էր և մենք սպասեցինք, մինչև Ալլահի կամքը կատարվեց:

Հաբեբից հետո Օմարն այլևս արշավանք չուղարկեց Ռումի երկիրը և երբ հիշում էին հոռոմներին, ասում էր՝ կուզենայի, որ լեռնանցքը (Բաղրաս) արգելք լինի մեր ու նրանց միջև, նրանից այս կողմը մերը լինի, իսկ այն կողմը՝ հոռոմներին, այնքան որ ատում էր նրանց հետ պատերազմը: Նա՝ Ալկամա իրն Մուջադդիդ ալ-Միդլաջիին քսան, կամ մոտավորապես այդքան, նավերով ուղարկեց [ծով], սակայն բոլորը խորտակվեցին և Օմարը երդվեց այլևս ծովի վրա ոչ ոքի չուղարկել:

ՀՂ 156-157

Ատրպատականը նվաճվեց քսաներկու (30 նոյեմբեր 642 — 18 նո-
344

յնտրեր 643) թվականին: Ձորքի հրամանատարն էր Մուղիրա իրն Շուրան: Ատլում I, նսե, թե Հաշիս իրն Ուտրա իրն Արու Վակկասն էր [հրամանատարը]: Արու Մուսա ալ-Աչատրին նվաճեց Ահուաղը և Իսթախրը քսաներեք (19 նոյեմբեր 643 — 6 նոյեմբեր 644) թվականին: Օմարը նրան զրեց, թե նշանակիր խարաջ՝ ինչպես ամրոցը Իրաքի վրա է զրված և նա արեց: Արդայա՜ իրն Բաղիլ իրն Վաբկա ալ-Խուդաին գրավեց Համադանը և Սպահանը նույն տարում: Կարդա իրն Քաար ալ-Անսարին էլ զրավեց Ռեյ քաղաքը: Իսկ Մուավիա իրն Արու Սուֆիանը նվաճեց Ասկալոնը:

Օմարը՝ Խալիֆ իրն ալ-Վալիդին նշանակեց Եղեսիայի, Խառանի, Ռակկայի, Տելլ Մաուդիին և Ամիդի կառավարիչ: Սա մնաց մեկ տարի, ասյա հրաժարական տվեց և նա (Օմարը) ընդունեց: Նա եկավ Սադիսա, ուր մի քանի օր անալուց հետո մահացավ:

Վակիդին սլատմում է, թե Խալիֆ իրն Վալիդը մահացել է Եմեսսայում կտակարար կարգելով Օմարին: Երբ վերջինիս հասել էր մահվան լույլ, արտասովել ևն Հաֆսան ու Օմարի ընտանիքը սաստիկ ողորով: Այն ատեն Օմարն ասել է՝ իրավունք ունեն կանայք ողբալու Սուլայմանի որդուն և ցավ է հայտնել:

Նա (Օմարը) Հարիր իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրին ուղարկեց Հայաստան, ասյա օղնական ուղարկեց Սալման իրն Ռարիային, սակայն վերջինս հասավ միայն Օմարի սպանությունից հետո:

ՕՍՄԱՆ ԻՐՆ ԱՖՖԱՆԻ ՕՐԵՐԸ

Էջ 163

Օսմանը Հարիր իրն Մասլամա ալ-Ֆիհրին²⁸ Հայաստան էր ուղարկել, ապա ետևից առաքել էր Սալման իրն Ռարիա ալ-Բահիլին, որպես օգնական: Սակայն երբ վերջինս հասավ, իրար հետ թշնամացան և դա չարունակվեց մինչև Օսմանի սպանությունը:

Հարիր իրն Մասլաման արդեն Հայաստանի մի մասը նվաճել էր, երբ Օսմանը զրեց Սալմանին՝ Հայաստանի կառավարիչ նշանակելով նրան: Սա եկավ Բայրական և բնակիչները դիմավորեցին ու հաշտություն կնքեցին: Ապա չարժվեց հասավ Պարտավ (Բարդաա), որի բնակիչները հայտնի պայմաններով հաշտություն կնքեցին:

Հարիր իրն Մասլաման նվաճեց Վիրքը (Ջուրդան), ապա Սալմանին ուղարկեց Շարուան, որի թագավորը հաշտություն կնքեց: Ապա չարժվեց եկավ Մադքթաց (Մասկաթ) հողը և նրա բնակիչները հաշտություն կնքեցին: Նույնն արեցին Լաքզի թագավորը և Շապորանի ու Ֆիլանի ժողովուրդը:

Նրա ղեմ ղորքով դուրս եկավ խազարաց թագավորը՝ խաքանը,

Բայանջար դետից այն կողմ: Նա մեծ ռազմությամբ հարձակվեց ու սպանեց Սալմանին ու նրա հետևորդներին, որոնք չորս հազար էին: Օսմանը նշանակեց Հուդայֆա իրն ալ-Յաման ալ-Արսիին, ապա հեռացրեց ու նշանակեց Մուդիրա իրն Շուբային:

Այդ տարում մեռավ Աբու Սուֆիան իրն Հարրը և դա երեսունմեկ (24 օգոստոս 651 – 11 օգոստոս 652) թվականն էր:

ԼՋ 169

Օսմանը ամառային արշավանքի համար ղորք ուղարկեց Մուավիայի հրամանատարության տակ երեսուներկու (12 օգոստոս 652 – 1 օգոստոս 653) թվականին: Զորքը հասավ Կոստանդնուպոլսի նեղուցը և մեծ նվաճումներ կատարեց: Օսմանը Մուավիային հանձնարարեց Ռումի (մայրաքաղաքի՞) դեմ հարձակումը և հրամայեց որ մի հարմար անձնավորության ամառային արշավանքի հրամանատար թողնի: Մուավիան այս նպատակի համար նշանակեց Սուֆիան իրն Աուֆ ալ-Ղամիդիին: Այսպես մնաց Օսմանի օրոք [...] մի վեճի պատճառով Օսմանի խալիֆայության ժամանակ:

ԼՋ 170

Օսմանը Ղուրանի [մասերը] հավաքեց և մշակեց (միացրեց) ընդ որում երկար [սուրաները] երկարների հետ չարեց, իսկ կարճերը՝ կարճերի հետ: Նա գրեց ամեն կողմ ու հրամայեց նրա բոլոր օրինակները հավաքել, ապա տաք ջրի ու քացախի մեջ նետեց ու եռացրեց, ասվում է նաև, որ վառեց: Այս բանը կատարեց բոլոր օրինակների հետ:

Նա իր [կանոնական բնագրից] օրինակներ ուղարկեց բոլոր երկրները, մեկական մատյան (Ղուրան, Մուսհաֆ) առաքեց Քուֆա, Բասրա, Մադինա, Մեքքա, Եգիպտոս, Ասորիք, Բահրայն, Եմեն, Ջադիրա և հրամայեց, որ մարդիկ մեկ օրինակից (նուսխա) կարդան:

ՀԱՎԱՏԱՑԵԼՈՑ ԻՇԽԱՆ ԱԼԻ ԻԲՆ ԱԲՈՒԻ ԹԱԼԻԲԻ ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՋ 184-186

Ալին եկավ Բասրայից, չարժեկով դեպի Քուֆա, ուր հասավ երեսունվեց թվականի Ռաջար ամսին (24 դեկտեմբեր 656 – 22 հունվար 657): Այդ ժամանակ Համադանի կառավարիչն էր Ջարիր իրն 346

Արդալլա՜ր, որին Ալին պաշտոնանկ արեց: Իսկ նա ասաց Ալին՝ ուղարկիր ինձ Մուավիայի դեմ և եթե իմ մարդիկ հաղթեն նրա ղյուսուրներին, դուցե ես կարողանաս՝ նրանց քեզ հնազանդեցնել:

Աչաարն ասաց՝ ով հավատացելոց իշխան (ասիր ալ-մուսինին) մի ուղարկիր նրան, քանդի նրա և նրանց ուղածը նույնն է: Պատասխանեց Ալին՝ թող դեռ, եթե անկեղծ խրատ տա, իր հավատարմությունը ցուցարևրած կլինի, իսկ եթե խարի, նրա վրա կգա այն մարդու պատիժը, որին վստահվում է, րայց նա դրժում է խոստումը, վալ այն մարդկանց, որոնք չեղվում են ուղիղ ճանապարհից և ինձ օգնութիան են կանչում: Ալլա՜ր վկա նրանց չեմ ճանաչի, եթե արդարությունը չգործադրվի և ուրիշներն էլ նմաններին չեն ցանկանա:

Ջարիրը հասավ Մուավիայի մոտ, որը նստած էր ու մարդիկ չորս կողմը պատած: Նա մատուցեց Ալիի նամակը, որը [Մուավիան] կարդաց: Հետո ոտքի ելավ Ջարիրն ու ասաց՝ ով սիրիացիք (աչլ ալ-Շամ) քչով չի դոհանա, ով չատով չի գոհանում. Բասրայում եղավ մի պատերազմ, որի նման աղետ չէր եղել և որի ընթացքում սահմեղականները կոտորվեցին: Ուստի Ալլահից վախեցեք, ով սիրիացիներ և Ալիի ու Մուավիայի մասին լավ դատեցեք, նայեցեք ձեր անձերին և ուշադրություն դարձրեք երկուսին: Հետո լոնց, Մուավիան նույնպես լուռ մնաց ու չխոսեց: Վերջապես ասաց Մուավիան՝ թուքս կուլ սվեցի, ով Ջարիր:

Նույն գիշեր Մուավիան լուր ուղարկեց Ամր իբն ալ-Ասին, որ իր մոտ դա ու դրեց՝ անշուշտ լսել ես Ալիի, Թալհայի, Ջուբայրի ու Այի-չայի մասին: Մարուանը մեղ մոտ եկավ իր բասրացի դասալիքներին խմբով: Ինձ մոտ եկավ Ջարիր իբն Արդալլա՜րը, առաջարկելով Ալին խալիֆա ճանաչել: Ես ինձ գսպում եմ մինչև որ գաս, ուստի հասիր ինձ, Ալլահի օրհնությամբ:

Երբ նամակը հասավ Ամրին, կանչեց իր երկու որդիներին՝ Աբդալլա՜հին ու Մուհամմադին և խորհուրդ հարցրեց: Արդալլահն ասաց՝ ով ծերունի, Ալլահի առաքյալն մեռավ քեզանից գոհ, նույնպես մեռան Արու Բաքր և Օմար [խալիֆաները]: Եթե դու խիղճդ արատավորես այս ունայն աշխարհի համար, որը շահելու ես Մուավիայի հետ, ապա վաղը երկուսդ էլ կպառկեք կրակի մեջ: Հետո [Ամրը] հարցրեց Մուհամմադին՝ ինչ է կարծիքդ, իսկ նա պատասխանեց՝ աճապարիք արա այս գործը, միայն թե գլուխ եղիր և պոչ չլինես: Եվ նա (Ամրը) սկսեց ոտանավոր հորինել:

Լսելով ոտանավորը, Արդալլահն ասաց՝ ծերունին միղեց իր երկու որդիների վրա ու ծախեց իր կրոնը աշխարհի համար:

Առավոտյան [Ամրը] կանչեց իր մաուլա Վարդանին²⁹ ասելով նրան՝ ճանապարհ ընկիր, ով Վարդան, հետո ասաց՝ կանգնիր և նա մնաց և երեք անգամ ճանապարհ ելավ: Վարդանն ասաց՝ ով Արու

Արդալլահ ցնդում ես, եթե ուզում ես քեզ կպատմեն թե ինչ է մտքովդ անցնում: Պատասխանեց [Ամրը]՝ դե ասա: Ասաց՝ մտքումդ պտտվում են աշխարհն ու Հանդերձյալ կյանքը և ասում ես՝ Ալլին ունի Հանդերձյալ կյանքն առանց աշխարհի, իսկ Մուավիան ունի աշխարհն առանց Հանդերձյալ կյանքի: Աշխարհում չկա մի բան, որ փոխարինի Հանդերձյալ կյանքը և դու չդիտես ո՞րն ընտրես:

Պատասխանեց Ամրը՝ ինչ հրաշալի մարդ ես, անսխալ ասացիր թե ինչ կա իմ մտքում. հիմա ասա ինձ ի՞նչ է քո խորհուրդը, ով Վարդան: Ասաց՝ իմ խորհուրդն այն է, որ մնաս տանդ, եթե կրոնի վրա Հենված մարդիկ քեզ հաղթեն, դու էլ կապրես ու նրանց Հետ կվայելս կրոնի բարիքները, իսկ եթե աշխարհի մարդիկ հաղթեն, նրանք քեզնից չեն հրաժարվի: Ասաց Ամրը՝ այժմ որ համբավ ունես արաբների մոտ, Մուավիայի մոտ գնալով, ուստի ճանապարհ ընկիր, ով Վարդան և սկսեց հորինել:

Թող Ալլահն սպանի Վարդանին ու նրա իմաստությունը

Վարդանն Ամրին ցույց տվեց ինչ թաքուն էր նրա սրտում:

Ապա եկավ Մուավիայի մոտ, հիշեցրեց այս խնդիրը և ասաց՝ Ալլահը վկա, արաբները ոչ մի հարցում հավասարություն չեն դնի քո և նրա (Ալլի) միջև: Նա պատերազմի մեջ այնպիսի բախտ ունի, որ Կուրայշ ցեղին պատկանող ոչ ոք չի ունեցել և միայն նրան անիրավություն անելով կարող ես հաղթել: Մուավիան պատասխանեց՝ ճշմարտն ասացիր, սակայն մենք նրա դեմ պիտի կռվենք մեր ձեռքում եղած ամեն միջոցներով, նրա վրա գցելով Օսմանի սպանության մեղքը: Ամրը ասաց՝ ով դժբախտություն, ես ու դու ավելի քան ուրիշները երբեք իրավունք չունենք հիշելու Օսմանին: Իսկ ինչու՞, վայ քեզ, հարցրեց Մուավիան: Իսկ նա ասաց՝ դու սիրիացիների Հետ նրան լքեցիր, այն աստիճանի, որ ստիպվեց օգնության կանչել Ցադդիդ իբն Ասադ ալ-Բաջլալին, որը գնաց նրա մոտ, իսկ ես բացահայտ նրան թողնեցի ու փախա Պաղեստին:

Պատասխանեց Մուավիան՝ Թող այդ բաները, ձեռքդ մեկնիր և ինձ խալիֆա ճանաչիր: Ասաց Ամրը՝ ոչ, Ալլահը վկա, քեզ չեմ ծախի կրոնս, որ քեզանից աշխարհն ստանամ: Մուավիան ասաց՝ քեզ Եգիպտոսը կտամ որպես կերակուր:

Այն ժամանակ բարկացավ Մարուան իբն ալ-Հաքամը թե՛ ինչու իմ խորհուրդը չես հարցնում: Պատասխանեց Մուավիան՝ լոիր քեզնից ով խորհուրդ կհարցնի:

Մուավիան ասաց Ամրին՝ ով Աբու Արդալլահ, մնա մեղ մոտ այս գիշեր: Ամրը չկամեցավ իր դեմ Հանել Մուավիայի մարդկանց և այդ գիշերը նրա մոտ անցկացրեց, ասելով [բանաստեղծություն]։

Մուավիա, քեզ չեմ տա կրոնս, ստանալու քեզանից

Աշխարհը, ուստի նայիր, անելիքդ մտածիր [...]

Այն ժամանակ Մուսվիհան նրան տվեց եգիպտոսը, վկաները վկայեցին, կնքվեց պայմանագիր և Ամրը նրան խալիֆա ճանաչեց ու պայմանավորվեցին իրար հավատարիմ մնալ:

ԼՂ 200

Ային գրեց իր կառավարիչներին, նրանց հորդորելով, որ իր մոտ դան: Գրեց Աշաստ իրն Կայսին, որ իր կառավարիչն էր Ատրպատականում, թե Ալլահի պարգևները քեզ դյութել են ու քեզ համարձակություն տվել, ուստի սա հարկերը ու շնդվում Ալլահի պատգամներից, վայելում ես ունեցվածքը և բարիքները մինչև այսօր: Արդ, երբ պառպանարես քեզ հանձնի իմ այս նամակը՝ լիքի և քեզ հետ բեր այն ամեն ինչը, որ յուրացրել ես մահմեդականների ունեցվածքից, կամոքն Ալլահի:

Երբ Աշաստ կարդաց նամակը, գնաց նրա մոտ:

ՄՈՒԱՎԻԱ ԻԲՆ ԱԲՈՒ ՍՈՒՖԻԱՆԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 217

Մուսվիհան վերադարձավ Ասորիք քառասունմեկ (7 մայիս 661 – 25 ապրիլ 662) թվականին և լսեց, որ հռոմեների բռնապետը մեծ բազմությամբ ու հսկայական զորքով հարձակվել է: Նա վախեցավ, որ այս րանն իրեն ետ կպահի այն գործերից, որ պետք է կարգադրեր և դիմելով նրան դաշինք կնքեց հարյուր հազար դինար [վճարելու] պայմանով: Մուսվիհան առաջինն էր, որ հռոմեների հետ դաշինք կնքեց: Այս հաշտությունը կայացավ քառասուններկու (26 ապրիլ 662 – 14 ապրիլ 663) թվականի սկզբին:

Սակայն երբ Մուսվիհայի գործերը կարգավորվեցին Ասորիքի ամիրներին արչավանքի ուղարկեց և նրանք տարվետարի կողոպտում էին Ռումի երկիրը: Մենք նրանց անունները հիշել ենք իրենց տևելու: Ռումի թագավորը հաշտություն լսողրեց այն պայմանով, որ դուժարը կրկնապատկվի, բայց նա չպատասխանեց:

ԼՂ 221

Եգիպտոսն ու Մադրիբը որպես կերակուր տրված էին Ամր իբն ալ-Ասին: Նա պայման էր դրել [Մուսվիհային] այն օրը, երբ նրան խալիֆա էր ճանաչել: Ահա պայմանի պատճենը. «Այս է գիրը, որ տվել է Մուսվիհա իբն Աբու Սուֆիանը Ամր իբն ալ-Ասին: Նրան հանձնեց եգիպտոսը ու նրա բնակիչները, որ նրան պատկանի ցմահ,

պայմանով, որ չթերանա Հնազանդության մեջ»։ Այն ատեն Վարդանն ասաց՝ այնտեղ մազ կա քո մարմնիցը։ Ամբը շարունակեց կարդալ պայմանագիրը առանց կանգ առնելու այն կետի վրա, ուր Վարդանը կանգ էր առել։ Երբ կնքվեց պայմանագիրը և վկաները վկայեցին, Վարդանն ասաց նրան՝ քանի տարի ես ապրելու ծնունդի, էշի ծարավ ունես։ Ինչու պայմանագրում զավակներիդ չհիշատակեցիր։

Մեկնեց Մուսվիհան և նրան երբեք չտեղափոխեց։ Ամբը Եգիպտոսի հարկերից ոչինչ էլ չէր ուղարկում նրան, այլ իր մարդկանց էր բաժանում ռոճիկները, իսկ մնացորդն իրեն էր պահում։

Ամբ իբն ալ-Ասը Եգիպտոսը կառավարեց տաս տարի, ընդ որում չորս տարի Օմար իբն ալ-Նաթթաբի ժամանակ, չորս տարուց երկու ամիս պակաս՝ Օսման իբն Աֆֆանի օրոք և երկու տարի երեք ամիս՝ Մուսվիհայի օրոք։ Մեռավ իննսունութ տարեկան։ Նա արաբների տաղանդն էր իմաստությամբ, վճռականությամբ, խելքով ու ճարտար լեզվով։

ԼՂ 233-234

Մուսվիհայի օրոք Իբաքի ու Պարսից թագավորությանը ենթակա հողերի խարաջը վեց հարյուր հիսունհինգ միլիոն դիրհեմ էր։

Ասավդի խարաջը հարյուր քսան միլիոն դիրհեմ էր, Ֆարսի խարաջը՝ յոթանասուն միլիոն, Ահուադի ու հարակից մասերի խարաջը՝ քառասուն միլիոն, Յամամայի ու Բահրայնի խարաջը՝ տասնհինգ միլիոն դիրհեմ։ Տիգրիսի գավառների (քուր Դիջլա) խարաջը՝ տաս միլիոն դիրհեմ, Նեհավենդի և Մահ ալ-Քուֆայի, այսինքն Դինավարի, Մահ ալ-Բասրայի, այսինքն Համադանի և ինչ որ ավելացված է Ջաբալի հողերից՝ քառասուն միլիոն դիրհեմ, Ռեյից ու հարակից մասերից երեսուն միլիոն դիրհեմ, Հուլուանից՝ քսան միլիոն դիրհեմ, Մոսուլից ու հավելյալ, հարակից մասերից՝ քառասունհինգ միլիոն դիրհեմ։ Ատրպատականի խարաջը՝ երեսուն միլիոն դիրհեմ։ Այս բոլոր երկրներից Մուսվիհան առանձնացրել էր այն շեն կալվածներից, որոնք պարսից թագավորները իրենց համար ընտրել էին, և իրեն սեփականացրեց ու իր տան անդամներին հատկացրեց։

Իրաքի կառավարիչը (սահիբ) այս շրջաններում սավաֆի (անտեր) հողերի հասույթից (փողից) հարյուր միլիոն դիրհեմ էր ուղարկում, որից վերցնում էր աղովթի ու ընծաների բաժինը։ Մուսվիհայի ժամանակ Եգիպտոսի խարաջը երեք միլիոն դինար էր, սակայն Ամբ իբն ալ-Ասը չնչին բան էր ուղարկում, քանզի նա իր մարդկանց ռոճիկներ էր վճարում և միայն մեկ միլիոն դինար էր ուղարկում, իսկ Ամբի մահվանից հետո ամբողջ հարկագումարը ուղարկվում էր Մուսվիհային։ Պաղեստինի խարաջը որոշվեց չորս հարյուր հիսուն 350

Հաղարյ զինար, Հորդանանի խարաջը՝ Հարուր ութսուն Հաղար զինար, Դամասկոսի խարաջը՝ չորս Հարյուր Հիսուն Հաղար զինար, Եմեսայի Զունդի խարաջը Երեք Հարյուր Հիսուն Հաղար զինար, Կիննասրինի և Ավասիմի խարաջը՝ չորս Հարյուր Հիսուն Հաղար զինար, Ջաղիրայի, այսինքն Դիար Մուզարի ու Դիար Ռաբիայի խարաջը՝ Հիսունհինգ սիլիոն դիրհն, իսկ Եսենի խարաջը՝ սեկ սիլիոն Երկու Հարյուր Հաղար զինար, սակայն ասվում է նաև ինը Հարուր Հաղար զինար:

Մուսվիհան Ասորիքում, Ջաղիրայում ու Եսենում արեց այն ինչ արել էր Իրարում, թագավորներին պատկանող կալվածները խլել էր և իրեն սեփականացրել, ապա հատկացրել էր իր տան անդամներին ու մերձավորներին:

Իլյաք նահանգում (վիլայա) տասներկու տարի իշխեց Զիյադը: Սա խորամանկ էր, իշխող և ուժեղ: Նա առաջինն էր, որ դիվաններում արձանագրություններ կաղմեց ու մատյանները դրի առավ: Նա արարներից ու կրթված մաուլաններից հատուկ մարդկանց նշանակեց նամականիք քարտուղարներ: Նա ասում էր՝ խարաջի քարտուղարները պետք է լինեն պալատիկների (աջամ) պետերից, քանզի նրանք զիտակ են խարաջի գործին:

ԼՁ 239

Նրա (Մուսվիհայի) օրոք արչավանք տեղի ունեցավ 41 (7 մայիս 661 – 25 ապրիլ 662) թվականին: Ուղարկվեց Հաբիր իբն Մասլաման, որը դաշինք կնքեց Ռումի տիրոջ հետ:

43 (15 ապրիլ 663 – 3 ապրիլ 664) թվականին Բիսր իբն Աբու Արթատը արչավեց Ռումի երկիր և այնտեղ ձմեռեց:

44 (4 ապրիլ 664 – 23 մարտ 665) թվականին Աբդ ալ-Ռահման իբն Նուսիր իբն ալ-Վալիդը արչավեց ու հասավ Կոդոնիա (Կուլունիա):

45 (24 մարտ 665 – 12 մարտ 666) թվականին Աբդ ալ-Ռահման իբն Նուսիր իբն ալ-Վալիդը արչավեց ու ձմեռեց Ռումի երկրում:

46 (13 մարտ 666 – 2 մարտ 667) թվականին Մալիք իբն Աբդալլահ ալ-Նասաամին հասավ Անտիոք: Ասվում է որ դա Մալիք իբն Հուրայրա ալ-Սուբուհին էր, որը ձմեռեց Ռումի երկրում:

47 (3 մարտ 667 – 19 փետրվար 668) թվականին Մալիք իբն Հուրայրա ալ-Սուբուհին արչավեց ու ձմեռեց Ռումի երկրում:

48 (20 փետրվար 668 – 8 փետրվար 669) թվականին Աբդ ալ-Ռահման ալ-Ուտբին արչավեց ու հասավ Սև Անտիոք (Անթաքիա ալ-Սաուդա):

49 (9 փետրվար 669 – 28 հունվար 670) թվականին Ֆուդալլահ իբն Ուրայդան արչավեց և Ալլահը նրա ձեռքով նվաճումներ կա-

տարեց ու մեծ թվով գերեզմաններ:

50 (29 Հունվար 670 – 17 Հունվար 671) թվականին արչավեց Բիշր իրեն Արու Արթատր, իսկ ձմեռեց Սուֆիան իրեն Աուֆը:

51 (18 Հունվար 671 – 7 Հունվար 672) թվականին արչավեց Մուհամմադ իրեն Աբդ ալ-Ռահմանը, իսկ ձմեռեց Ֆուդայլահ իրեն Ուբայդա ալ-Անսարին:

52 (8 Հունվար 672 – 26 դեկտեմբեր 672) թվականին արչավեց Սուֆիան իրեն Աուֆը, որը մահացավ ու նրան հաջորդեց Աբդալլահ իրեն Մասաադա ալ-Ֆադարին:

53 (27 դեկտեմբեր 672 – 15 դեկտեմբեր 673) թվականին արչավեց Մուհամմադ իրեն Մալիքը: Ասվում է որ Տարսոնն այդ տարում նվաճվեց Ջունադա իրեն Արու Ումայա ալ-Ադդիի կողմից:

55 (6 դեկտեմբեր 674 – 24 նոյեմբեր 675) թվականին արչավեց Մալիք իրեն Աբդալլահ ալ-Նասսամին ու ձմեռեց Ռումի երկրում:

56 (25 նոյեմբեր 675 – 13 նոյեմբեր 676) թվականին արչավեց Յազիդ իրեն Մուավիան, հասավ Կոստանդնուպոլիս, իսկ Մասուդ իրեն Արու Մասուդը ձմեռեց: Յամաքի վրա Յազիդ իրեն Շաջարան էր [հրամանատար], իսկ ծովի վրա՝ Իյադ իրեն Ալ-Հարիսը: Այս ամենը սոսկ պատմվում է:

57 (14 նոյեմբեր 676 – 2 նոյեմբեր 677) թվականին արչավեց Աբդալլահ իրեն Կայսը:

58 (3 նոյեմբեր 677 – 24 հոկտեմբեր 678) թվականին Մալիք իրեն Աբդալլահ ալ-Նասսամին [արչավեց], սակայն ասվում է, որ դա Ամր իրեն Յազիդ ալ-Ջահմին էր, իսկ Յազիդ իրեն Շաջարան ծովի վրա էր:

59 (25 հոկտեմբեր 678 – 12 հոկտեմբեր 679) թվականին Ամր իրեն Մուռա ալ-Ջահմին ցամաքի վրա [արչավեց], իսկ ծովի վրա այդ տարի արչավանք չեղավ:

ՄԱՐՈՒԱՆ ԻՐԵՆ ԱԼ-ՀԱՔԱՄԻ, ԱՐԴԱԼԼԱՀ ԻՐԵՆ ԱԼ-ՋՈՒԲԱՑՐԻ ՕՐԵՐԸ ԵՎ ՈՐՈՇ ՕՐԵՐ ԱՐԴ ԱԼ-ՄԱԼԻՔԻՑ

ԼՂ 257-259

Մարուանն իշխեց ինն ամիս ու մեռավ 65 թվականի Ռամադան ամսին (11 ապրիլ – 10 մայիս 685):

Ասորիքի ժողովուրդը խալիֆա դարձրեց Արդ ալ-Մալիքին և սա աճապարանոք եկավ Դամասկոս, վախենալով Ամր իրեն Սաիդի ապստամբությունից: Մարդիկ հավաքվեցին նրա մոտ և նա ասաց՝ վախենում եմ որ ձեր սրտերում իմ մասին որևէ [վատ] բան լինի: Ելան Մարուանի մի խումբ կողմնակիցներ և ասացին՝ Ալլահը վկա, կամ բարձրացիր մինբար, կամ թե չէ վիղդ կկտրենք: Իսկ նա բարձրացավ

մինրար ու նրան ձայն տվեցին:

Մուխտար իրն Արու Ուրայդ ալ-Սակաֆին եկել էր սի խուսր դին-
յույ մարդկանցով, որոնք կանննուս՝ էին Հուսայն իրն Ալիի դատը
սլաշսլսլսնել (արշան վրեժը լուծել): Ուրայդայլա՜ իրն Զիւադը նրան
րոնեց ու րանտարկեց, երկաթն զավաղանով ձեծեց, մինչև որ աչքը
սլստոնեց: Նրա մասին գրեց Արդալլա՜ իրն Օմարը Յագիդ իրն
Մուալիա (Սալիֆային), իսկ վերջինս գրեց Ուրայդալլա՜ին՝ թև քաց
թույ նրան: Սա քաց թողեց ու աքսորեց (Հեռացրեց): Մուխտարը
դնաց Հիջլադ ու միացավ Իրն ալ-Զուրայրին, սակայն երբ տեսավ, որ
իրն ալ-Զուրայրն իրեն ոչ սի սլաշտոն չի տալիս, գնաց Իրաք ու
Հասավ այն ժամանակ, երբ Սուլայման իրն Սարդ ալ-Նուզաֆին
ասլստամրել էր՝ Հուսայնի արշան վրեժը լուծելու: Երբ [Մուխտարը]
եկավ Քուֆա, նրա մոտ Հավաքվեցին չիլիները: Նա ասաց նրանց, թև
ՄուՀամմադ իրն Ալի Արու Թալիբը իբր իրեն ուղարկել է նրանց մոտ
որդևս կստավարիչ և Հրամայել է սպանել րոյոր նրանց, ովքեր
օրինավոր Համարեցին Հուսայնի սպանությունը³⁰ ու նրա րնտանիքի
անիրավված անդամների վրեժը լուծել: Ասաց, թև Ալլահը վկա, սպա-
նել եմ Իրն Մարջանային և ուղում եմ վրեժ լուծել Ալլահի առաքյալի
տոհմի Համար, նրանցից ովքեր անիրավություն են արել: Շիլիների³¹
մի խումը Հավատացին և ասացին՝ գնանք ՄուՀամմադ իրն Ալիի մոտ
Հարցնելու: Գնացին նրա մոտ Հարցնելու և նա ասաց՝ չկա ավելի
ցանկալի րան ինձ Համար, քան վրեժ լուծելը և թշնամիներին սպա-
նելը և մեր իլավուներին տիրանալը ու քոյորը գնացին Մուխտարի
մոտ, նրան Հափստարմության երդում տվեցին ու պայմանագիր
կնքվեց և նրա չուրջը մեծ րադմություն Հավաքվեց:

Այդ ժամանակ Իրն ալ-Զուրայրը Քուֆայի կառավարիչ նշանակեց
իրն Մութվին, իսկ սա սկսեց վախեցնել չիլիներին ու Հալաճել: Մուխ-
տարը իր Հետևորդների Հետ պայմանավորվեց ու մարդմուտից Հետո
դուրս եկան Իրրահիմ իրն Մալիք իրն ալ-Հարիս ալ-Աշտարի Հրամա-
նաարմության տակ, որք գոչեց՝ ով Հուսայն իրն Ալիի Համար վրի-
ժառուներ: Սա սեղի ունեցավ 66 (8 սգոստոս 685 – 27 Հուլիս 686)
թվականին: Կոմվր սաստկացավ նրանց միջև Արդալլահ իրն Մութիի
միջև: Դա ամենախիստ ու ամենաղժվար ճակատամարտերից մեկն
էր:

Ապա իրն Մութին գնաց պալատ և կանչեց մարդկանց, որ Հնա-
դանդության երդում անեն և նրանք ձայն տվեցին Ալլահի առաքյալի
տոհմին: Մուխտարը իրն Մութիին վճարեց Հարյուր Հաղար (դրամ) և
ասաց՝ սրանով դիմացիր: Մուխտարն իր կառավարիչներին ուղար-
կեց տարբեր նահանգներ և նրանք, տեղում եղածներին Հանելով,
դարձան կառավարիչներ:

Մուխտարի կառավարիչը Սոսուլի վրա Արդ ալ-Ռահման իրն

Սաիդ իրեն Կայս ալ-Համադանին էր: Նրա վրա հարձակվեց Ուրայ-դալլահ իրեն Զիյադը, Սուլայման իրեն Սարդին սպանելուց հետո: Արդ ալ-Ռահմանը կռվեց նրա դեմ ու դրեց տեղեկացնելով Մուխտարին: Վերջինս ուղարկեց նրա մոտ Յադիդ իրեն Ունսին, ապա Իբրահիմ իրեն Մալիք իրեն ալ-Հարիս իրեն ալ-Աշտարին, որը բախվեց Ուրայդալլահ իրեն Զիյադին ու սպանեց նրան: Սպանեց նաև ալ-Հուսայն իրեն Նումայր ալ-Սուքույնիին, Շուբահբիլ իրեն Զու-լ-Քիլա ալ-Հիմյարիին ու երկուսի մարմիններն էլ կրակով վառեց: Նա դարձավ Մոսուլի, Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ Մուխտարի կողմից նշանակված. ինչպես մինչ այդ Իրաքի կառավարիչն էր:

Նա Ուրայդալլահ իրեն Զիյադի գլուխն ուղարկեց Ալի իրեն ալ-Հուսայնին՝ Մադինա նրա տոհմից մի մարդու հետ: Ասաց նրան՝ կանգնիր Ալի իրեն Հուսայնի դռան մոտ և եթե տեսնես, որ բաց է ու մարդիկ մտնում են, ապա այն ժամին, որ նա ճաշի է նստում՝ մտիր: Եկավ պատգամաբերն Ալի իրեն Հուսայնի դուռը և երբ դուռը բացվեց ու մարդիկ մտան ճաշելու, նա ամենաբարձր ձայնով գոչեց՝ ով Մարգարեի տոհմի մարդիկ և առաքելության աղբյուր, հրեշտակների իջևան ու Հայտնություն բնակարան, ես Մուխտար իրեն Արու Ուրայդի սուրհանդակն եմ, ինձ հետ է Ուրայդալլահ իրեն Զիյադի գլուխը: Հաշիմիների տան մեջ կին չմնաց, որ չբղավեր: Մտավ սուրհանգակը, հանեց գլուխը և երբ Ալի իրեն Հուսայնը տեսավ, ասաց՝ Ալլահը հեռու տանի նրան մինչև կրակը:

Պատմել են, որ Ալի իրեն Հուսայնին երբեք ծիծաղկոտ չեն տեսել հոր սպանությունից հետո, մինչև այդ օրը: Նա ուներ ուղտեր, որոնք Ասորիքից միրգ էին բերել: Երբ Ուրայդալլահ իրեն Զիյադի գլուխը բերվեց, հրամայեց, որ միրգը Մագինայի ժողովրդի մեջ բաժանվի: Ալլահի առաքյալի տոհմի կանայք սանրվեցին ու հինայով չպարվեցին, իսկ մինչ այդ ոչ մի կին սանր, կամ հինա չէր օգտագործել, Հուսայն իրեն Ալիի սպանություն օրից:

Մուխտարը հետապնդեց Հուսայնին սպանողներին ու մեծ բազմություն կոտորեց, մինչև որ նրանցից մարդ չմնաց: Նա սպանեց Օմար իրեն Սաադին և ուրիշներին, ապա կրակով վառեց ու տարրեր ձևերով տանջեց:

ԱՐԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԳ ԻՐՆ ՄԱՐՈՒԱՆԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՁ 269

Հիշել ենք նրա ընտրվելը (բայաա) Իրեն ալ- Զուրայրի օրոք. երբ երկրները խռովյալ վիճակում էին և ով կարողացավ տիրացավ մի երկրի, Սուլայման իրեն Սարդ ալ-Ուուդաիի և Իբրահիմ իրեն Մալիք իրեն

այլ-Հայրիա իրն այլ-Աշտարի պատմությունը. Ուրալդայա՜ իրն Զիլադի և Հուսայն իրն Նուսայրի սպանությունը և այլ ղեպքեր, որոնք չիչված են իրն այլ-Զուրայրի օրոք:

Ասորիքը Հնադանդվեց Արդ այլ-Մալիքին, րացի Պաղեստինից. րտնդի Նատիլ իրն Կսյսր այնտեղ էր [ամրացել]: Երբ Արդ այլ-Մալիքն ուղեց Հարձակվել, լուր ստացավ, որ Հոռոսների ըոնապետը հարձակվել է Մասեստիայի (Մասսիսա) վրա: Սակայն չկասնալով նրա հետ կռվով զրադվել, Երբ Երկիրը խոռվահույղ վիճակուս էր. լուր ուղարկեց, հաշտություն կնքեց, շատ գումարներ տալով, մինչև որ վերջինս հեռացավ:

ՄՈՏԱՎՈՐԱՊԵՍ ՅՈԹԱՆԱՍՈՒՆԵՐԵՔ
(23 մայիս 692 – 12 մայիս 693) ԹՎԱԿԱՆ

ԼՂ 272

Արդ այլ-Մալիքը Մուհալլար իրն Աբու Սաֆրային հրամանատար նշանակեց Քիրմանի խարիջիների³² դեմ կռվում, իսկ սա Լուանդուն կերպով սլաքարեց նրանց դեմ, մինչև որ սպանեց նրանց ղեկավար Նաֆիլ իրն այլ-Աղրակին, որի անվամբ նրանք կոչվել են աղրակիներ: Նա մնաց Քիրմանում, ապա Արդ այլ-Մալիքը նրան Ուրասանի կառավարիչ նշանակեց Ումայյայի փոխարեն:

Արդ այլ-Մալիքը իր Եղորոր՝ Արդ այլ-Ազիդին Լու ուղարկեց Եգիպտոս (Միսր) ու Մաղրիբ, իր [մյուս] Եղորոր՝ Բիշրին Իրաքի կառավարիչ նշանակեց, իսկ Մուհամմադ Եղորորը Մոսուլի կառավարիչ նշանակեց և նա այնտեղ փոխադրեց Աղդ ու Ռարիա ցեղերին Բասրայից. ապա արշավեց Հայաստան, որի ժողովուրդն ապստամբել էր³³: Նա կոտորեց ու զերեկսրեց և նամակ գրեց Երկրի ազնվականներին (աշրաֆ), որոնք աղատներ են կոչվում, Երաշխավորագիր տվեց ու խոստացավ պասսովի բարձրացում: Ուստի նրանք հավաքվեցին Եկեղեցիներում, Ուլաֆի նահանգում, իսկ նա հրամայեց վառելափայտ հավաքել Եկեղեցիների շուրջը, նրանց վրա փակել տվեց դռները և ամենափրկ վառեց³⁴: Մուհամմադ իրն Մարուանը մնաց Հայաստանում մինչև իր մահը:

ԼՂ 281

Արդ այլ-Մալիքի օրոք ղիրհեմներն ու ղինարները փորագրվեցին արարերեն: Այս բանն արեց այլ-Հաջջաջ իրն Յուսուֆը:

Նրա (Արդ այլ-Մալիքի) օրոք 75 (2 մայիս 694 – 20 ապրիլ 695)

Թվականին Մուհամմադ իրն Մարուանը ամառային արշավանք կատարեց, հոռոմները հարձակվեցին Ամակի կողմերը. նրանց կոտորեցին Արան իբն Վալիդ իրն Ուկբա իրն Աբու Մուայթը և Դինար իրն Դինարը:

76 (21 ապրիլ 695 – 9 ապրիլ 696) Թվականին Յահիա իրն ալ-Հաքամը ամառային արշավանք կատարեց Մարջ ալ-Շահմ, որը Մալաթիայի ու Մամեստիայի միջև է:

77 (10 ապրիլ 696 – 29 մարտ 697) Թվականին Վալիդ իրն Արդ ալ-Մալիքը արշավեց ցորենի ստորերկրյա շտեմարանները (աթմար). հարձակվելով Մալաթիայի կողմից: Ծովում արշավանք կատարեց Հասսան իրն Նումանը [...]

83 (4 փետրվար 702 – 23 հունվար 703) Թվականին Արդալլահը կրկին արշավեց, նվաճեց Մամեստիան և այնտեղ փոքր ընդդիմություններ:

ՎԱԼԻԴ ԻԲՆ ԱԲԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԳԻ ՕՐԵՐԸ

ՈՒԹՍՈՒՆՎԵՑ (2 հունվար 705 – 22 դեկտեմբեր 705) ԹՎԱԿԱՆ

էջ 283

Ապա իշխեց ալ-Վալիդ իրն Արդ ալ-Մալիք իրն Մարուանը:

Նա հոռոմների դեմ արշավանքի հրամանատար նշանակեց իր եղբորը՝ Մասլամային, որը ճանապարհ ընկավ մեծաթիվ դորքով և տեսնելով, որ Անտիոքի Ջարաջիմա [ցեղերն] ապստամբել են, նրանց մեծ կոտորած սարքեց:

էջ 284

Վակիդին պատմում է, որ Վալիդը Ռումի թագավորին լուր ուղարկեց տեղեկացնելով, որ Ալլահի առաքյալի մզկիթը [Մադինայում] քանդվել է և օգնություն խնդրեց: Սա ուղարկեց նրան հարյուր հազար մսխալ (միսկալ) ոսկի, հարյուր գործավոր, քառասուն հազար բևռ խճանկարի [մանր քարեր]: Վալիդն այս ամենը ուղարկեց [կառավարիչ] Օմարին, որը նորոգեց մզկիթը և այն ավարտեց 90 (20 նոյեմբեր 708 – 8 նոյեմբեր 709) Թվականին:

ՍՈՒԼԱՑՄԱՆ ԻԲՆ ԱԲԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԳԻ ՕՐԵՐԸ

ԻՆԵՍՈՒՆՈՒԹ (25 օգոստոս 716 – 13 օգոստոս 717)

ԹՎԱԿԱՆ (ՄՈՏԱՎՈՐԱՊԵՍ)

ԼՋ 299

Սուլայմանը յուրս եկավ Ջադիրայի կողմերը և կանգ առավ Դարիկ կոչված վայրում, որը Կիննասրինի ջունդի մեջ էր: Նա արշավանալի ուղարկեց Մասլասա իրն Արդ ալ-Մալիքին Ռուսի երկիրը, Հրամայելով Հարձակվել Կոստանդնուպոլսի վրա ու պաշարել մինչև դրավումը:

Մասլասան առաջ չարժվեց մինչև որ Հասավ Կոստանդնուպոլիս և այնքան ժամանակ պաշարեց, որ ցանեց ու կերավ իր ցանածից: Նա ներխուժեց ու դրավեց Սակալիրա (սլավոնների) քաղաքը: Մահմեդականներին նեղեցին կորուստները, սովը և ցուրտը:

Տեղեկանալով թե ինչպիսի վիճակում էին Մասլաման ու նրա ընկերակիցները, օղնական դորքով ուղարկեց Ամր իրն Կայսին ցամաքից, իսկ ծովով Հարձակման ուղարկեց Օմար իրն Հուբայրա ալ-Ֆադարին:

Սակայն Հոռոմները Հարձակվեցին Լաոդիկի վրա, որը Եմեսայի ջունդից էր, այն հրկիղեցին, ամեն ինչ տարան, իսկ Օմար իրն Հուբայրան Հասավ Կոստանդնուպոլսի ծոցը:

ԼՋ 300

Նրա օրոք 96 (16 սեպտեմբեր 714 – 4 սեպտեմբեր 715) թվականին Մասլաման արշավանք էր կատարել, գրավել էր Հիսն ալ-Հադիդը և ձմեռել Ռումի կողմերում, իսկ Օմար իրն Հուբայրան ծովի վրա էր [կովում]: Նրանք նավելով ճեղքեցին մտան ծոցի ու Կոստանդնուպոլսի միջև և դրավեցին Սակալիբա քաղաքը: Սուլայմանը նրանց օղնական ուղարկեց Ամր իրն Կայս ալ-Քինդին և Արդալլահ իրն Օմար իրն ալ-Վալիդ իրն Ուկրային:

99 (14 օգոստոս 717 – 2 օգոստոս 718) թվականին Սուլայման իրն Ալդ ալ-Մալիքը իր որդուն՝ Դաուդին ուղարկեց Ռումի երկիր, իսկ Մասլաման պաշարել էր Կոստանդնուպոլիսը: Դաուդը Մալաթիայի կողմերում դրավեց Հիսն ալ-Մարան:

ՕՄԱՐ ԻՐՆ ԱՐԴ ԱԼ-ԱՋԻՋԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 302

Օմարը տեղեկացավ թե ինչպիսի նեղություն ու կարիքի մեջ էին Մասլամայի հետ եղած ռազմիկները՝ ու Ամր իրն Կայսին ամառային արչավանքի ուղարկեց: Նրա հետ առաքեց հազուստեղեն, ուտեստեղեն ու նվերներ Մասլամայի մոտ եղած բոլոր մահմեդականներին:

Օմարը Աբդ ալ-Աղիզ իրն Հատիմ իրն Նուման ալ-Բահիլին ուղարկեց (խաղարների դեմ) և նա հաղթեց թուրքերին ու նրանցից միայն փախչողները փրկվեցին: Նրանցից հիսուն հոգու նա Օմարի մոտ բերեց և մահմեդական գերիներից մեկի մասին Օմարին ասաց. թե՛ տեսնեիր սրան, ով հավատացելոց իշխան. թե ինչպես էր մահմեդականներին կոտորում, մի ահավոր կոտորած կտեսնեիր: Ասաց՝ ելիր ու դրա վիզը կտրիր:

ՅԱՋԻԴ ԻՐՆ ԱՐԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԲԻ ՕՐԵՐԸ

ՀԱՐՑՈՒՐ ՄԵԿ (24 Հուլիս 719 – 11 Հուլիս 720) ԹՎԱԿԱՆ

ԼՂ 310

Եվ Յազիդը հեռացրեց Օմար իրն Աբդ ալ-Աղիզի նշանակած բոլոր կառավարիչներին:

ԼՂ 313

Յազիդը Ջառահ իրն Աբդալլահ ալ-Հաքամին արչավանքի ուղարկեց թուրքերի դեմ: Սա արչավեց ու զրավեց Բալանջարը և մեծ բազմություն գերեվարեց 104 (21 Հունիս 722 – 9 Հունիս 723) թվականին: Նա հասավ ալ-Ռուբաս դեպք³⁵, ապա շարժվեց ու հասավ Ադուան (ալ-Ռան) գետը: Նա դեմ զուրս եկավ խաղարաց տեր խաքանի որդուն, նրա հետ կռվեց ու փախուստի մատնեց: Ապա կոտորեց նրա ռազմիկներին ու շատերին գերեվարեց:

Երբ Բալանջարը գրավեց, առաջ շարժվեց ու սկսեց ամեն մի քաղաքում կանգ առնելով հետապնդել խաղարաց թաղավոր խաքանին, մինչև որ հասավ Դաբիլի (Արգաբիլի) գետը³⁶, որը Ատրպատականի կազմում է: Այնտեղ կռվեցին ու սպանվեց Ջառահն ու բոլոր ընկերակիցները:

Յազիդը գրեց Օմար իրն Հուբայրային, որն Իրաքի կառավարիչն էր, հրամայելով Սավադի հողը չափել և նա չափեց 105 (10 Հունիս 723 – 28 մայիս 724) թվականին: Սավադը Օմար իրն ալ-Նաթթարի օրոք

Օսման իրն Հանիֆի կողմից չափվելուց հետո չէր չափվել սինչև Օմար իրն Հուրայրալի կողմից չափվելը: Սա հարկ դրեց արմավենու և այլ ծառերի վրա, վնաս պատճառեց խաբաջ վճարողներին, իսկ մնացածին հարկադրեց, վերականգնեց աշխատանքային պարհակը (սուլսը, սուխրա) և նվերների սովորությունը, որը տրվում էր Նիրուզին ու միշրաջանին: Այս հողաչափումը (միսահա) կոչվում է իրն Հուրայրայի հողաչափում:

ԼՂ 314

Նրա օրոք 102 (12 հուլիս 720 – 30 հունիս 721) թվականին Վալիդ իրն Հիշամը արչավեց Ռումի հողը և կանդ առավ Անտիոքի ծանծաղուաի մոտ: Օմար իրն Հուրայրան հռոմեներին հանդիպեց Ջորջորյ Հայաստանում, հաղթեց նրանց և յոթ հարյուրի գերեվարեց:

103 (1 հուլիս 721 – 20 հունիս 722) թվականին արչավեց ալ-Արրաս իրն Վալիդը և մարդիկ վիրավորվեցին Սարայայում³⁶:

Թուրքերն ասպատակեցին Ալանաց (ալ-Լան) երկիրը: Արչավեցին Արլի ալ-Ռահման իրն Սուլայման ալ-Քալրին և Օսման իրն Հայան ալ-Սուդին, որոնք պաշարեցին մի բերդ ու զրավեցին:

104 (21 հունիս 722 – 9 հունիս 723) թվականին Արդ ալ-Ռահման իրն Սուլայման ալ-Քալրին ամառային աջ արչավանք կատարեց, իսկ Օսման իրն Հայան ալ-Մուդին՝ ամառային ձախ արչավանք [Ռումի երկիրը]:

105 (10 հունիս 723 – 28 մայիս 724) թվականին արչավեց Սաիդ իրն Արդ ալ-Մալիք իրն Մարուանը, որն ապա վերադարձավ և արչավեց Թուրքաց կողմերը և հասավ ալ-Կուլթն բերդը: Ջառահ իրն Արդալլահ ալ-Հաքամին արչավեց Ալանաց դուռը և դուրս եկավ Դարբանդից:

ՀԻՇԱՄ ԻԲՆ ԱԲԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԳ ԻԲՆ ՄԱՐՈՒԱՆԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 317-318

Հիշամը Մասլամա իրն Արդ ալ-Մալիքին³⁷ նշանակեց Հայաստանի և Ատրպատականի կառավարիչ 107 (19 մայիս 725 – 7 մայիս 726) թվականին: Նրա դորքի առաջապահի հրամանատար նշանակեց Սալիդ իրն Ամր ալ-Հարաշիին, իսկ սա ընդհարվեց խաղարների դորքի հետ, որոնց մոտ տասը հազար մահմեդական գերիներ կային: Նա կռվեց նրանց դեմ, փախուստի մատնեց, մեծ մասին կոտորեց ու պերիներին փրկեց: Այս բանն արեց մի քանի անգամ: Նա խաբանի որդու սպանեց, ռադմաթիվ քաղաքներ դրավեց, իսկ խաբանի որդու

գլուխը, առանց Մասլամայի համաձայնություն. առաքեց Հիշամին: Այս բանը զայրացրեց [Մասլամային], որը գրեց նրան այսպանելով ու հեռացրեց նրան և փոխարենը նշանակեց Աբդ ալ-Մալիք իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլիին, որին հրամայեց ձերբակալել Սաիդ իբն Ամր ալ-Հարա-չիին ու բանտարկել Կապաղակ (Կարալա) կոչված քաղաքում:

Մասլաման եկավ այդ քաղաքը, բերել տվեց հարաչիին. կոպտեց նրան, ջարդեց նրա դրոշը, իսկ նրան ուղարկեց Պարտավի բերդը: Սակայն Հիշամը գրեց նրան (Մասլամային) մեղադրելով այդ բանի համար և, իր կողմից սուրհանդակներ (ղեսպաններ) առաքելով, Սաիդ իբն ալ-Հարաչիին դուրս բերել տվեց բանտից ու տարավ իր մոտ:

Մասլաման առաջ խաղաց խաղարաց երկրում, մինչև որ հասավ Վիրք: Նվաճեց այն ու կոտորեց ժողովրդին, ապա գնաց Շարուան, որի ժողովուրդը հպատակություն հայտնեց, եկավ Մաղբուլթք (Մասկաթ), որի բնակչությունը նույնպես հաշտություն կնքեց: Նա իր հեծյալ գնդերն ուղղեց ալ-Լաքդ երկիրը, որի ժողովուրդը հաշտություն կնքեց, գորք ուղարկեց Թաբարսարան, որի բնակչությունն էլ հաշտություն կնքեց: Ապա առաջ խաղաց և ոչ ոքի չհանդիպելով հասավ Վարդանակերտի հողը: Այստեղ նրան հանդիպեց խաղարաց թագավորը: Մասլամայի հետ կային նվաճված երկրների մի խումբ թագավորներ: Նա առաջապահ գորքի հրամանատար նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին, որը բախվեց թշնամուն և մի քանի օր մնաց կոտորելով նրանց ու կարծվեց թե կորել է: Ասել են Մասլամային՝ Մարուանն սպանվեց: Ասել է՝ միթե առանց խալիֆա դառնալու, երբեք: Եվ նա նվաճեց բոլոր երկրները:

Հիշամը հեռացրեց Մասլամային ու կառավարիչ նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին, որը շարժվեց դեպի այն բերդը, ուր Սարի-րի թագավորն էր: Սա մի ոսկե գահ (սարիր) է, որը պարսից թագավորներից մեկն էր առաքել: Ասվում է, որ Անուշիրուանն էր այն ուղարկել [թագավորին] և վերջինս այդ գահի (սարիր) անունով էլ կոչվել է: Նա հաշտություն կնքեց նրա հետ հազար հինգ հարյուր սեահեր դուլամ տալու պայմանով: Հետո գնաց Թումանշահ, որի թագավորը հաշտություն կնքեց, ապա մտավ Զարիքրան երկիրը, որի թագավորը նույնպես հաշտություն կնքեց. մտավ Համզին, կովեց նրանց (բնակիչների) դեմ և մեծ բազմություն կոտորեց: Երկրի մեծ մասը նվաճեց, իսկ [ուտեստեղենի] պաշարը կուտակեց Դարբանգ քաղաքում, ուր և մնաց:

ԼՂ 328-329

Հիշամը Օմայան տոհմի ամենավճռական ու խիստ լանգամներից էր: Նա ժլատ էր, նախանձ, կոշտ, կոպիտ, անարդար, դաժան, 360

անդուխի, Երկարալեզու:

Նրա օրոք Վանուսիստր տարածվեց և մարդկանց մեծ սասար զոհ զնաց, ինչպիսի նաև գրաստն ու տավարը:

Այլ Վամանակ գլխավոր ղեմքն էր այ-Արրաչ իրն այ-Վալիդ այ-Քալլին, զորքի սլետ (սահիբ չուրթա) էր Քաաբ իրն Հասիդ այ-Արսին, սլաճակալորքի (հարաս) պետ էր Ռաբի իրն Ջիյադ իրն Սարուրը, սենեկասլետն (հաջիր) էր իր մաույա Հարիչը:

Նա հորինել էր տվել մետաքսե ռակս (փայլուն) բանվածքներ, զոննուլուլուլ հայկական (կտորեղեն) և զգեստի տարբեր տեսակներ:

Իշիւնց քսան տարուց հինգ ասիս պակաս և մեռավ չորեքշաբթի օրը, Ռարի Ա ամսից ինն օր մնացած, 125 թվականին (21 հունվար 743), Եւր հիսուններեք տարեկան էր:

Եւր օրոք արչավանք կատարեց 106 (29 մայիս 724 – 18 մայիս 725) թվականին Մուավիա իրն Հիչամը: Նա ուղարկեց Վաղդահին՝ Վաղդահիայի աիրոջը, որը վառեց [հոռոմների] ցանքսերն ու ղյուղերը, քանդի հոռոմները այրել էին իրենց արոտավայրերը: Ամառային ձախ արչավանք կատարեց Ասիդ իրն Արդ այ-Մալիքը:

Ջառահ իրն Արդալլահ այ-Հաքամին արչավեց Ալանաց Երկիրը:

107 (19 մայիս 725 – 7 մայիս 726) թվականին Մուավիան կրկին [արչավեց]:

108 (8 մայիս 726 – 27 ապրիլ 727) թվականին Մաւլամա իրն Արդ այ-Մալիքը զլիաւորեց ամառային աջ արչավանքը, իսկ Ասիմ իրն Ռալլուլ այ-Հիդային՝ ամառային ձախ արչավանքը:

109 (28 ապրիլ 727 – 15 ապրիլ 728) թվականին արչավեց Մուավիա իրն Հիչամը և նրա հետ էր առաջապահ զորքի հրամանատար այ-Բաթթալը: Նա գրավեց Ռանջարան:

Մաւլաման արչավեց թուրքերի ղեմ, գրավեց Ալանաց զուոր և ռալսվեց Ռաքանի հետ:

111 (5 ապրիլ 729 – 25 մարտ 730) թվականին Մուավիա իրն Հիչամը ամառային ձախ արչավանք կատարեց, իսկ Սաիդ իրն Հիչամը՝ ամառային աջ արչավանք:

Թուրքերը հարձակվեցին Ատրպատականի վրա և նրանց ղեմ զուրս եկավ Հալիս իրն Ամր այ-Թաին ու փախուստի մատնեց նրանց:

112 (26 մարտ 730 – 14 մարտ 731) թվականին թուրքերը մտան Ալդարիլի հուլը, նրանց ղեմ արչավեց Ջառահ իրն Արդալլահ այ-Հաքամին: Սա ռախվեց թուրքաց թագավորի հետ և սպանեց նրան:

Մուավիա իրն Հիչամը արչավեց հոռոմների ղեմ, սակայն չկարողացավ մտնել նրանց երկիրը: Նա բանակ դրեց Ամկ վայրում, Մարաչի կողմերում:

114 (3 մարտ 732 – 20 փետրվար 733) թվականին Մուավիա իրն Հիչամը և Մաւլամա իրն Արդ այ-Մալիքը [արչավեցին]:

115 (21 փետրվար 733 – 9 փետրվար 734) Թվականին Հիշամի որդիները՝ Մուավիան ու Սուլայմանը [արչավեցին], իսկ առաջապահ ղորքի հրամանատարն էր Աբդալլահ իբն ալ-Բաթթալը: Նա կովեց Կոստանդինի դեմ ու գերեց նրան, իսկ հոռոմներին փախուստի մատնեց:

116 (10 փետրվար 734 – 30 հունվար 735) Թվականին Մուավիա իբն Հիշամը [արչավեց]:

117 (31 հունվար 735 – 19 հունվար 736) Թվականին Հիշամի երկու որդիները՝ Մուավիան ու Սուլայմանը [արչավեցին]:

Մուհամմադ իբն Մարուանն արչավեց Թուրքաց երկիրը [...]

[...] Մարուան իբն Մուհամմադը:

121 (18 դեկտեմբեր 738 – 6 դեկտեմբեր 739) Թվականին Մասլամա իբն Հիշամը հասավ Մալաթիա:

122 (7 դեկտեմբեր 739 – 25 նոյեմբեր 740) Թվականին Մարուան իբն Մուհամմադը [արչավեց] Հայաստանի կողմերը, իսկ Սուլայման իբն Հիշամը՝ Մալաթիայի կողմերը:

123 (26 նոյեմբեր 740 – 14 նոյեմբեր 741) Թվականին Սուլայման իբն Հիշամը ամառային արչավանք [կատարեց], իսկ Մարուան իբն Մուհամմադը [արչավեց] Գեղան (Ջիլան) ու Մուղան (Մուկան), որոնք Հայաստանի հողում են:

124 (15 նոյեմբեր 741 – 3 նոյեմբեր 742) Թվականին Սուլայման իբն Հիշամը հանդիպեց Ռումի Թագավոր Լևոնին ու Արթաթասին, սակայն հեռացավ ու նրանց միջև պատերազմ չեղավ:

125 (4 նոյեմբեր 742 – 24 հոկտեմբեր 743) Թվականին Ղամր իբն Յազիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը [արչավեց]:

ՅԱԶԻԴ ԻԲՆ ԱԼ-ՎԱԼԻԴ ԻԲՆ ԱԲԴ ԱԼ-ՄԱԼԻԳԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՋ 336

Սաբիտ իբն Նուայմ ալ-Ջուղամին ըմբոստացավ Մարուանի դեմ, որը Հայաստանում [կառավարիչ] էր: Մարուանը հաղթեց նրան, սակայն չնորհ արևց: Մարուանը հեռացավ Հայաստանից, այնտեղ Թողնելով Ասիմ իբն Աբդալլահ իբն Յազիդ ալ-Հիլալին³⁸, իսկ Դարբանդի վրա՝ Իսհակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլին: Ապա ամբողջ Հայաստանը (Արմինիա) տվեց Իսհակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլին³⁹:

ԻԲՐԱՀԻՄ ԻԲՆ ԱԼ-ՎԱԼԻԴ ԻԲՆ ՕՐԵՐԸ

ԼՋ 337

Ապա իշխեց Իբրահիմ իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն

Մարտանդ, որի մայրը ստրկուհի (ուսմ վալադ) էր Սուար անունով: Նա իշխանություն ղյուխ անցավ նույն օրը, երբ սնոավ Յադիդ իրն Արդ ալ-Վալիդը:

Նա իշխեց չորս ասիս, սակայն Մարուան իրն Մուհամմադ իրն Մարուանը եկավ Հայաստանից չհանաչելով նրա իշխանությունը: Երբ հասավ Ռաուան, ինքն իրեն [խալիֆա] հռչակեց: Ջադիրայի ընտանիքները նրան թալուսն հանաչեց (րայա տվեց): Նա Ջադիրայի զորքից մեծ լազնությունը եկավ ու տեսավ, որ Վալիդ իրն Արդ ալ-Մալիկի երկու որդիները՝ Բաշիրն ու Մասրուրը բանակ են դրել Հայկում: Փախուստի մատնեց նրանց զորքն ու ղերեց նրանց, ապա ղնաց սինչն Եսեսա, ուր իշխում էր Արդ ալ-Ադիդը:

Իրաւահմար Հենց որ յուր ստացավ, նրա ղեմ ուղարկեց Սուլայման իրն Հիչամ իրն Արդ ալ-Մալիքին, որը հանդիպեց Մարուանին ու նրա Հեսու Ջադիրայից, Կիննասրինից ու Եսեսայից եկած զորքերին: Բալսումը տեղի ունեցավ Այն ալ-Ջարի (Այնճար) մոտ, Դամասկոսի նահանգում: Պատերազմն սկսեց չորեքշաբթի օրը Սաֆար ամսի յոթին, 127 թվականին (19 նոյեմբեր 744), ապա իրարից բաժանվեցին: Հաջորդ օրը Սուլայման իրն Հիչամը ու նրա ընկերակիցները հաղթվեցին ու ղիմեցին Իրահահմին:

Եկավ Մարուանը մինչև հասավ Դայր ալ-Ալիյա (Ալեյ) և Դամասկոսի ժողովուրդը նրան ճանաչեց և նա մտավ քաղաք: Այն ժամանակ Իրահահմը ինքն իրեն հանված ճանաչեց և ձայն տվեց Մարուանին երկուշաբթի օրը Սաֆար ամսի կեսին, 127 թվականին (27 նոյեմբեր 744): Նա չարունակեց մնալ Մարուանի Հետ, մինչև որ լսելովվեց Ջար ղետում, Արդալլահ իրն Ալիի ղեմ ճակատամարտի ընթացքում:

ՄԱՐՈՒԱՆ ԻԲՆ ՄՈՒՀԱՄՄԱԴ ԻԲՆ ՄԱՐՈՒԱՆԻ ՕՐԵՐԸ ԵՎ ԱՐԲԱՍՑԱՆ ՏՈՀՄԻ ԿՈՉԸ

127 թվականի Սաֆար ամսին (12 նոյեմբեր – 10 դեկտեմբեր 744) իշխեց Մարուան իրն Մուհամմադ իրն Մարուանը, որի մայրը սուլկուհի (ուսմ վալադ) էր, անունը Ռալլա: Նրան ձայն տվեցին Դամասկոսում եղած բոլոր Օմայանները և ուրիշներ: Նա ղերեց երկրների կառավարիչներին ու նրանցից ստացավ Հնաղանդություն, Հայատակություն և ենթակայություն հայտնող դրոթյուններ: Լսելով որ Եմեսայի (Հիմս) ժողովուրդն ապստամբել է, չարժվեց նրա ղեմ, Դամասկոսում թողնելով Արդ ալ-Ադիդ իրն ալ-Հաջջադ իրն Արդ ալ-Մալիքին: Նա պաշարեց, մինչև որ դրավեց քաղաքը:

Մարուանն ուղում էր վերադառնալ, սակայն յուր ստացավ, որ

Դաճհաք իբն Կայս ալ-Հարուրին տիրացել է Իրաք նահանգին ու կռվել Աբդալլահ իբն Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզի դեմ Վասիթում, ապա գնացել է Զազիրա, անցել Մոսուլը, հասել Մծբին, ուր Աբդալլահ իբն Մարուանն էր ու պաշարել նրան: Իսկ Դարբանդում Իսհակ իբն Մուսլիմի կառավարիչն էր նշանակված մի մարդ Մուսաֆիր կոչված, որը համակիր էր խարիջիներին: Դաճհաքը նրան գրություն էր ուղարկել ճանաչելով նրա իշխանությունը Հայաստանի վրա, որի ժողովուրդը սպանել էր Հայաստանի կառավարիչ Ասիմ իբն Աբդալլահ իբն Յազիդ ալ-Հիլալիին⁴⁰ և սա (Մուսաֆիրը) եկավ այնտեղ (Հայաստան):

Մարուանը եկավ Ուռուան, որն իր նստավայրն էր դարձրել, մի վայրում, որը կոչվում էր Դաբար ալ-Բայն: Դաճհաքն այդ մասին տեղեկանալով եկավ նրա կողմը, անցավ Մոսուլի կողքով, որը պաշարեց, բայց չկամենալով գործը երկարացնել դիմեց Մծբին և այն պաշարելուց հետո եկավ Ուռուան՝ պատերազմելու Մարուանի դեմ: Նա սաստիկ պատերազմեց նրա դեմ: Դաճհաքը շատ անգամներ հաղթանակներ էր տարել նրա դեմ, հեռացրել դաճից և ինքը նստել: Սակայն սպանվեց Դաճհաքը 127 թվականին, իսկ խարիջիները ցիր ու ցան եղան:

Էջ 340-341

Եվ ուժեղացավ Քիրմանին Ուորասանում ու պատերազմը նրա և Նասր իբն Սայարի միջև երկար տևեց: Քիրմանին գերակշռություն ձևռք բերեց Նասր իբն Սայարի նկատմամբ:

Սակայն Քիրմանին խոցվեց ու սպանվեց և Նասրը խաչեց նրան և նրա գորքին տիրեց Աբու Մուսլիմը⁴¹, որը հաջողություն ունեցավ, զորքը ստվարացավ: Նասր իբն Սայարին նա նեղեց կովի մեջ և մի քանի անդամ փախստյան մատնեց: Նա Հաշիմիների (Արբասյանների) տոհմի համար կոչ արեց և սա կատարվեց 129 թվականի Ռամադան ամսին (16 մայիս – 14 հունիս 746):

ԱՐՈՒ-Լ-ԱՐԲԱՍ ԱԼ-ՍԱՖՖԱՀ

Էջ 349

Աբդալլահ իբն Մուհամմադ իբն Ալի իբն Աբդալլահ իբն Աբբաս, որն իր որդու անունով (քունյա) կոչվում էր Արու-լ-Աբբաս, իսկ մայրն էր Ռայթա բինտ (դուստր) Ուբայդալլահ ալ-Հարիսին, խալիֆա Հոչակվեց ուրբաթ օրը Ռաբի Ա 13-ին 132 թվականին (30 հոկտեմբեր 749), ասվում է նաև չորեքշաբթի օրը Զու-լ-Հիջլայի 28-ին (7 օգոստոս 750), 364

որն ստար (աջառ) ամիսներից [Համասլատասխանում է] Տիշրին Բ-ին (նոյեմբեր):

ԼԶ 354-355

Իս՛ակ իրն Մուսլիմ ալ-Ուկայլին Սամոսաաում պաշարված մնաց յոթի ասիս, իսկ Արու Զաաֆարը պաշարել էր նրան: Ասվում է, թե Սրու Զաաֆարը չէր, որ պաշարել էր նրան, այլ Արդալլահ իրն Ալին: Իս՛ակն ասում էր՝ իմ վղի պարտքն է մի բայա, որից չեմ հրաժարվի մինչև չիմսնամ. որ նրա տերը մահացել է կամ սպանվել: Արու Զաաֆարը լուր ուղարկեց, թե Մարուանն սպանվել է, իսկ սա ասաց, թե պետք է սաուդեմ: Երբ նա մտաճ եղավ, որ սպանվել է, երաշխավորալիք խնդրեց և այն տրվեց նրան: Նա դնաց Արու Զաաֆարի հեա, քանդի նրա մոտ մեծ հեղինակություն ուներ:

ԼԶ 357-358

Մոսուլի ժողովուրդն ապստամբեց իր կառավարչի դեմ, նրանից ամեն ինչ վերցյին ու դուրս քչեցին: Արու Զաաֆարն իր եղորոր՝ Յահիա իրն Մուհամմադ իրն Ալին նշանակեց Մոսուլի կառավարիչ, ասլով նրան չորս հազար հոգի Ոորասանի ղորքերից: Սա եկավ [Մոսուլ] 133 (9 օգոստոս 750 – 29 հուլիս 751) թվականին և ընակիչներին մեծ թվով կոտորեց: Ասվում է, որ մի ուրբաթ օր հավաքեց ժողովրդին և տասնութ հազար զտարյուն (սալիք) արար կոտորեց, ուսլա սպանեց նաև նրանց ստրուկներին (արիդ) ու մաուլաներին, մինչև որ ընաջնջեց: Նրանց արյունից Տիգրիս գետը պղտորվեց: Մինչ այդ նման ասլստամբություն չէր եղել Մոսուլում:

Արու-յ-Արրասը Մուհամմադ իրն Սուլին⁴² Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց: Սա եկավ մեծ ղորքով, իսկ մինչ այդ երկրում բռնացել (մուտաղալիք) էր Մուսաֆիր իրն Քասիրը⁴³, որը Մարուան [սալիֆայի] նշանակած կառավարիչ Իս՛ակ իրն Մուսլիմ ալ-Ուկայլիի հաջուդն էր: Մուհամմադ իրն Սուլը կռվեց նրա դեմ, մինչև որ սպանեց նրան ու նվաճեց Հայաստանը: Նա Բայլականի ժողովրդին քչեց Քիլար (Շնհեր) ամրոցը, իսկ քաղաքը հանձնվեց: Նրա քաղաքապետը այդ ժամանակ Վարդ իրն Սաֆուան ալ-Սամին էր, Սամա իրն Լաուլի որդիներից: Բախտախնդիրների (սաալիք) և այլոց մի բաղմոթյուն հավաքվեց Քիլար ամրոցում: Մուհամմադ իրն Սուլը նրանց մոտ ուլալկեց Սալիհ իրն Սուրայհ ալ-Քինդիին, որը պաշարեց նրանց ու մեծ բաղմոթյուն կոտորեց:

Արու-յ-Արրասը Հիրայից վոխաղրվեց Անրար, ուր կառուցեց մի քաղաք և կոչեց Հախմիյա⁴⁴ 134 (30 հուլիս 751 – 17 հուլիս 752) թվականին:

Արու-լ-Արրասն իր Լղորրը՝ Արու Զաաֆարին նշանակեց Զաղի-րայի, Մոսուլի, Սահմանային ամրությունների (Մուղուր), Հայաստանի և Ատրպատականի կառավարիչ: Սա գնաց ու հասավ Ռակկա, ապա Ռաֆիկա քաղաքի հիմքերը դրեց Եփրատի լսփին, ըստ Աղհամ իրն Մուհրիդի կատարած չափումների: Նա Հասան իրն Կահթարա ալ-Թաիին նշանակեց Զաղիրայի կառավարիչ, իսկ Յաղիդ իրն Ուսայդ ալ-Սուլամիին՝ Հայաստանի կառավարիչ, ապա Հանեց նրան ու նշանակեց Հասան իրն Կահթարային⁴⁶, որը մնաց այդ պաշտոնում Արու-լ-Արրասի իշխանություն բոլոր օրերին:

ԼՂ 362

Նրա օրոք արչավանքներ կատարվեցին: 133 (750-751) թվականին Եկավ Հոռոմների ըոնապետը Կոստանդինը, հարձակվեց ու պաշարեց Մալաթիան, սակայն նրա՝ Հետ Հաշտություն կնքվեց: Նրա դեմ հարձակվեց Մուսա իրն Քաաբ ալ-Տամիմին, սակայն նրանք հանդիպում չունեցան: Արու-լ-Աբբասը գրեց Աբդալլահ իրն Ալիին տեղեկացնելով, որ թշնամին նրանից թաքուն գործում է և հրամայեց որ ղորքերը չարժման մեջ դնի և նա իր ղորքերը սփռեց Սահմանային ամրությունների տարբեր կողմերում, առաջ խաղաց ու լեռնանցքը փակեց և այսպես պատրաստություններ էր տեսնում, երբ Արու-լ-Աբրասի մահվան լուրն ստացավ ու հեռացավ:

ԱՐՈՒ ԶԱԱՖԱՐ ԱԼ-ՄԱՆՍՈՒՐԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 364

Սա Աբդալլահ իրն Մուհամմադ իրն Ալին է, որի մայրն էր բերրերուհի Սալաման: Ուալիֆա հռչակվեց այն օրը, երբ մեռավ Աբու-լ-Աբբասը՝ կիրակի Ձու-լ-Հիջլայի 18-ին (9 հունիս 754), իսկ օտարների (աջամ) ամիսներից՝ Հաղիրանին (հունիս), 136 թվականին:

ԼՂ 371-372

Աբու Զաաֆարը Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Յաղիդ իրն Ուսայդ ալ-Սուլամիին⁴⁶, իսկ Ատրպատականում՝ Յաղիդ իրն Հատիմ ալ-Մուհալլաբիին, որը Եմենցի արաբներին Բասրայից այստեղ փոխադրեց և առաջինն էր, որ նրանց բերեց: Նա Ռավվադ իրն Մուսան-նա ալ-Ազդիին տեղավորեց Դավրեթում (Տարրիզ) և մինչև Բադդ, Մուռ իրն Ալի ալ-Թաիին բնակեցրեց Նարիզում[...]: Համադանիին՝ Միանիջում: Այսպիսով նա ցրեց Եմենցի ցեղերին: Ատրպատականում 366

նիդալի ցեղերից ոչ մեկը չկար, բացի այ-Սաֆար իրն այ-Լայս այ-Ուտրիից ու նրա հորեղորորդի՝ այ-Բախս իրն Հայրասից:

Ապա իադարները չարվեցին Հայաստանի կողմերը ու հարձակվեցին Յադիգ իրն Ուսայդ այ-Սուլամիի վրա: Վերջինս գրեց Արու Զաաֆարին, տեղեկացնելով, որ խաղարաց թագավոր Ռաս Թարխանը հարձակվել է մեծ դորքով, իսկ իր տեղակալը (խալիֆա) սլարավել է: Արու Զաաֆարը նրան ուղարկեց Զիրրիլ իրն Յահիա այ-Բաջալիին, Ասորիլի, Զադիրայի ու Մոսուլի դորքերից քսան հազարով: Արանք կռվի ելան իադարների դեմ, սակայն մահմեդականները մեծ բազմություններ կոտորեցին, Զիրրիլն ու Յադիգը վախուստի դիմեցին, մինչև որ հասան Ուրս:

Երբ Արու Զաաֆարը, լսեց թե ինչ է կատարվել և ինչպես խաղարները հայտնվել ու մտել են իսլամի երկիրը, բանակներից յոթ հազար հոգու հանեց, ապա մարդ տոարեց ու տարրեր երկրներից մեծ դորք հավաքեց և ուղարկեց նրանց գործավորների ու որմնադիրների հետ: Եվ կառուցեցին Կամախ (Բամխ)⁴¹, այ-Մուհամմադիյա և Բար Վակ քաղաքները ու բազում քաղաքներ, որոնք մահմեդականների հենակետերը դարձան: Նա ռազմիկներ (կայադորներ) տեղավորեց, որոնք վերսկսեցին պատերազմը, նրանց լրնակիչները՝ կռվեցին սրանց դեմ, իսկ մահմեդականները ուժեղացան այդ քաղաքներում և երկիրը հանդարտվեց:

Ապա Հայաստանում բմրոստացան ծանարները (սաննարիյա) և Արու Զաաֆարը Հասան իրն Կահթարային որսվա կառավարիչ առաքեց Հայաստան: Նա կռվեց, սակայն անգոր դտնվեց նրանց առջև և գրեց Արու Զաաֆարին նրանց կատարած գործերի ու բազմություն մասին: Նա (Արու Զաաֆարը) ուղարկեց Ամիր իրն Իսմաիլ այ-Հարիսին, քսան հազար դորքով: Նրանք (արարները) բախվեցին ծանարների հետ ու սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, մի քանի օր կռվում էին իրար դեմ: Սակայն Ալլահը հաղթանակ պարգևեց նրանց (արաբներին) և մի օրում նրանցից (ծանարներից) տասնվեց հազար մարդ կոտորվեց: Ապա [Հասանը] եկավ Տփղիս (Տաֆլիս) ու կոտորեց իր մոտ եղած զերիներին և ծանարներին հետապնդեց ուր էլ որ լինեին:

Դրանից հետո Արու Զաաֆարը Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց իր մաուլա Վադիհին⁴² և նա մնաց այս երկրի ու Ատրպատականի կառավարիչ Արու Զաաֆարի ամրող խալիֆայություն ընթացքում:

Թաբարիստանի բնակիչներն ապստամբեցին, բմրոստություն ու անհնազանդություն ցուցաբերեցին և մեծ դորքով գրոհեցին: Մահդին նրանց դեմ ուղարկեց Ուադիմ իրն Ուուդայմա այ-Տամիմին ու Ռաուհ իրն Հատիմ այ-Մուհալլարիին, որոնք փախուստի մատնեցին նրանց դորքերը և Թաբարիստանը նվաճվեց 142 (4 մայիս 759 – 21 ապրիլ 760) թվականին:

Արու Զաաֆարը Բաղդադ փոխադրվեց 144 (11 ապրիլ 761 – 31 մարտ 762) թվականին: Նա ասում էր՝ սրանից ավելի Հարմար տեղ չեմ գտել քաղաք կառուցելու համար, քանի որ գտնվում է Տիգրիսի ու Եփրատի, Բասրայի ճանապարհի, Ուրուլլայի, Ֆարսի ու շրջակայքի, Մոսուլի, Ջադիրայի, Ասորիքի, Եգիպտոսի, Սաղրիքի, Ջարալի ճանապարհի ու Նորասանի միջև: Տիգրիսի արևմտյան ափին իր քաղաքի հիմքերը դրեց, որը հայտնի է Արու Զաաֆարի քաղաք անունով: Չորս դուռ (դարպաս) դրեց, ընդ որում մի դուռը կոչեց Նորասանի դուռ (Բար Նուրասան), որը Տիգրիսի վրա էր, մի դուռը կոչեց Բասրայի դուռ, որը նայում էր ալ-Սարատի վրա, իսկ սա սկիզբ է առնում Եփրատից ու հասնում Տիգրիսին: Մի դուռն էլ կոչեց Քուֆայի դուռ, ու մյուսը՝ Ասորիքի դուռ (Բար ալ-Շամ): Այս դռներից ամեն մեկի վրա չինեց հավաքավայրեր (մաջալիս) ու ոսկեղօծ դմրեթներ, ուր ձիով բարձրանում էին:

Պարսպի լայնությունը ներքևում յոթանասուն կանգուն էր: Նա ամրոցը Բաղդադի շուրջը պարիսպ կառուցեց, ջանասիրությամբ շինեց, ճարտարապետներ (մուհանդիս), որմնադիրներ ու գործավորներ բերել տվեց ամեն քաղաքներից: Իր մաուլաներին ու ղորավարներին հողամասեր հատկացրեց քաղաքի ներսում, որոնց անունով էլ կոչվեցին քաղաքի փողոցները ու նրանց չինարարություն կատարել տվեց: Ուրիշներին տեղ հատկացրեց քաղաքի դռների մոտ, ղորականներին տվեց քաղաքի արվարձանները (արրատ), իր տոհմի անդամներին տվեց ծայրամասերը: Հողամասեր հատկացրեց իր որդուն Մահդիին և իր տոհմի մի շարք անդամներին, մաուլաներին ու ղորավարներին:

Ուխտագնացությունից վերադարձին Արու Զաաֆարը գնաց Բաղդադ և կանգ առավ քաղաքի կենտրոնում Բաբ ալ-դահաբ (Ոսկե դուռ) կոչված պալատում 145 (1 ապրիլ 762 – 20 մարտ 763) թվականին: Ծուկաները նախ քաղաքի ներսում էին, սակայն նա դուրս բերեց դեպի Քարխ:

Արու Զաաֆարը կառուցեց Մամեստիա (Մասսիսա) քաղաքը⁴⁹, որը նախապես փոքրիկ բերդ էր եղել: Ասվում է, որ այն կառուցել է Արդալահ իբն Արդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը: Հոռոմները ամեն ժամանակ հարձակվում էին և քանդում, փչացնում այս վայրը: Նա (Արու Զաաֆարը) շուրջը պարիսպ կառուցեց, այնտեղ բնակեցրեց ռադմիկների ու հավաքեց բանտերում եղածներին: Այս չինարարու-

թյան ղեկավարներն էին ալ-Աբրաս իրն Մուհամմադը և Սալիհ իրն Ալին:

Լջ 389

[Մանսուրը] մեռավ Զու-լ-Հիջջայի 3-ին, 158 թվականին (5 հոկտեմբեր 775):

Լջ 390

Նրա օրոք 138 (755-756) թվականին արչավանք կատարեցին Սալիհ իրն Ալին, որն Ասորիքի ջունդի կառավարիչն էր և Աբրաս իրն Մուհամմադ իրն Ալին, որը Նորասանի կառավարիչն էր: Ռումի երկիրը արչավանքներ չէին կատարվել Ղամր իրն Յադիդի 125 (742-743) թվականի արչավանքից հետո: Ասորիքի ու Սահմանային ամրությունների կառավարիչ Սալիհ իրն Ալին իր կողմից ղուլավարների էր ուղարկում Ռումի երկիրը արչավելու, որոնց հրամանատարներն էին իր որդին՝ Ֆադլ իրն Սալիհը և ուրիշներ:

Այսպես 142 (759-760) թվականին [արչավեց] Աբրաս իրն Մուհամմադը: 143 (760-761) թվականին՝ նույնը, 145 (762-763) թվականին՝ Հումայդ իրն Կահթարան, 146 (763-764) թվականին՝ Մուհամմադ իրն Իբրահիմը, 147 (764-765) թվականին՝ ալ-Ասրիյ իրն Արդալաճ իրն ալ-Հարիսը, 148 (765-766) թվականին՝ Ֆադլ իրն Ասլիհը, 149 (766-767) թվականին՝ Յադիդ իրն Ուսայդը, 155 (771-772) թվականին՝ նույնը, իսկ 157 (773-774) թվականին՝ Զուֆար իրն Ասիմ ալ-Հիլալին:

ՄԱՀԴԻԻ ՕՐԵՐԸ

Էջ 392

Նա Մուհամմադ իրն Արդալաճ ալ-Մանսուրն է, որի մայրն էր Ումմ Մուսա բինտ (ղուստը) Մանսուր ալ-Հիմյարին: Նալիֆա հռչակվեց Մանսուրի մահացած օրը: Նրա համար Ռարին համաձայնություն կնքում (քայաա) վերջրեց Մեքքայում ներկա Հաշիմիներից (Աբրասյաններ) ու զորավարներից:

Լջ 394

Նա հրամայեց բանտներից դուրս բերել պարտապաններին և այլ մարդկանց, ազատ արձակեց ու հրամայեց նրանց տալ ընծաներ.

նվերներ և դրամական միջոցներ: Ապա բոլոր մարդկանց արձակեց և ամեն մեկին հագցրեց ու տեղ հասցրեց ըստ հնարավորին:

ԼՂ 395

Մահդին վերցրեց Իսա իրն Մուսայի զահաժառանգության իրավունքը, այդ բանը գնելով տաս միլիոն դիրհմով: Նա իր որդու՝ Մուսայի համար համաձայնության և քաղաքացիության ակտ (րայաա) 159 (775 - 776) թվականին: Ապա նման և քաղաքացիության ակտ իր հարուն որդու համար, որպես Մուսայից հետո և քաղաքացիության ակտ:

ԼՂ 396

Նա կառուցեց 163 (17 սեպտեմբեր 779 - 5 սեպտեմբեր 780) թվականին Հադաս կոչված սահմանային ամրությունը, որպեսզի դիմադրի թշնամուն և ետ մղի:

Բանն այն է, որ հոռոմները արշավել էին Մարաշ, չատերին գերեվարել ու կոտորել, սակայն երբ Մահդին կառուցեց Հադասը, Սահմանային դոտու բնակիչներն իրենց ավելի ուժեղ դժգոհեցին: Նա իր հարուն որդուն այդ տարի արշավանքի ուղարկեց, զորավարների ու զորքի հետ միասին և նրան ճանապարհ դրեց մինչև Պիրամոս (Ջայհան) գետը: Այդ արշավանքի ժամանակ Հադասը նվաճեց Սամալուն և բաղձաթիվ բերեց:

Ապա նա նրան արշավանքի ուղարկեց 164 (6 սեպտեմբեր 780 - 25 օգոստոս 781) թվականին և [Հադասը], հասավ Կոստանդնուպոլիս: Հոռոմները Հադասություն խնդրեցին ու նա Հադասություն կնքեց ու հեռացավ:

ԼՂ 401

Մահդին Բաղդադից դուրս եկավ Մուհամմադ 12-ին 169 թվականին (26 հուլիս 785) դեպի Ջաբար նահանգը և կանգ առավ Ռադդ կոչված գյուղում Մասաբադանի հողում: Դուրս եկավ որսի և ամբողջ օրը հետապնդեց [որսը]: Ծները մի և՛ նիկ էին հալածում և նա կամեցավ հասնել նրան: Եղնիկն անցավ մի ավերակի դռնից, անցան նաև շները, իսկ ձին սուրաց նրանց ետևից և նա (Մահդին) խփվեց դռանը ու նրան տարան վրանները: Մուհամմադ 22-ին, 169 թվականին (6 օգոստոս 785) նա մահացավ քառասունութ տարեկան հասակում:

Նյա օրոք դորքը [Ռուսի դեմ] արչավանքի աարան հեակյալները.
159 (775 - 776) Թվականին հոռոմները եկան Սամոսատ, շատերին
դերեվարեցին և նա (Մահդին) ուղարկեց իր մսույա Սաղիրին, որը
փրկեց մահնդականներին: Ապա յորքն արչավանքի տարավ Արրաս
իրն Մուհամմադը և հասավ Անկիրիա (Անկիրա):

160 (776- 777) Թվականին արչավեց Սուամա իրն ալ-Վալիդ ալ-
Արսին:

161 (777 - 778) Թվականին արչավեց Իսա իրն Ալին, որին պատա-
հեց հոռոմների դորքը և սլալարեց:

162 (778 - 779) Թվականին Հասան իրն Կահթարա ալ-Թահին:

163 (779 - 780) Թվականին Մահդիի որդի Հարունը, որը գրավեց
Սամալուն:

164 (780 - 781) Թվականին դարձյալ արչավեց Հարունը և հասավ
Կոստանդնուպոլսի ծոցը:

166 (782 - 783) Թվականին Սուամա իրն ալ-Վալիդը:

167 (783 - 784) Թվականին ալ-Ֆադլ իրն Սալիհը:

168 (784 - 785) Թվականին Մուհամմադ իրն Իրրահիմը:

ՀԱՐՈՒՆ ԱԼ-ՌԱՇԻԴԻ ՕՐԵՐԸ

Հարուն ալ-Ռաշիդ իրն Մուհամմադ ալ-Մահդին, որի մայրն էր ալ-
Նայդուրանը, խալիֆա դարձավ իր եղորը՝ Մուսա [ալ-Հադիի] մեռած
օրը՝ Ռարի Ա 14-ին 170 Թվականին (14 սեպտեմբեր 786):

[Հարունը] Ֆադլ իրն Յահյային նշանակեց Նորասանի կառավա-
րիչ և նա երբ հասավ, տեսավ, որ Թալականի ժողովուրդն ապստամ-
բել է: Նա գրավեց Թալականը: Հարձակվեց Թուրքաց տերը մեծ քաղ-
մուլթյամբ և հանդիպեց Ֆադլի զորքին ու նրանք ուժեղ ընդհարում
ունեցան: Նա խփեց Թուրքաց տիրոջ դեմքին, որն ընկճվեց և Ֆադլը
ջարդեց նրա զորքն ու կողոպտեց ունեցվածքը:

Հարունը դուրս եկավ Ասորիք ղեալու նպատակով, սակայն երբ
լսեց Աբու-լ-Հայզամի սպանության լուրը, գնաց Սահմանային
ամրությունները: Նա Հարսամա իրն Այանին արչավանքի ուղարկեց
Ռուսի երկիրը և հրամայեց կառուցել Տարսուսը 171 (787 - 788) Թվա-
կանին: Նա ամուր կառուցեց, հինգ դուռ դրեց, իսկ չուրջը՝ ութ-
սունյոթ աշտարակ:

[Տարսոնն] ունի մեծ գետ, որը մեջտեղից է նրան ճեղքում և վրան կամարակապ կամուրջներ կան: Շինարարությունն սկսել էր նրա (Հարունի) մտուլա Աբու Սուլայմանը:

ԼՋ 415

Ռաշիդը իր [ափաղ] որդուն՝ Մուհամմադ ալ-Ամինին դահաժառանգ դարձնելուց հետո, Մամուն որդուն ևս դահաժառանգություն համար համաձայնություն կնքում (րայաա) սուլահովեց 183 (799 - 800) թվականին: Նրան երդում տվեցին բոլոր մարդիկ, նույնիսկ չուկաներում: Այս երկու ղեպերի (երկու որդիների դահաժառանգ հռչակելու) միջև ութ տարի էր անցել: Նա Մամունին ու Մուհամմադին իրավադեմոստրացի (ֆալիհ) ու հադիսադեմոստրացի մոտ էր ուղարկում դասեր լսելու, ընտրելով նրանց համար կրոնադեմոստրացի ու տրամաբանությունը հմուտ (հալ ալ-նադար) գիտնականների: Մուհամմադը դանդաղ էր սովորում, իսկ Մամունն արագ էր յուրացնում:

Ռաշիդը բերել տվեց կառավարիչներին, բնակիչներին, ղեկաններին, կալվածատերերին, բերքը դնողներին և ընդունողներին, որոնց վրա կուսակալած դուժարներ կային: Նրանցից այն (սլարտքերը) պահանջելու համար վերականգնում նշանակեց Արդալլահ իրն ալ-Հայսամ իրն Սամին, որը տարրեր ձեռն տանջանքներով պահանջեց նրանցից: Այն տեղի ունեցավ 184 (800) թվականին:

ԼՋ 422

Պատմել է Իսմայիլ իրն Աուրայհը, թե՛ Ռաշիդը մի օր Բաղդադում իր մոտ կանչեց ու մտա:

Ասաց՝ ուղում եմ քեզ մի գաղտնիք հայտնել, սակայն եթե լսեմ թե որեւէ մեկին պատմել ես, վիղդ կկտրեմ: Ես ետ կանգնեցի և ասացի՝ ով հավատացելուց իշխան, եթե որեւէ մեկին ասել ես, կարիք չկա, որ ինձ էլ ասես: Ասաց՝ ոչ ոքի չեմ ասել ու չեմ ասի: Ես ուղում եմ կոտորել Բարմաքի տոհմը⁶⁰ այնպես, որ ոչ ոքի նման ձեռով չեն սպանել և նրանց հավիտյան մեջտեղից վերացնեմ: Ասացի՝ Ալլահը հաջողություն տա հավատացելուց իշխան և քեզ առաջնորդի:

Անցավ մեկ տարի, ապա երկու, երեք և չորրորդ տարվա սկզբին կոտորեց նրանց, ընդ որում Ջաաֆարի⁶¹ սպանությունը կատարվեց Սաֆար ամսին 188 թվականին (19 հունվար - 16 փետրվար 804):

Ռաշիդն իր Կասիմ որդուն արչավանքի ուղարկեց 188 (803-804) թվականին: Նրա հետ էր Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհ ալ-Հաշիմին, իսկ հրամանատարն էր Իրրահիմ իրն Օսման իրն Նահիբը: Նա սլաշարեց Հիսն Սինանը և Կուռան: Սակայն վրա հասան սաստիկ սովը, կարիքը և սղովթյունը և հոռոմենբը հաշտություն առաջարկեցին ևրեք հարյուր քսան մահմեդական (ղերիների) ադատ արձակելու պայմանով, իսկ նա ընդունեց ու հեռացավ:

ՀԱՐՑՈՒՐ ՈՒԹՍՈՒՆԻՆԸ (8 ղեկտեմբեր 804 — 26 նոյեմբեր 805) ԹՎԱԿԱՆ

Հայաստանը Մահդիից հետո ապստամբել էր և մնաց ապստամբած վիճակում նաև Մուսայի (Հադիի) օրոք: Երբ իշխանության ղուլի անցավ Ռաշիդը, Ուուդայմա իրն Ուադիմ ալ-Տամիմիին նշանակեց Հայաստանի կառավարիչ, որը մնալով մեկ տարի ևրկու ամիս զսպեց ու ևրկրում կարդ հաստատեց և բնակիչները հնազանդվեցին:

Ապա Ռաշիդը նշանակեց Յուսուֆ իրն Ռաշիդ ալ-Սուլամիին Ուուդայմա իրն Ուադիմի փոխարեն: Սա Նիդարի (ցեղախմբի) մարդկանց տեղափոխեց այս ևրկիրը: Նախապես Հայաստանում գերիշխող էին եմենի (ցեղախմբի) արարները, իսկ Յուսուֆի օրոք բազմացան նիդարիները:

Հետո նշանակեց Յադիդ իրն Մադիադ իրն Զաիդա ալ-Շայբանիին, որն ամեն կողմից այստեղ փոխադրեց Ռաբիա (ցեղախմբի) մարդկանց, այնքան որ այսօր նրանք ղերակչիո թիվ ունեն: Նա ամենախիստ ձևով զսպեց ևրկիրը, այն աստիճանի, որ ոչ ոք չէր կարող շարժվել:

Նրանից հետո (Ռաշիդը) նշանակեց Արդ ալ-Քարիր իրն Արդ ալ-Համիդին՝ Զայդ իրն ալ-Ուաթթարի որդուն, որի կացարանը (մանդիլ) Ուառանում էր: Նա եկավ [Հայաստան] Դիար Մուդար (ցեղախմբի) մի խումբ մարդկանց հետ, սակայն չորս ամիս մնալուց հետո հեռացավ:

Ապա նշանակեց ալ-Ֆադլ իրն Յահիա իրն Ուալիդ ալ-Բարմաքիին, որն անձամբ եկավ, և հենց որ հասավ, ուղղվեց ղեպի Դարբանդ, արշավեց Համդին բերդը, սակայն Համդինի ժողովուրդը նրան փախուստի մատնեց: Ոչ մի բանի չնայելով, նա հեռացավ ու գնաց Իբաք, իր փոխարեն թողնելով Օմար իրն Այուբ ալ-Քինանիին:

Երբ Ֆադլը եկավ Իրաք, ուղարկեց Արու-լ-Սաբահին, որպես Հայաստանի հարկերի [վերատեսուչ] և Սաիդ իրն Մուհամմադ ալ-Հառանի ալ-Լահբիին՝ որպես ռազմական գործերի [վերատեսուչ]:

Պարտավի ընակչությունն ապստամբեց Արու ՍաբաՀի դեմ ու սպանեց նրան: Հայաստանն ապստամբեց և Հանդես եկավ Արու Մուսլիմ ալ-Շարին (խարիջի): Ֆաղլը Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Ոսալիդ իրն Յադիդ իրն Ուսայդ ալ-Մուլամիին⁵², իսկ նա [օղնության] առաքեց Արդ ալ-Մալիք իրն Ոսալիֆա ալ-Հարաշիին Հինգ Հազարով: Նրանք Ռույանում բախվեցին Արու Մուսլիմ ալ-Շարիի Հետ, իսկ նա հաղթեց նրանց և ինքը՝ Արու Մուսլիմը գնաց ու գրավեց ալ-Քիլար ամրոցը:

Ռաշիդը Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց ալ-Աբբաս իրն Ջարիր իրն Յադիդ իրն Ջարիր իրն Արդալլահ ալ-Բաջալիին⁵³, որը երբ հասավ Պարտավ, բայլականցիները ապստամբեցին, իսկ նա պաշտպանվեց նրանցից Պարտավի արվարձանում և Մաադան ալ-Հիմսիին վեց Հազար զորքով ուղարկեց Արու Մուսլիմի դեմ: Արանք իրար բախվեցին ու սպանվեց Մաադան ալ-Հիմսին, իսկ Արու Մուսլիմը գնաց Դվին, չորս ամիս պաշարելուց Հետո Հեռացավ, գնաց Բայլական և այնտեղ կանգ առավ:

Հայաստանի վիճակը բարդացավ և Ռաշիդն առաքեց Յահիա ալ-Հարաշիին, տասներկու Հազար զորքով, իսկ Յադիդ իրն Մադիադ ալ-Շալբանիին՝ տաս Հազարով: Նա Հրամայեց Յադիդ իրն Մադիադին գնալ Հայաստան, իսկ Հարաշիին կարգադրեց Հարձակվել Ատրպատականի վրա: Այդ ժամանակ Ատրպատականում բռնացել էր Մուհալհիլ ալ-Տամիմին, իսկ Հարաշին նրա Հետ Հանդիպեց, կովեց ու փախուստի մատնեց և երկիրը կարգի բերեց: Ապա գնաց Հայաստան, որպեսզի Յադիդ իրն Մադիադի Հետ կովի դուրս գա Արու Մուսլիմ ալ-Շարիի դեմ, սակայն երբ երկիր հասավ, վերջինս մահացել էր: Նրան Հաջորդեց ալ-Աաքան իրն Մուսա ալ-Բայլականին [...] մաուլան, որի կացարանը (մանգիլ) Բայլականն էր: Երբ սա տեղեկացավ Յահիա ալ-Հարաշիի գալստյան մասին, նրա դեմ առաքեց ալ-Ոսալի իրն ալ-Սաքանին, իր լավագույն Հեծյալներով: Հարաշին բախվեց նրա Հետ, գերեց նրան ու դիմեց Բայլական: Երբ Սաքանն իմացավ այս լուրը, դուրս եկավ ու փախավ գնաց Քիլար (Շնհեր) ամրոցը: Բայլականի ընակիչները եկան Հարաշիի մոտ ու երաշխավորագիր լսնդրեցին, իսկ նա մտքեց նրանց քաղաք և երաշխավորագիր տվեց ժողովրդին, սակայն [քաղաքի] բերդը քանդեց:

Սաքանն ութ Հազարով գնաց Յադիդ իրն Մադիադի մոտ երաշխավորագիր լսնդրելով և նա տարավ նրան Ռաշիդի մոտ: Երբ երկիրը Հանդարտվեց, Ռաշիդը Մուսա իրն Իսա ալ-Հաշիմիին կառավարիչ նշանակեց: Սա Հայաստանում մնաց մեկ տարի, սակայն նորեն սկսեց խռովությունը և տարբեր գավառներ ապստամբեցին: Այդ մասին դրեց Ռաշիդին, իսկ վերջինս ասաց՝ Հարմար եմ գտնում միայն Հարաշիին ու Հեռացնելով Մուսա իրն Իսային, Հարաշիին առաքեց

որպես կառավարիչ և նա սրակոտոր արեց նրանց ու վիճակը կարգավորվեց:

Ռաշիդը կառավարիչ նշանակեց Ահմադ իրն Յագիգ իրն Ուսայզ ալ-Սուլամիին, սակայն երբ նա եկավ, Հարաչիի Հետ ու նրանից էլ առաջ այստեղ եկած խորասանցիները ապստամբեցին և կոփի բռնվեցին: Նրանք համառորեն ընդվզեցին և ասուժ կին՝ քեղ չենք լսի ու հպատակվի:

Ապա Ռաշիդը նշանակեց Ասիդ իրն Սալմ իրն Կուտայրա ալ-Բաշիլիին⁶⁴: Երբ երկիր հասավ, մարդիկ ամիսներ շարունակ թշնամական դիրք բռնեցին, իսկ նա նեղեց պատրիկներին: Նրա դեմ ըմբոստացավ Դարբանդի ժողովուրդը և հարձակվեց նրա նշանակած տեղական կառավարչի վրա: Դարբանդի տերն էր դարձել ալ-Նաջմ իրն Հաշիմը, որին Ասիդ իրն Սալմը սպանեց: Ապստամբեց նրա որդին, Հայան իրն Նաջմը, որն սպանեց Դարբանդում Սալիդի նշանակած կառավարչին ու նրա ղլուխը ցուցադրելով ապստամբության կոչ արեց: Գրեց խաղարաց թագավոր խաքանին և նա մեծ զորքով հարձակվեց, ասպատակ սփռեց մահմեդականների դեմ, կոտորեց ու մեծ բազմություն գերեվարեց: Նա եկավ ու հասավ Կուր գետի կամուրջը և մահմեդականների մեծ բազմություն գերեվարեց, բոլորին կոտորեց, երկիրը վառեց, կոտորեց կանանց ու երեխաներին:

Երբ Ռաշիդն այս բաները լսեց, ուղարկեց ալ-[...]արին՝ հրամայելով նրան ձերբակալել Սաիդ իրն Սալմին և ցուցադրել մարդկանց առջև: Երբ տեղ հասավ, Սաիդը նրան փող տվեց և ալ-[...]արը համաձայնեց առնել փողը: Երբ Ռաշիդն այդ բանը լսեց, ուղարկեց Նասր իրն Հաբիբ ալ-Մուհալլաբիին որպես կառավարիչ, սակայն մի քիչ մնալուց հետո հանեց նրան ու կառավարիչ նշանակեց Ալի իրն Իսա իրն Մահանին: Երբ սա տեղ հասավ, վատ վերաբերմունք ցուցաբերեց և Շարուանի ժողովուրդն ապստամբեց և երկիրը խռովեց: Ռաշիդը նշանակեց Յադիդ իրն Մադիադ ալ-Շայբանիին⁶⁵, իսկ Ալիին՝ ետ ուղարկեց Ուորասան: Նա Յադիդ իրն Մադիադին դարձրեց Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ: Երբ սա եկավ, մարդիկ հնազանդվեցին, իսկ նա երկրի վիճակը կարգավորեց, հաշտեցրեց նիդարի ու եմենի [արաբներին], գրեց թագավորների ու պատրիկների որդիներին, գոհացրեց նրանց ու երկիրը հանդարտվեց:

Հետո Ռաշիդը կառավարիչ նշանակեց Ուուզայմա իրն Ուադիմ ալ-Տամիմիին, իսկ սա բռնեց պատրիկներին ու թագավորների որդիներին ու զլխատեց նրանց և ամենավատ վերաբերմունքը ցույց տվեց: Ապստամբեցին Վիրքը և ծանարները և նա զորք ուղարկեց, իսկ նրանք կոտորեցին նրան: Նա ուղարկեց Սաիդ իրն ալ-Հայսամ իրն Շուբա իրն Զուհայր ալ-Տամիմիին մեծ զորքով և նա կռվեց Վիրքի ժողովուրդի ու ծանարների դեմ, մինչև որ նրանց երկրից

արտաքսնց, ապա գնաց Տփղիս:

Ուուղայմա իրն Ուաղիմը մեկ աարուց պակաս մնաց, ապա Ռաշիդը Հեռացրեց նրան և նշանակեց Սուլայման իրն Յաղիդ իրն ալ-Ասամ ալ-Ամիրիին, որը միամիտ ու հիմար ծերունի էր. այնքան թույլ էր, որ ոչինչ չէր կարող անել և քիչ էր մնում, որ երկիրը ձեռքից գնար:

Ռաշիդը նշանակեց ալ-Աբրաս իրն Ջուֆար ալ-Հիլալիին, որի ղեմ ապստամբեցին ծանարները և նա կռիվ ելավ նրանց դեմ, սակայն չկարողացավ հաղթել. Ռաշիդն ուղարկեց Մուհամմադ իրն Ջուհայր իրն ալ-Մուսայիր ալ-Դարրիին⁵⁶ և սա Ռաշիդի նշանակած վերջին կառավարիչն էր Հայաստանում:

Եղեսիայի ժողովուրդն ըմբոստացավ 190 (805-806) թվականին և ապստամբեց իր կառավարչի դեմ: Ռաշիդը նրանց կողմը դնաց և երբ Հասավ Մանրիջ, նրանց պատվիրակությունը դիմավորեց նրան իրենց ձեռքով տալով [Հարկը] և թողություն խնդրեցին, իսկ նա ներեց:

Ապա դիմեց Ռումի երկիրը, ամառային արշավանք կատարեց և նվաճեց Հերակլիան ու մաթամիրը (ցորենի շտեմարան):

Էջ 431

Նրա օրոք արշավանքները ղեկավարեցին.

171 (787-788) թվականին Յաղիդ իրն Անբասա ալ-Հարահին, որը Իսհակ իրն Սուլայմանի կողմից էր նշանակված:

172 (788-789) թվականին՝ Մուհամմադ իրն Իբրահիմը:

173 (789-790) թվականին՝ Իբրահիմ իրն Օսմանը:

174 (790-791) թվականին՝ Սուլայման իրն Արու Ջաաֆարը:

175 (791-792) թվականին՝ Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհը, սակայն ասվում է, որ նա չի մտել Հոռոմոց երկիրը, այլ լեռնանցքը Հասնելուց Հետո՝ ուղարկեց Ֆադլ իրն Սալիհին:

176 (792-793) թվականին՝ Հաշիմ իբն ալ-Սալթը:

177 (793-794) թվականին՝ Դաուդ իբն ալ-Նումանը, Արդ ալ-Մալիքի կողմից նշանակված:

178 (794-795) թվականին՝ Յաղիդ իբն Ղադուանը:

179 (795-796) թվականին՝ Ֆադլ իբն Մուհամմադը:

180 (796-797) թվականին՝ Իբրահիմ իբն ալ-Կասիմը:

181 (797-798) թվականին՝ Հարուն ալ-Ռաշիդը, որը գրավեց Հիսն (բերդ) ալ-Սաֆսաֆը:

182 (798-799) թվականին՝ Իբրահիմ իբն ալ-Կասիմ, Իսա իբն Ջաաֆարի կողմից:

183 (799-800) թվականին՝ Ֆադլ իբն ալ-Աբրասը:

184 (800) թվականին՝ Մուհամմադ իբն Իբրահիմը:

185 (801) Թվականին՝ ԻրրաՀիմ իրն Օսմանը:

186 (802) Թվականին՝ ԻրրաՀիմ իրն Օսմանը կրկին:

187 (802-803) Թվականին՝ Կասիմ իրն ալ-Ռաշիդը. Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհը. ԻրրաՀիմ իրն Օսման իրն Նահիբը, և այդ անգամ սպանվեց ալ-Ռաշիդ ԻրրաՀիմ իրն Օսմանը:

189 (804-805) Թվականին՝ Ֆադլ իրն ալ-Արրասը:

190 (805-806) Թվականին՝ Ռաշիդը, որը նվաճեց Հերակլիան ու Մաթամիրը: Նա ծովի վրա արչավանքի ուղարկեց Համիդ իրն Մայուֆին: Կիպրոսի բնակիչները հաշտության պայմանագիրը խախտել էին, իսկ նա արչավեց, կոտորեց ու զերեվարեց:

191 (806-807) Թվականին Ռաշիդը դուրս եկավ արչավանքի, սա-կայն երր հասավ Հադաս, դորքը արչավանքի ուղարկեց Հարսամա իրն Այանի հրամանատարության տակ և ինքը մնաց սահմանային ամրությունների գոտում, մինչև որ Հարսաման հեռացավ:

ՄՈՒՀԱՄՄԱԴ ԱԼ-ԱՄԻՆԻ ՕՐԵՐԸ

Էջ 433

Երդում տրվեց Մուհամմադ ալ-Ամին իրն Հարուն ալ-Ռաշիդին, որի մայրը Զաաֆար իրն Մանսուրի դուստրն էր: Խալիֆաների շարքում հայրն ու մայրը Հաշիմի էին միայն Ալի իրն Արու Թալիբը և Մուհամմադը (Ամին): Նրան երդում տվեցին Թուսում, նույն օրը, երբ մահացավ Ռաշիդը, այսինքն կիրակի օրը՝ Զուլմադա Ա սկիզբը, 193 թվականին (20 փետրվար 809):

Էջ 436

Նա Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Ասադ իրն Ցադիդ իրն Մադիադին, որը զալով՝ տեսավ, որ երկրի մի մասին տիրացել են Ցահա իրն Սաիդը կոչեցյալ Քաուքար ալ-Սուրհ և Մարուան իրն Մուհամմադ իրն Մարուան (խալիֆայի) մաուլա Իսմաիլ իրն Շուարը: Նրանք Վիրքի կողմերում էին, իսկ նա խորամանկությանը երկուսին էլ բռնեց. ապա ներեց ու արձակեց: Նա լավ բարքի տեր էր ու առատաձեռն:

Ապա Մուհամմադ (Ամինը) հեռացրեց նրան և Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Իսհակ իրն Սուլայման ալ-Հաշիմին⁵⁷, որն իր փոխարեն առաքեց որդուն՝ Ֆադրին և սա մնաց [պաշտոնում] մինչև «հեռացվածի» (մախլու) իշխանության վերջը:

Նա (Ամինը) Մուհամմադ իրն Սաիդ իրն Սարհ ալ-Քինանին նշանակեց Եմենի կառավարիչ, որը Պաղեստինի բնակիչներից էր: Սա

մնաց երեք տարի, ապա հեռացվեց ու փոխարենը նշանակվեց Զարիր իրն Յագիղ ալ-Բաջալին: Սաիդ իրն Սարհը Եմենից դուրս եկավ հսկայական ունեցվածքով և գալով Պագենստին, ձևով ըրեց պալատներ ու կալվածներ:

ԼՂ 436

Որոշ մարդիկ Մուհամմադին (Ամին) լարեցին Մամունի գեմ և նրանց միջև վատ հարաբերություններ ստեղծվեցին: Հրահրողներն էին Ալի իրն Իսա իրն Մահանը և Ֆադլ իրն ալ-Ռարիսն: Նրան համոզեցին, որ պետք է երգում տրվի նրա որդուն իրեն իրենից հետո զահաժառանգի, իսկ Մամունի [(թեկնածու) թյունը] պետք է հանել: Այդպես էլ արեց և երգում տրվեց նրա որդուն՝ Մուսային և դա կատարվեց Ռսուրի Բ ամսի 4-ին, 194 թվականին (16 հունվար 810): Նա հավաքեց այն պայմանագրերը, որ զրել էր Ռաշիդը իրենց երկուսի [ժողովողների] մասին ու վառեց և նրանց երկուսի (եղբայրների) միջև թշնամություն սկսեց: Մուհամմադը (Ամին) զրեց Մամունին՝ հրամայելով գալ իր մոտ ըոլոր դորավարներով հանդերձ: Սակայն նա պատասխանեց, որ ինքը պարտավոր չէ նրան լսել, կամ հնազանդվել: Նա (Ամինը) զրեց նաև Ուորասանում գտնվող դորավարներին, որոնք նույն ձևով պատասխանեցին, թե՛ մենք քեզ հավատարիմ կլինենք, եթե դու քո եղբոր նկատմամբ ունեցած ուխտը պահես, սակայն դու խախտեցիր պայմանագիրը, կամայականորեն շարժվեցիր, արհամարհելով հավատը և ուխտերը:

ԼՂ 439-441

Արդ ալ-Մալիք իրն Սալիհը մեռավ Ռակկայում 196 (811-812) թվականին և նա Մուհամմադ իրն Հարունի կողմից կառավարիչ էր Զադիրայի, Կիննասրինի ջունդի, Ավասիմի ու Մահմանային ամրությունների վրա: Երկիրը խառնաշփոթ վիճակում էր նրա մահվանից հետո, ամեն մի պետ (ռաիս) մի մասի տիրացավ (բռնացավ): Գոյացավ երկու խմբավորում (հիդր), մեկը կողմնակից էր Մուհամմադին, մյուսը՝ Մամունին: Չմնաց մի երկիր, ուր իրար դեմ չկռվեին, չկար որևէ իշխանություն, որ արգելեր նրանց:

Թահիրը եկավ Վասիթ Ռաջաբի 3-ին (21 մարտ 812), երբ արդեն Մամունին երգում էին տվել Բասրայում, Քուֆայում, Մոսուլում, Եգիպտոսում, Ռակկայում:

Թահիրը եկավ Բաղդադ Ռաջարի 8-ին 196 թվականին (24 մարտ 812): Նա Բաղդադում գտնվող զորքին կոչ արեց երգում տալ

Մամունին և նրանք ընդառաջեցին:

Մուհամմադը չորս հարյուր դրոշ տվեց ղոբաժարներին, Ալի իրն Մուհամմադ իրն Իսա իրն Նահիբին հրամանատար նշանակեց ու հրամայեց գնալ Հարսամայի դեմ, որը Նահրավանում ռանակ էր դրել: Նրանք հանդիսեցին Ռամադան (16 մայիս – 14 հունիս) ամսին: Նա հաղթեց նրանց, գերելով Ալի իրն Մուհամմադ իրն Իսա իրն Նահիբին և ուղարկեց նրան Մամունին:

Նա ղրոհեց մինչև հասավ Նահրայն կոչված վայրը, Բաղդադից մեկ կամ երկու փարսաբու հեռավորություն վրա, իսկ Թահիրը կանգ առավ Սարսար դեռի մոտ Բաղդադից չորս փարսաբու հեռու: Այսպիսով, Թահիրը [քաղաքի] արևմտյան կողմում էր, իսկ Հարսաման արևելյան կողմում և կոիվը Բաղդադում դնում էր երկու կողմի վրա միաժամանակ: Բանն այն է, որ խման պայմաններում վաճառականներին չէին անհանդստացնում, չուկաները գործում էին և նույն վաճառականի մոտ թե՛ Մամունի մարդիկ էին դալիս, թե՛ Մուհամմադի (Ամինի) և ոչ մի վեճ չէր լինում:

Ըմրոստացան Մուհամմադի դեմ արևաններն⁵⁸ ու ղինվորականները և կոչ արեցին հօգուտ Մամունի, գրեցին Թահիրին, պատանդներ տվեցին նրան, իսկ Թահիրը մտավ Բաղդադ և ճեղքելով արևմտյան կողմը (ալ-Ջանիբ ալ-Ղարրի), հասավ Անրարի դուռը (Բար ալ-Անրար):

Բաղդադի արևելյան մասի ժողովուրդը նույնպես ապստամբեց և կոչ արեցին Մամունի համար:

Զուհայր իրն Մուսայիրը մտավ Բաղդադ Բիլուադիի կողմից նավերով, որոնց վրա կային քարանետ մեքենաներ և քարրնկեցներ: Մուհամմադը գնաց իր պալատը, որը հայտնի էր Ուուլդ (անմահություն) անունով, Բաղդադի արևմուտքում ու այնտեղ ամրացավ, իսկ Զուհայրը քարեր նետեց մեքենաներով:

Հարսաման մտավ Ուորասանի դռնով Ասքար ալ-Մահդիի կողմից, որը Բաղդադի արևելյան կողմում է, իսկ Թահիրը իր ճամբարից մտավ Աբու Ջաաֆարի քաղաքը (կենտրոնը) և նրանք պաշարեցին Ուուլդ պալատը, իսկ Մուհամմադը (Ամին) դուրս եկավ Ուորասանի դռնից, ապա հասնելով Տիգրիս, ուղեց դիմել Հարսամային: Թահիբի մարդիկ տեղեկանալով ըմրոստացան Հարսամայի դեմ, որն իր մի հրարձակ նավում էր և Ջրասուլդ արեցին նրան ու մի ժամից դուրս բերեցին: Դուրս եկավ Մուհամմադը (Ամին) ծածկոցով ու շալվարով ու նստեց ափին, իսկ ղինվորներն անցնում էին կողքով ու չէին ճանաչում, մինչև որ մի մաուլա ճանաչեց ու տարավ իր տունը:

Այս լուրը հասավ Թահիր իրն ալ-Հուսայնին, սակայն տառակարծիք եղան Թահիրը, Հարսաման և Զուհայրը և Թահիրը հրամայեց իր մաուլա կուրայչ ալ-Դինդանիին, որը նրա (Ամինի) ղյուլսը կտրեց, ցցի

վրա ամրացրեց և նա (ԹաՀիրը) գնաց իր ճամբարը՝ Բուստանում:
Ապա այն ուղարկեց Մամունին:

ԼՂ 442

Նրա խալիֆայությունը տևեց Ռաշիդի մեոնելու օրվանից մինչև իր սպանությունը՝ չորս տարի յոթ ամիս ու քսանմեկ օր, իսկ Հարունի (ալ-Ռաշիդ) մեռած օրից մինչև իր հանվելը (գաՀաղուբկ լինելը)՝ երեք տարի: Սպանություն օրը քսանյոթ տարեկան ու երեք ամսական էր: Երկու որդի ուներ՝ Մուսա և Արդալլահ: Նրա օրոք Հիմնական տնօրինողը (ղալիր) Իսմաիլ իբն Սուբայհ ալ-Հառանին էր և Ֆադլ իբն ալ-Ռաբիան: Ջորջի (չուրթա) պետն էր Մուհամմադ իբն ալ-Մուսայիրը, որին հանեց ու Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց: Իսկ նրա փոխարեն կարգեց Մուհամմադ իբն Համդա իբն Մալիքին, Հետո Հեռացրեց ու փոխարենը դրեց Արդալլահ իբն Խազիմ ալ-Տամիմին: Նրա պահակադորքի (Հարաս) պետն էր Իսմատ իբն Աբու Իսմատը, իսկ սենեկապետն (Հաջիր) էր Ֆադլ իբն ալ-Ռաբիան, բայց նրան փոխարինում էր որդին:

ՄԱՄՈՒՆԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 444

195 (810-811) Թվականին խալիֆա դարձավ Արդալլահ ալ-Մամուն իբն Հարուն ալ-Ռաշիդը, որի մայրն ստրկուհի (ուժմ վալադ) էր, Մարաջիլ ալ-Բադդիսիյա կոչված: 198 Թվականի Մուհամմադ ամսին (սեպտեմբեր 813), երբ սպանվել էր Մուհամմադը (Ամին), նրան (Մամունին) միացան բոլոր երկրների բնակիչները և չմնաց մեկը, որ նրան Հնազանդություն չհայտներ:

ԼՂ 445

198 (813-814) Թվականին Մամունն ալ-Հասան իբն ԱսՀլին ուղարկեց Իրաք, որպես այդ և այլ երկրների կառավարիչ: Քուֆայում ապստամբել էր Ասֆարը, որը հայտնի էր Աբու-լ-Սաբայա անվամբ, իսկ նրա անունն էր ալ-Սաբիյ իբն Մանսուր ալ-Շայրանի, իր Հետ ունենալով Մուհամմադ իբն Իբրահիմ ալ-Ալաուիին, որը հայտնի էր իբն Թաբաթրա անվամբ: Ապա մեռավ Մուհամմադ իբն Իբրահիմը և Աբու-լ-Սաբայան նրա փոխարեն նշանակեց Մուհամմադ իբն Մուհամմադ իբն Ջայդին: Իսկ Բասրան գրավել էր ալ-Աբբաս իբն Մուհամմադ իբն Մուսա ալ-Ջաաֆարը:

Եկավ Զայդ իրն Մուսա իրն Զաաֆար իրն Մուհամմադը Գուֆայից, ուր նա ապստամբել էր և զնաց Բասրա ալ-Աբբաս իրն Մուհամմադ ալ-Զաաֆարի հետ: Վասիթը, գրավեց Մուհամմադ իրն ալ-Հասանը, որը Հայտնի էր Ասյակ անվամբ: Եմենը գրավեց Իբրահիմ իրն Մուսա իրն Զաաֆարը: Մծրինում և նրա շրջակայքում բռնացավ Ահմադ իրն Օմար իրն ալ-Նաթթար ալ-Ռարիան, Մոսուլում՝ ալ-Ասայիդ իրն Ունսը, Նիքոկեքսում՝ Մուսա իրն ալ-Մուրարաք ալ-Յաչքարին, Հայաստանում՝ Արդ ալ-Մալիք իրն ալ-Զահհաֆ ալ-Սուլամին⁵⁹ և Մուհամմադ իրն Ատտարը, Ատրպատականում (Ալարբայջան)՝ Մուհամմադ իրն ալ-Ռավվադ ալ-Ադդին, Յադիդ իրն Բիլալ ալ-Յամանին, Մուհամմադ իրն Հուճայդ ալ-Համադանին, Օսման իրն Աֆքալը և Ալի իրն Մուռ ալ-Թահին, Զարայում՝ Արու Դուլաֆ ալ-Իջլին, Մուռա իրն Արու Ռադինին, Ալի իրն Բահլուլը, Մուհամմադ իրն Զահրան, Սինանը և Զադ իրն [...]: Սիլսիլայում՝ Վահն Հասսասը, իսկ նրա դավառում՝ Բիսթամ իրն ալ-Սուլուս ալ-Ռարիան, Քաֆր Տուսայում և Ռաս Այնում՝ Հարիր իրն ալ-Զահմը, Քայսումում ու նրան հարող Դիար Մուդարի շրջաններում՝ Նասր իրն Շարաս ալ-Նասրին, որն ամենաուժեղ կոպողներից էր և անպարտելի, Կուրուսում և Ավասիմի այլ գավառներում (քուրա)՝ ալ-Աբբաս իրն Զուֆար ալ-Հիլալին, Հիյարում ու Կիննասրինի ու նրան հարող այլ գավառներում՝ Օսման իրն Սուճամա ալ-Աբսին, իսկ Հալերի մոտ գտնվող Հադիրում՝ Մանի ալ-Տաննուլին:

ԼՂ 448

Մամունը Ռիդա Ալի իրն Մուսա իրն Զաաֆարին բերեց Մադինայից Նորասան: Նա դեսպան էր ուղարկել Ռաջա իրն Արու Դահհաքին՝ Ֆադլ իրն Սահլի ազգականին: Նա եկավ Բադղադ, ապա նրան տարան Մահ ալ-Բասրայի ճանապարհով մինչև Մերվ: Մամունը նրան (Ալի Ռիդա) գահաժառանգ հռչակեց Ռամազանի 8-ին, - 201 թվականին (30 մարտ 817): Նա (Մամունը) մարդկանց ստիպեց կանաչ հագնվել սևի փոխարեն և այդ մասին ամեն կողմ գրավոր Հայտնեց: Ռիդայի համար համաձայնություն չկարողացան, մզկիթների մինարաններից կոչ արեցին և դինարներ ու դիրհամներ կտրեցին նրա անունով:

ԼՂ 453

Երբ [Մամունը] հասավ Թուս, մեռավ Ռիդա Ալի իրն Մուսա իրն Զաաֆար իրն Մուհամմադը Նուկան կոչված գյուղում 203 (818-819)

Թվականի սկզբին: Միայն երեք օր Հիվանդացավ և ասվում է, թե Ալի իրն չիչամը թունավորված նուռ կերցրեց նրան, իսկ Մամունը սաստիկ ցավեց նրա համար:

ԼՂ 453-454

Մամունը եկավ Ոսկաղուծյան քաղաքը (Բաղդադ) Ռարի Ա ամսին 204 թվականին (26 օգոստոս – 24 սեպտեմբեր 819): Նա, ինչպես նաև ղորավարներն ու զինվորներն ամենքը կանաչ էին հագել: Մի շաբաթ մնալուց Հևտո հանեց [կանաչը] ու վերստին սև ղգեստներ կրեցին:

ԼՂ 459

Մամունը Բաղդադից գնաց Ֆուլ ալ-Սիլհ, որը Հասան իբն Սահլի կացարանն (մանգիլ) էր: Նա ամուսնացավ Հասան իբն Աահլի դստեր Հևտ և այնտեղ հարսանիք արեց: Այսպիսի հարսանիք երբեք տեսնված չէր: Մամունի այնտեղ գտնվելու օրերին Հասան իբն Սահլը մեծ ծախսեր կատարեց Մամունի և բոլոր նրա Հևտ գտնվողների՝ նրա տոհմի (տան) անդամների, քարտուղարների, մերձավորների ու ղորքի բոլոր մարդկանց համար: Նա կալվածներ, գյուղեր, հարճեր, պատանի ծառաներ (վասիֆ), ձիեր ու գրաստ ընծայեց և այս բոլորի համար գրվում էր փոքրիկ թերթերի վրա, գրվում մշկահոտ խողովակաձև գալարների (բանադիկ, բդեղ) մեջ և շաղ էին տալիս մարդկանց գլխին: Ամեն մեկը, որ վերցնում էր գալարը, նայում էր գրվածքին և վերակացուններից ստանում [ինչ որ գրված էր]: Ապա մարդկանց վրա շաղ էին տալիս ղիրհեմներ, ղինարներ, մշկամկներ (ֆար ալ-միսք) և սաթի (անբար) կտորներ: Մամունը քառասուն օր մնալուց Հևտո հեռացավ:

ԼՂ 465

Մամունը դուրս եկավ կովի 215 թվականի Մուհառամ ամսին (մարտ 830), դիմելով Ռումի երկիրը և ամառային արչավանք կատարեց, գրավեց Անկիրիոնը (Անկարա) մասամբ հաշտությամբ, մասամբ սրով ու ավերեց: Մանուել պատրիկը այնտեղից փախավ: Ապա գրավեց Ասամալու բերդը և հեռացավ ու գնաց Դամասկոս:

Երբ լուր ստացավ, որ Եգիպտոսի գավառներից Բիշրուդում բնակչությունն ապստամբել է, հրամայեց իր եղբորը՝ Աբու Իսհակին որ այնտեղ ուղարկի Աֆշին Հայդար իբն Քաուսին և նա ուղարկեց:

Ապա Մամունն արչավեց Ռումի Երկիրը 216 (18 փետրվար 831 – 6 փետրվար 832) թվականին, զրավեց տասներկու բերդ և ըաղմաթիվ ստորգետնյա ամրություններ (մաթամիր): Լսելով, որ Ռումի բռնապետը հարձակվել է, նա իր որդուն՝ Արբասին ուղարկեց, որը հանդիպեց նրան ու հաղթեց: Այլահը հաղթանակը տվեց մահմեդականներին:

Ռումի թաղավոր Թևփիլոսը (Տուֆիլ)⁶⁰ իր օգնական Լաիսկուպուսին ուղարկեց և տվել էր մի նամակ, որն իր անունով էր սկսում: Մամունն ասաց՝ չեմ կարողա նրա ուղարկած նամակը, որ նրա անունով է սկսում և ետ ուղարկեց: Այնժամ Միքայելի որդի Թևփիլոսը գրեց նրան՝ Արարաց թագավոր, մարդկանցից ամենաաղնիվ Աբդալլահին՝ Ռումի թագավոր Միքայելի որդի Թևփիլոսից [և] և խնդրեց, որ իրենից ընդունի հարյուր հազար դինար, իր մոտ եղած բոլոր գերիներին, որոնք յոթ հազար էին, այն պայմանով, որ նա (Մամունը) թողնի Հոռոմներից գրաված բոլոր քաղաքներն ու բերդերը և հինգ տարի հրաժարվի պատերազմ անելուց: Սակայն նա չպատասխանեց ու գնաց Քայսում (Քեսուն), որը Դիար Մուղարում է՝ Զադիրայի Հոռում:

Հաուֆի և Վերին Եգիպտոսում գտնվող Բիմայի ու Բաչրուդի ժողովրդի պայքարը Աֆշինի դեմ ուժեղացավ և Մամունն անձամբ գնաց Եգիպտոսի գավառները: Աֆշինը շարունակեց կռիվը Հաուֆի բնակիչների դեմ, սակայն ինքը (Մամունը) անձամբ գրոհեց նրանց դեմ, կոտորեց ու գերեվարեց Բիմայի բնակիչներին, որոնք Բաչրուդի ղապիներն են: Այդ մասին նա դատավճիռ (ֆատուա) պահանջեց Եգիպտոսի կրոնական իրավագետներից (ֆակիհ) մեկից, որը կոչվում էր Հարիս իբն Միսքին, մալիքի [մադհաբից]⁶¹: Սա ասաց՝ Լթն ապստամբում են իրենց կրած անիրավության պատճառով, չպետք է նրանց կյանքն ու ունեցվածքը վտանգի ենթարկվեն: Ասաց Մամունը՝ դու հիմար ես, իսկ Մալիքը քեզանից հիմար է. դրանք անհավատ զիմմիներ են, ուստի Լթն նրանք անիրավության ենթարկվեն, պետք է իմամին (խալիֆային) բողոքեն և իրավունք չունեն դիմելու [ուժի] և մահմեդականների արյունը թափելու իրենց Երկրում: Նա նրանց պետերին (մեծամեծներ) հավաքեց ու տարավ Բաղդադ:

Մամունը Եգիպտոսում մնաց քառասունյոթ օր. եկել էր Մուհառամի 10-ին (17 փետրվար 832) և հեռացել Սաֆարի 26-ին (5 ապրիլ) 217 թվականին: Եգիպտոսից դուրս գալով գնաց Դամասկոս, մի քանի օր մնաց, ապա դիմեց Սահմանային ամրությունները և բանակ գրեց Աղանայում:

Այդ նույն տարում Մամունն արչավեց Ռումի երկիրը և Հասավ Հոռոմների բերդերից մեկը, որը կոչվում էր Լուլուա⁶²: Նա որոշ ժամանակ նրա առջև կանգ առավ, սակայն չկարողացավ գրավել: Երկու բերդ կառուցեց նրա դիմաց, ուր տեղավորեց Արու Իսհակին և զորքը: Ապա դնաց Սալաղուս կոչված գյուղը և իր բերդում հրամանատար թողեց Ահմադ իրն Բասթամին: Արու Իսհակը նույնպես իր բերդի վրա փոխանորդ թողեց Մուհամմադ իրն ալ-Ֆարաջ իրն Արու-լ-Լայս իրն ալ-Ֆադլին ու մեկ տարվա պաշար թողեց: Մամունն այս բոլորի վրա հրամանատար կառեց Ուջայֆ իրն Անրասային:

Լուլուայի տեր Հոռոմները Ուջայֆին խորամանկությամբ դերի բռնեցին և նա մի ամիս մնաց նրանց ձեռքում: Նրանք զրեցին իրենց թաղավորին և նա եկավ, սակայն Ալլահն առանց կովի պարտության մատնեց նրանց: Երկու բերդերի մահմեդականները գրավեցին նրա ճամբարը և ավարր տարան իրենց բերդերը:

Երբ Լուլուայի բնակիչներն այս բոլորը տեսան (և մանավանդ որ պաշարումը վնասում էր), նրանց պետր խորամանկություն մտածեց: Նա ասաց Ուջայֆին՝ քեզ աղատ կարձակեմ, եթե Մամունից ինձ համար երաշխավորագիր բերես: Սա խոստացավ նրան: Ապա [պետն] ասաց՝ ուղում եմ պատանդներ: Ասաց (Ուջայֆը)՝ քեզ կտամ իմ որդիներին: Նա իր տեղակալին լուր ուղարկեց, որ առաքի երկու քրիստոնյա [ստրուկ] սպասավորների (ֆառաշ) գեղեցկացնելով նրանց և նրանց հետ մի խումբ քրիստոնյա ստրուկ տղաների (դուլամ)՝ մահմեդականի տարագով: Տեղակալը կատարեց հրամանը և Ուջայֆն այս բոլորին հանձնելով դուրս եկավ: Երբ իր ճամբարը հասավ, գրեց նրանց (Հոռոմներին)՝ ձեր ձեռքում եղածները քրիստոնյաներ են և դուք կարող եք անել ինչ կամենաք: Նրանց պետր գրեց նրան՝ խոսքին հավատարիմ մնալը լավ է և գա ավելի լավ է քան ձեր կրոնը:

Ուջայֆը նրանց (Հոռոմների) համար երաշխավորագիր բերեց և գրավելով բերդը (Լուլուան) մահմեդականների բնակեցրեց:

Մամունը 218 (833) թվականին դնաց Դամասկոս և քննեց մարդկանց արդարության հատկանիշի (ադլ) ու միակ Աստուծո ճանաչման (տաուհիդ) հարցում: Նա գրեց, որ իրաքից և այլ վայրերից բերեն ֆակիհների ու նրանց քննեց Ղուրանի ստեղծված լինելու հարցում⁶³: Նա անհավատ համարեց նրանց, ովքեր մերժեցին ասել, թե Ղուրանն ստեղծված է և գրեց [ամեն կողմ], որ հակառակ վկայությունն ընդունելի չլինի: Բոլորն այն բանն ասացին, բացի քչերից:

Մամունը 218 թվականին արչավեց Ռուսի երկիրը: Նա պատրաստություններ էր տեսել պաշարելու Ամորիոնը: Ասում էր՝ մարդ եմ ուղարկելու արար (րեղեխներին) բերելու անապատներից, նրանց բնակեցնելու ամեն մի քաղաքում որ նվաճելու եմ, մինչև որ Հարձակվեմ Կոստանդնուպոլսի վրա: Եվ ահա եկավ Հոռոմոց թաղավորի ղեսպանը առաջարկելով Հաշտություն և դինադադար և պատրաստակամություն իր մոտ եղած դերիները հանձնելու: Սակայն նա (Մամունը) չընդունեց: Երբ Լուլուայի մոտ էր, առաջ խաղաց և մի քանի օր կանդ առավ, սակայն մահացավ Պոտանդոն (Բադանդուն) կոչված վայրում, Լուլուայի ու Տարսոնի միջև: Նրա մահը տեղի ունեցավ Հինգշաբթի օրը, Ռաջար ամսի 17-ին, 218 թվականին (8 օգոստոս 833): Նա քառասունութ տարեկան ու չորս ամսական էր: Նրա վրա աղոթեց եղբայրը՝ Աբու Իսհակը և թաղվեց Տարսոնում՝ ներքինի խականի տանը: Նրա իշխանություն տեղությունը, հեռացվածի (Ամին) կենդանություն օրոք նրա խալիֆայությունն ստանձնելու օրից մինչև մահվան օրը՝ քսաներկու տարի էր, իսկ հեռացվածի սպանության օրից՝ քսան տարի հինգ ամիս և քսանհինգ օր:

ՄՈՒՏԱՍԻՄ ԲԻԼԱԶԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 471

Ուալիֆա դարձավ Աբու Իսհակ Մուհամմադ իբն Ռաշիդը, որի մայրն ստրկուհի (ուսմ վալադ) էր Մարդա անունով: Նրան երգում (բայաա) տվեցին զորավարներն ու զորքը, որոնք Մամունի հետ էին [Կիլիկիայում]: Նրան երգում տվեց Աբբաս իբն Մամունը՝ ուրբաթ օրը, Ռաջար ամսի 18 – ին, 218 թվականին (10 օգոստոս 833):

Մուհամմիրաները (խուռամյաններ)⁶⁴ ապստամբեցին Զարալում, ճանապարհ էին կտրում, վախեցնում ճանապարհորդներին, ապա Հարձակվեցին Ուրասանի ուխտավորներին վրա, փախուստի մատնեցին ու մեծ բազմություն կոտորեցին: Մուտասիմն ուղարկեց Հաչիմ իբն Բատիթուրին, սակայն երբ նրանց միջև ընդհարում եղավ, Հաչիմը պարտվեց: Մուտասիմն առաքեց Իսհակ իբն Իսմայիլին՝ զորքով, իսկ Իսհակն իր եղբորը զորքի վրա փոխանորդ նշանակեց և ուղարկեց: Վերջինս կովեց նրանց հետ ու մեծ բազմություն կոտորեց և մնաց մինչև որ կարգավորվեց երկրի վիճակը, այն բանից հետո, երբ նրանցից շատ էր տուժել:

Մուտասիմը 220 թվականի Զուլ-լ-Կաադայի կեսին (11 նոյեմբեր 836) դուրս եկավ Կաթուլ և Հատակագծեց իր կառուցելիք քաղաքի վայրը, մարդկանց (մեծամեծներին) հողակտորներ պարդեց և ջանասիրությամբ առաջ տարավ շինարարությունը, այնպես, որ մարդիկ պալատներ ու տներ կառուցեցին և շուկաներ առաջացան: Ապա Կաթուլից գնաց Աամառա և կանդ առավ այնտեղ, ուր [Հետագայում] կառուցվեց Հասարակաց տունը (դար ալ-ամմա): Այնտեղ քրիստոնյա վանք կար և նա վանքի մարդկանցից (վանականներից) դնեց հողը ու Հատակադեց [ապագա քաղաքը] և Հասավ այն վայրը, ուր [Հետագայում] Զաուսակ կոչված պալատը կառուցեց Տիգրիսի ափին: Նա բաղում պալատներ կառուցեց ղորավարների, քարտուղարների Համար և նրանց անուններով կոչեց: Տիգրիսից արևելք գետեր (Ջրանցքներ) փորեց և կառուցվածքներով շենացրեց: Գետերի (Ջրանցքների) վրա դրեց ոռոգման մեծ անիվներ (գավալի) և փոքր անիվներ (գավալի), ամեն երկրից բերեց արմավենիներ և տարբեր ծառերի տնկիներ: Այս ամենն սկսեց 221 թվականին (836): Նա կառուցեց ավաններ և ամեն մի քաղաքից բնակիչներ փոխադրեց և Հրամայեց, որ իրենց քաղաքների նման կառուցեն: Եգիպտոսից մարդկանց բերեց, որպեսզի պապիրուսներ (կարաթիս) պատրաստեն, սակայն այդ նույն որակը չտվեց:

Բաբեկը ՀետզՀետե գորացավ. նրա կողմնակիցն էր դարձել Մուհամմադ իբն ալ-Բուլայսը, իսկ Մարանդի տեր Իսմատ ալ-Քուրդին Հնազանդվել էր նրան: Մուտասիմը Իսհակ իբն Իբրահիմի եղբորը՝ Թահիր իբն Իբրահիմին առաքեց երկրի (Ատրպատականի) կառավարիչ, Հրամայելով պատերազմել թշնամու դեմ: Երբ նա երկիր Հասավ, իբն ալ-Բուլայսը գրեց Մուտասիմին Հայտնելով իր Հնազանդությունը և թե ինքը պատրաստվում է Բաբեկին, ընկերակիցներով Հանդերձ, ծուղակը գցել: Նա խորամանկությամբ ամուսնացավ Մարանդի տեր Իսմատ ալ-Քուրդիի դստեր Հետ: Գնաց նրա մոտ Մարանդ ու նրան [.....] Հրավիրեց: Նրան ու ընկերակիցներին խմեցրեց և երբ Հարբեցին, գիշերանց տարավ իր ամրոցը, որ կոչվում է Նահի, ապա ուղարկեց Մուտասիմին: Վերջինս վարձատրեց նրան, գնահատեց ու ռոճիկ սահմանեց: Բանն այն է, որ նա Հայտնեց Թահիր իբն Իբրահիմին տեղի ունեցածի մասին ու խնդրեց, որ իրեն ուղարկի երկաթն (սրեր[»]) ու ջորիները: Թահիրն այդ բանը արեց և նա այդ ամենն առաքեց Մուտասիմին ու նամակ գրեց՝ տեղեկացնելով կատարվածի մասին: Մուտասիմը զայրացավ Իսհակի վրա և ասաց՝ եղբորդ վրա ոչ մի լավ բան չեմ տեսնում, այլ առնականությունը տեսնում եմ միայն Իբն ալ-Բուլայսի մոտ:

Այն ատեն նա (Մուտասիմը) առաքեց Աֆշին Հայդար իրն Քաուս ալ-Աշրուսանիին, կառավարիչ նշանակելով այն ըրոր նահանգների վրա, որոնց միջով անցնելու էր: Նրա հետ ուղարկեց դրամ ու զինամթերք: Երբ Աֆշինը հասավ Զարայ, իր հետ վերցրեց այնտեղ դստավոր ըրոր ռամիկներին (սաալիք, խուժան) ու երևելիներին և տարավ: Նրա ու Բարեկի միջև եղան ընդհարումներ. նրա զորքը կանդնած էր Բարդանդ կոչված վայրում, ապա գնաց Սադրասը (Հեշտաղսար) կոչված մի վայր: Մի տարի մնաց ու պատերազմեց, մինչև որ ձյունը կուտակվեց, ապա վերադարձավ Բարդանդ, իսկ իր տեղակալին առաքեց Սադրասը: Նա խուժեց և ամեն գավառում [...]: Ապա դնաց Ռուդ ալ-Ռուդ, խրամատ փորեց, պարիսպ շինեց, դարանակալներ տեղավորեց, իսկ ինքը Հարձակվեց Բադդի (Բադդ) վրա՝ Հինդլարթի օրը, Ռամադան ամսի 9-ին 222 թվականին (16 օդոստոս 837):

Բարեկը մարդ ուղարկեց, որ բանակցի նրա հետ և նա համաձայնեց. նրանց միջև մի դետ կար: Աֆշինը նրան երաշխավորագիր առաջարկեց, իսկ նա մեկ օր ժամանակ խնդրեց: Սակայն [Աֆշինն] ասաց նրան՝ դու պարդապես ուղում ես քաղաքդ ամրացնել և եթե երաշխավորագիր ես կամենում, անցիր ձորը:

Նա հեռացավ ու պատերազմը սաստկացավ: Մահմեդականները մտան Բադդ քաղաքը, իսկ Բարեկը վեց հոգու հետ փախավ: Բադդից յոթ հազար վեց հարյուր մահմեդական զեփներ ազատվեցին:

Բարեկը ջորի հեծած, բրդե հագուստներով փախավ: Աֆշինը գրեց Հայաստանի ու Ատրպատականի պատրիկներին, որ հետապնդեն նրան: Ով կերեր նրան խոստանում էր մեկ միլիոն դիրհամ տալ և նրա երկիրը հարկազերծ դարձնել:

Բարեկը հասավ մի պատրիկի մոտ, որը Սահլ որդի Սմբատի⁵⁵ (Սահլ իբն Սինբաթ, Սահլ Սմբատյան) էր կոչվում: Սա նրան բռնեց ու նրա մասին գրեց Աֆշինին: [Աֆշինը] մարդ ուղարկեց, ձերբակալեց նրան ու հաղթանակի մասին գրեց [Մուտասիմին] հարցնելով, թե ինչ կարգադրություններ ունի: Հաղթանակի լուրը կարդացվեց և գրվեց բոլոր կողմերը թե [...] մինչև որ երկիրը խաղաղեցրեց ու հեռացավ տեղակալ թողնելով Մանքիջուր (Մանգիջաուր) ալ-Ֆարադանիին՝ իր որդու քեռուն:

Նա եկավ Մուտասիմի մոտ, որը Սամառայում էր: Տարբեր օթևաններում նրան դիմավորեցին զորավարներն ու զորքը: Նա մտավ [քաղաք] Ասֆար ամսի երկուսին, 228 թվականին (4 Հունվար 838), իսկ Բարեկը նրա հետ էր գնում փղին հեծած, մինչև որ ներկայացան Մուտասիմին: Նա հրամայեց Բարեկի երկու ձեռքն ու երկու ոտքը կտրել, ապա սպանել ու խաչել տվեց նրան Սամառայում: Նրա եղբորը՝ Աբգալահին ուղարկեց Բադդադ և Իսհակ իբն Իբրահիմը

սպանեց նրան ու խաչեց Բաղդադի արևելյան կողմում՝ կամուրջի գլխին:

Երբ Աֆշինը վերադարձավ Ատրպատական, Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իբն Սուլայման ալ-Ադդի ալ-Աամար-կանդիին⁶⁶: Սա եկավ և այդ ժամանակ Սմբատի որդի Սահլը ըմբոստացել էր Առանում ու բռնացել: Մտավ նրա երկիրը, սակայն Սահլը գիշերանց հարձակվեց ու փախուստի մատնեց նրան:

Վարդանակերտում ապստամբեց Մուհամմադ իբն Ուբայդալլահ ալ-Վարսանին: Աֆշինը նրա դեմ առաքեց Մանքիջուրին կովկասի նրա հետ: Սակայն նրա համար բարեխոսեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին և Մուտասիմը երաշխավորագիր տվեց նրան և այն բերեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին:

Ապա Աֆշինը Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իբն Խալիդ Բուխարախուգահին⁶⁷, որը, երբ եկավ, կովեց ծանարների դեմ, զենաց Տփղիս: Իսհակ իբն Իսմայիլն ընդունեց նրան ու նվերներով ճանապարհ գցեց: Ապա Հայաստանի կառավարիչ նշանակեց Ալի իբն ալ-Հուսայն իբն Սիբա ալ-Կայսին⁶⁸: Երկրի ժողովուրդը նրան արհամարհեց այն աստիճանի, որ որք էր կոչում, իր թշուրթյան ու ողորմելիության պատճառով:

Մուտասիմը Հայաստանի ու Դիար Ռաբիայի մի մասի կառավարիչ նշանակեց Խալիդ իբն Յազիդին, սակայն երբ նրա գալստյան մասին լսվեց Հայաստանում, ամեն մի պետ (իշխան) ամրացավ իր բերդում և նրանց վախը սաստկացավ ու պատրաստվեցին ապստամբության: Այդ մասին Հայաստանի փոստի վերակացուն (սահիր բարիդ) Մանսուր իբն Իսա ալ-Սիրահին գրեց Մուտասիմին և նա Խալիդին հեռացրեց ու հրամայեց վերահաստատել Ալի իբն ալ-Հուսայնին: Սակայն հազիվ մի քանի օր էր անցել նրա գալուց, երբ Պարտավում զորքը խռովություն բարձրացրեց, ռոճիկ պահանջելով: Նա ասաց՝ ես ոչինչ չունեմ, դրամը երկրի բնակիչների մոտ է: Ուստի պահանջեց երկրի բնակիչներից (նախարարներից), իսկ սրանք մերժեցին ու ամրացան իրենց բերդերում, ապա նամակագրություն ունեցան միմյանց հետ և հավաքվեցին ու պաշարեցին նրան Պարտավում: Ապա Մուտասիմն այդ երկիրն ուղարկեց Համդույա իբն Ալի իբն Ֆադլին, որը եկավ Նախճավան ու նրան ընդառաջ եկավ Յազիդ իբն Հիսնը, երաշխավորագիր խնդրելով [...] Նա խիստ չէր վարվում նրանց հետ վախենալով, որ կապստամբվեն:

Հոռոմները մտան Զապետրա 223 թվականին (837 - 838), կոտորեցին, գերեցին բոլոր բնակիչներին ու արտաքսեցին նրանց: Երբ լուրը հասավ Մուտասիմին հանկարծակի վեր կացավ իր ժողովից՝ այլալվաճ, հավաքեց մարդկանց բաց դաշտում և զորքին հրամայեց կովի դուրս գալ, գումարներ բաժանեց [գինվորներին]: Նույն օրը

րանակ զրեց Տիգրիսի արևմտյան կողմում, այն վայրում, որը Հայտնի է ալ-Ույուն անվամբ: Նա Աշինաս (Իշնաս) ալ-Տուրքիին առաջապահ զորքի հրամանատար նշանակեց և դուրս եկավ Հինգչաբթի օրը, Ջումադա Ա ամսի վեցին (6 ապրիլ 838): Մտավ Ռումի երկիրը և դիմեց Ամորիոն, որը նրանց մեծազույն քաղաքներից էր ու մեծ ուղղմական Հանդերձանքով ու զորքով խիստ կերպով պաշարեց:

Ռումի բռնապետը տեղեկանալով, մեծ բազմությամբ դրոհեց, և երբ մոտեցավ, Մուտասիմը նրա դեմ մեծ զորքով ուղարկեց Աֆշինին, որը հանդիպեց բռնապետին, հաղթեց, փախուստի մատնեց ու նրա ուղղմիկներին մեծ ջարդ տվեց: Ռումի բռնապետն իր կողմից պատվիրակություն ուղարկեց Մուտասիմին ասելով՝ նրանք, ովքեր Ջապետրայում արեցին այն, ինչ արեցին, իմ կամքին հակառակ էր: Ես այն (Ջապետրան) կկառուցեմ իմ ծախսով ու մարդկանցով, կվերադարձնեմ գերեվարված ժողովրդին, աղատ կարձակեմ Ռումի հողի վրա եղած բոլոր [մահմեդական] գերիներին, իսկ Ջապետրայում պատրիկների հանցանքով այդ զործերը կատարողներին քեզ կառաքեմ:

Ամորիոնը նվաճվեց երեքչաբթի օրը, Ռամազան ամսի տասնյոթին, 223 թվականին (13 օգոստոս 838): Նա (Մուտասիմը) կոտորեց, գերեվարեց բոլոր բնակիչներին ու գերեց Ռումի թագավորի մորեղբայր Յաթիսին, կործանեց ու վառեց ամեն ինչ իր անցած վայրերում, ապա հեռացավ: Երբ հասավ Ագանա, բանտարկել տվեց ալ-Աբբաս իբն ալ-Մամունին, քանզի լսել էր, որ իր շուրջը հավաքելով այլ զորավարների՝ ապստամբելու ու ըմբոստանալու տրամադրություն է ունեցել: Նրա մոտ գտավ հարյուր տասնվեց հազար դինար ու հրամայեց բաժանել զինվորներին:

Էջ 477

Աֆշինի բանտարկությունն առաջին պատճառն այն էր, որ Մանքիջուր ալ-Ֆարադանին՝ Աֆշինի որդու մորեղբայրն ու նրա տեղակալը Ատրպատականում, ապստամբեց, իր շուրջը հավաքելով Բարեկի կողմնակիցներին: Նա շարժվեց դեպի Վարդանակերտ և սպանեց Մուհամմադ իբն Ուրայդալահ ալ-Վարսանիին ու մի խումբ տիրակալին (սուլթան, խալիֆա) հավատարիմ մարդկանց: Աֆշինը մեծ զորքով ուղարկեց Աբու-լ-Մաջին, որը կոչվում էր Դիվգադ:

Սակայն Մուտասիմն իմացավ, որ Մանքիջուրն ապստամբել է Աֆշինի հրամանով և Աբու-լ-Մաջին ուղարկվել է որպես օգնական: Նա (Մուտասիմը) առաքեց Մուհամմադ իբն Համմադին, որպես փոստի կառավարիչ, իսկ Բուդա ալ-Տուրքիին՝ պայքարելու Մանքիջուրի դեմ:

երբ վերջինս կովում Հաջողութուն ունեցավ, Մանքիջուբը Երաշխա-
վորագիր խնդրեց և նա տվեց ու բերեց նրան Սամառա:

Աֆշինը բանտարկվել էր 226 (840-841) թվականին և մեռավ բան-
տում: Նա ցերեկը մեկ ժամ մերկ խաչված [մնաց] Սամառայի Հասա-
րակաց դռան (Բար ալ-Ամմա) մոտ, ապա իջեցնելով նրան վառեցին:

ՀԱՐՈՒՆ ԱՆՎԱՍԻԿ ԲԻՎԼԱՅԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՁ 479

Մուտասիրմի մեռած օրը խալիֆա դարձավ Հարուն ալ-Վասիկ
Բիլլահ իբն Աբու Իսհակը, որի մայրն ստրկուհի էր Կարաթիս անու-
նով: Դա տեղի ունեցավ Հինգշաբթի օրը, Ռաբի Ա ամսի տասներորդին՝
227 թվականին (7 Հունվար 842), իսկ օտար (աջամ) [ամխսներով] Քա-
նուն Բ (Հունվար) ամսին:

ԵՐԿՈՒ ՀԱՐՑՈՒՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԹՎԱԿԱՆ (18 սեպտեմբեր 844 — 6 սեպտեմբեր 845)

ԼՁ 481-482

Հայաստանն ապստամբեց և այնտեղի արաբները, պատրիկներն
ու բռնացողները սկսեցին շարժվել, իսկ լեռների ու Դարբանդի թա-
գավորները բռնացան իրենց շրջակա գավառներին: Նալիֆայի իշխա-
նությունը թուլացավ և Վասիկը [Հայաստանում] նշանակեց Նալիդ
իբն Յազիդ իբն Մադիադին ու Հրամայեց մեկնել: Նրա իշխանությունն
էր կցել նաև Դիար Ռաբիայի որոշ գավառներ:

Նա եկավ մեծ զորքով և երբ այդ երկրի բռնացողները լսեցին, վա-
խեցան և մեծ մասը գրեց, թե մնում է Հնագանդ և նվերներ ուղար-
կեց: Ասաց [Նալիդը]՝ կընդունեմ միայն անձամբ եկողների նվերները:
Սա առավել ևս անհանգստացրեց նրանց: Նա գրեց Իսհակ իբն
Իսմաիլին Հրամայելով, որ իր մոտ գա, բայց նա չեկավ: Այնժամ նա
Հարձակվեց ու քիչ մնաց որ Իսհակը իր ձեռքն ընկներ:

Սակայն Նալիդը Հիվանդացավ ու մի քանի օրից մեռավ: Նրան
դաճադով տարան Դվին և այնտեղ թաղվեց, իսկ նրա ընկերակից-
ները ցրվեցին և երկիրն ամենավատթար վիճակի մեջ մնաց: Վասիկը
նշանակեց Մուհամմադ իբն Նալիդին՝ Հոր փոխարեն: Մուհամմադը
գրեց [Նալիֆային] Հիջեցնելով, որ իր Հոր ընկերակիցները ցրվել են
ու խնդրեց որ նրանց վերադարձնի: Նա ուղարկեց Ահմադ իբն Բիս-
թամին Մծբին և նա Հարվածեց, բանտարկեց և տները վառեց: Մու-
համմադի շուրջը Հավաքվեցին Հոր բարեկամներն ու մատուաները և
նա պայքարեց ծանարների ու Իսհակի դեմ, մինչև որ Հալածեց

նրանց, իսկ նրանց (ծանարներին) փախուստի մատնեց և այդպիսով
երկիրը զսպեց:

ԼՂ 482

Ռուսի բռնապետը զրեց [Վասիկին] հիշեցնելով, որ իր ձեռքում
չատ են մահմեդական ղերիները և առաջարկեց ղերիների փոխանա-
կում կատարել: Վասիկը համաձայնեց և ուղարկեց ներքինի (յսադիմ)
Խականին, [...] որը կոչվում էր Արու Ռամյա, ինչպես նաև Զաաֆար
իրեն Ահմադ ալ-Հազդային (Հադդա), որը գործի հրամանատարն էր:
Նա Սահմանային ամրությունների կառավարիչ նշանակեց Ահմադ
իրեն Ասիզ իրեն Սալմ ալ-Բահիլին:

Եկան այն վայրը, որը կոչվում էր Լամիս գետի անվամբ՝ Տարսոն
քաղաքից երկու օթևան հեռավորության վրա: Այս փոխանակու-
թյանը մասնակցեցին յոթանասուն հազար նիզակավորներ, բացի
առանց նիզակի (ռազմիկներից):

Արու Ռամյան ու Զաաֆար ալ-Հազդան կանգնած էին գետի կա-
մուրջին և հենց որ մի գերի անցնում էր, հարց էին տալիս Ղուրանի
մասին և ով կասեր, թե ստեղծված է կփոխանակվեր և կստանար
երկու դինար ու երկու ձեռք զգեստ:

Այսպես փոխանակվեցին հինգ հարյուր այրմարդ ու յոթ հարյուր
կին: Սա տեղի ունեցավ 231 թվականի Մուհամմադ ամսին (7 սեպ-
տեմբեր - 6 հոկտեմբեր 845):

ԶԱԱՖԱՐ ԱԼ-ՄՈՒՏԱՎԱՔԻԼԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 484

Զաաֆար իբն ալ-Մուստասիմը, որի մայրն ստրկուհի էր Շուջա
անունով, երդում ստացավ (րայաս) չորեքշաբթի օրը, Զու-լ-Հիջջա
ամսի քսանչորսին՝ 232 թվականին (8 օգոստոս 847): Առաջին երդում
տվողը եղավ Սիմա ալ-Տուրքին Դիմաչկի կոչված, ինչպես նաև Վա-
սիֆ ալ-Տուրքին:

ԼՂ 484-485

Մուստավաքբիլն արգիլեց մարդկանց խոսել (վիճել) Ղուրանի մա-
սին: Արձակեց [այդ պատճառով] բանտարկվածներին, տարբեր
երկրներում և նրանց ուղբեր բռնվել էին Վասիկի խալիֆայության ժա-
մանակ: Այսպիսով ամենքին արձակեց ու հազցրեց: Ամեն կողմ զրեց
արգելելով վիճաբանությունն ու բանակոծիլը և մարդկանց զսպեց:

Մուհամմադ իրն ալ-Բուայսը ըոնացել էր Ատրպատականի մի գավառի, որը կոչվում է Մարանդ: Նրա դեմ դուրս եկավ Ատրպատականի կառավարիչ Համդավայհ իրն Ալին, ապա [...] ու տարավ նրան խալիֆայի դուռը:

Երբ եկավ՝ ձեռք բարձրացրեց Համդավայհ իրն Ալիի վրա ու խփեց նրան, իսկ իրն ալ Բուայսին՝ աղատ արձակեց: Նա մի քանի ամիս մնալուց Հետո փախավ Սամառայից Մարանդ և իր շուրջը հավաքելով ռամիկներին (սաալիք) ապստամբեց ու ըմբոստացավ: Այնժամ Համդավայհ իրն Ալին բանտից հանվեց ու երկրի կառավարիչ նշանակվեց: Նա եկավ կովեց ու սպանեց նրան (Համդավայհ իրն Ալին):

Իրն ալ-Բուայսի դիրքն ամրացավ և նրա դեմ ուղարկվեց Զիրաք ալ-Տուրքին, որի դեմ նա կռվեց: Ապա ուղարկվեց Ատտաբ իրն Ատտաբը: Երկիրն այդ ժամանակ Կրտսեր Բուղայի (ալ-Սադիր) ձեռքում էր, որն ամիսներ կռվեց նրա դեմ, ապա երաշխավորադիր ստացավ: Երբ եկավ նրա մոտ վերցրեց ու տարավ խալիֆայի դուռը: Նա բանտարկվեց Իսհակի Հսկողության տակ: Դա տեղի ունեցավ 235 թվականին (849-850): Կարճ ժամանակ բանտում մնալուց Հետո մեկավ: Տարվեց նաև Յահիա իրն Ռավվադը, որին տրվեց անուն ու Հրամանատարություն:

Այդ տարում Մուտավաքբիլը Հրամայեց դիմայի ժողովրդին հագնվել միայն մեղրագույն պատմուճաններ, Հեծնել միայն ջորի և ավանակ, փայտե ասպանդակներով ու մեջր փոս թամբերով: Նրանք չպետք է Հեծնեին նժույգ կամ ձի, իսկ իրենց ղոնների վրա պետք է կախեին տախտակներ սատանայի պատկերով:

Մուտավաքբիլը դահաժառանգությունը տվեց նախ իր Մուհամմադ որդուն, ապա իր մյուս որդիներին՝ Աբու Աբդալլահ ալ-Մուտադը Բիլլահին և Իբրահիմ ալ-Մուլայադ Բիլլահին: Ամեն մի երկրից երեսիկներին բերել տվեց Ասմառա և [իր որդիներին] համաձայնություն ստանալով (բայաա) տալու դիմաց նրանց ընծաներ պարգևեց, իսկ զինվորներին տասն ամսական [ոտճիկ նվիրեց] և քարոզիչներ (սաթիթ) առաքեց, որ այդ մասին քարոզեն:

[...] ամեն մի գահաժառանգի երկրի մի կողմը տվեց: [Մուհամմադ] ալ-Մուստանսիրին տվեց Եգիպտոսը և Մադրիբը, իսկ նրա քարտուղարն էր Ահմադ իրն Պասիբը, Աբու Աբդալլահ ալ-Մուտադը Բիլլահին՝ Պորասանն ու Զաբալը, իսկ նրա քարտուղարն էր Ահմադ իրն Իսրայիլը: Իբրահիմ ալ-Մուլայադին⁶⁹ տվեց Ասորիքի մասերը (Շամաա), Հայաստանն ու Ատրպատականը և նրա քարտուղարն էր Հայտնի Մուհամմադ իրն Ալին:

Այդ ժամանակ Մուտավաքբիլը Հրամայեց, որ արքունի գործերում

ոչ մի դիմմի պաշտոն չստանա, նորակառույց եկեղեցիները, [Հրեա-
կան] սինագոգները քանդվեն, արգելեց նորերը կառուցել և այդ մասին
գրեց ամեն կողմ:

ԵՐԿՈՒ ՀԱՐՑՈՒՐ ԵՐԵՍՈՒՆՑՈՔ (251-252) ԹՎԱԿԱՆ

ԼՋ 488

Եզիպտոսի կառավարչությունը տրվեց Անրասա իբն Իսհակ ալ-
Դարրիին Մուստանսիրի կողմից: Հազիվ մի քանիս ամիս էր անցել,
երբ Հոռոմները Հարձակվեցին Դամիսթի վրա ու թսուհինգ նավերով:
Հոռոմները կոտորեցին մեծ բազմություն մահճակալանների,
Հրկիզեցին հազար չորս հարյուր տուն: Նրանց գլխավորը կոչվում էր
[...]:

Նրանք գերեվարեցին հազար ութ հարյուր քսան մահճակալան
կանանց, հազար ղպտի կանանց և հարյուր Հրեա կանանց: Նրանք
վերցրեցին Դամիսթում եղած զենքերն ու ապրանքները: Մարդիկ
փախուստի դիմեցին և մոտավորապես երկու հազար հոգի ծովում
խեղդվեց: Հոռոմները երկու օր ու դիչեր մնացին ու հեռացան:

ԼՋ 489-490

Մուտավաքբիլը դուրս եկավ դեպի Ուղաղություն քաղաքը (Բաղ-
դադ) 238 (23 Հունիս 852 – 11 Հունիս 853) թվականին, վրաններ
խփեց Նամմասիյա [արվարձանում], ապա մտավ Բաղդադ, ճեղքեց
անցավ ու գնաց Տիգրոն (Մադաին) գրոսանքի:

Հայաստանն ապստամբեց, այնտեղ ոտքի կանգնեցին մի խումբ
պատրիկներ և ուրիշներ ու բռնացան իրենց գավառներում⁷⁰:

Մուտավաքբիլը կառավարիչ նշանակեց Արու Սաիդ Մուհամմադ
իրն Յուսուֆին⁷¹, որը պատրաստվեց գնալու այդ երկիրը: Նա բերել
տվեց իր զգեստներն ու հագնվեց, վերցրեց իր հողաթափերից մեկն
ու հագնվեց և հանկարծ ընկավ մեռած վիճակում, առանց որևէ
պատճառի (հիվանդություն):

Ապա Մուտավաքբիլը կառավարիչ նշանակեց նրա որդուն՝ Յու-
սուֆին⁷², որը եկավ երկիրը, գրեց պատրիկներին և ոմանք պատաս-
խանեցին նրան: Նրա մոտ եկավ Բաղարատը՝ Աշոտի որդին (Բակ-
րաթ իբն Աշութ) երաշխավորագիր [սնդրելու, իսկ նա տարավ նրան
Մուտավաքբիլի մոտ և [...]: Նրա դեմ կռվեց Յունան իբն Տուրնիկը
(Հովնան որդի Թոռնիկի) ու սպանեց նրան:

Երկրում խռովություն սկսեց և Մուտավաքբիլն ուղարկեց ավագ
(Բարիր) Բուղային⁷³: Երբ նա հասավ Արզն, նրան ընդառաջ եկավ

Մուսա իրն Զուրարան⁷⁴, որը բռնացել էր Բաղեշում (Բաղլիս) և երաշխավորագիր խնդրեց: Նա ձերբակալեց նրան և առաքեց Մուտավաքքիլի մոտ: Ապա գնաց մի վայր, որը կոչվում է Աղբակ (ալ-Բակ)⁷⁵ ուր Համադասպի որդի Աշուոն (Աշութ իրն Համգա)⁷⁶ էր, որին պաշարեց, Հետո երաշխավորագիր տվեց և ուղարկեց Սամառա: Նրա (Մուսա իրն Զուրարայի⁷⁷) գլուխը կտրվեց Հասարակաց գոտն (Բարալ-Ամմա) մոտ և խաչվեց:

Նա գրեց Տփղիսի բռնացող Իսհակ իրն Իսմաիլին, որ գա իր մոտ: Նա պատասխանեց, որ երբեք խալիֆայի Հնազանդությունից դուրս չի եկել, իսկ եթե գրամ է ուղում, ապա ինքը կտա, կամ եթե մարգիկ է ուղում՝ կուղարկի, սակայն գալ չի կարող:

Նա (Բուղան) Հարձակվեց, կռվեց ու Հաղթեց նրան, ապա գլուխը կտրեց և ուղարկեց խալիֆային: Ապա Հարձակվեց ծանարների (սաննարիյա) վրա, կռվեց, սակայն նրանք Հաղթեցին ու ետ մղեցին և նա փախստական նահանջեց:

Այն ժամանակ սկսեց Հալաժել այն մարդկանց, որոնց երաշխավորագիր էր տվել ու ձերբակալեց: Նրանց մի մասը փախավ ու նամակներ գրեց Ռումի տիրոջը (Բյուզանդիայի կայսեր), խաղարաց տիրոջը և սլավոնների (սակալիբա) տիրոջը և մեծ բազմություն մը Հավաքվեցին: Նա (Բուղան) այդ մասին գրեց Մուտավաքքիլին որը կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իրն Ուալիդ իրն Ցադիդ իրն Մադիազ ալ-Շայբանիին⁷⁷, որը երբ եկավ, ապստամբները Հանդարտվեցին և նա նորեն երաշխավորագիր տվեց նրանց:

Էջ 490

Հոռոմոց բռնապետը պատգամավորներ ու նվերներ ուղարկեց, որոնք քիչ էին և նա (Մուտավաքքիլը) մի քանի անգամ ավելին առաքեց: Նա ուղարկեց Շունայֆ ներքինին (խադիմ), որն իր վստահներից առաջինն էր ու նրան Հանձնարարեց ղեկավարել գերիների փոխանակման գործը: Սա եկավ Տարսոն 241 (22 մայիս 855 – 9 մայիս 856) թվականին, իսկ Սահմանային ամրությունների կառավարիչն էր Ահմադ իրն Ցահիա ալ-Արմանին (Հայազգի):

Նա (Շունայֆը) դուրս եկավ Լամիս գետի կամուրջի մոտ ու կանչեց գերյալներին: Իր երկրի բոլոր կողմերից նա բերել էր տվել Հոռոմ գերիներին ու փրկագնեց քրիստոնյաների մոտ եղած ստրուկներին (գերիներին):

Մուտավաքքիլը փոխադրվեց Մահուգա կոչված վայրը, Սամառայի պալատից երեք փարսան Հեռավորության վրա և այնտեղ կառուցեց քաղաք, որը կոչեց Ջաաֆարիյա: Կաթուլից ջրանցք (գետ) անցկացրեց և այնտեղ փոխադրեց քարտուղարներին, դիվանները և ընդհանրապես բոլոր մարդկանց: Կառուցեց մի պալատ, որի նմանի մասին չի լսված: Սա կատարվեց 246 թվականի Մուհառամ ամսին (23 մարտ – 27 ապրիլ 860):

Մուտավաքքիլը կոպիտ կերպով վիրավորել էր իր որդուն՝ Մուհամմադ ալ-Մուստանսիրին և մարդիկ նրան գրգռեցին [Հոր] դեմ ու կողմակերպեցին հարձակում նրա վրա: Երեքշարթի օրը, Շավվալ ամսի երեքին, 247 թվականին (11 դեկտեմբեր 861) ներխուժեց Թուրքերի մի խումբ, որոնցից էին՝ Կրտսեր Բուղան, Մուստանսիրի մերձավոր Ուտամիչը, Բադիրը, Բադուն և ուրիշներ: Մուտավաքքիլը մենակ նստած էր դահլիճում, և նրանք հարձակվելով նրա վրա, սրերով սպանեցին:

ՄՈՒՀԱՄՄԱԴ ԱԼ-ՄՈՒՆՏԱՍԻՐԻ ՕՐԵՐԸ

Մուհամմադ ալ-Մունտասիր իբն Ջաաֆար ալ-Մուտավաքքիլը, որի մայրը ստրկուհի էր Հաբաշիյա (Եթովպուհի), Ռումիյա (Հույն) կոչված, երդում ստացավ նույն գիշեր, երբ հայրն սպանվեց՝ չորեքշաբթի դիշերը, Շավվալ ամսի չորսին 247 թվականին (12 դեկտեմբեր 861):

Նա Ջաաֆարիյայից հեռացավ Սամառա, հրամայեց քանդել [Հոր կառուցած] պալատները, մարդկանց այնտեղից տեղափոխեց, քաղաքն անբնակելի դարձրեց, այնպես որ ավերակների վերածվեց ու մարդիկ վերադարձան Սամառայի իրենց տները:

Նրա խալիֆայությունը վեց ամիս տևեց ու մեռավ չաբաթ օրը Ռաբի Բ ամսի չորսին 248 թվականին (7 հունիս 862), երբ քսանհինգ տարեկան վեց ամսական էր:

ԱՀՄԱԴ ԱԼ-ՄՈՒՍՏԱԽՆԻ⁷⁸ ՕՐԵՐԸ

Նա խալիֆայության երդում ստացավ այն օրը, երբ մեռավ ալ-Մունտասիրը:

Նա հարմար չէր խալիֆա դառնալու, սակայն երբ մեռավ Մուս-տասիրը, թուրքերը չկամեցան որ խալիֆա դառնա Մուստավաքքիլի որդին՝ վախենալով դրա վատ հետեանքներից: Ահմադ իրն Ոսմանի ատաղձարկեց Ահմադ իրն Մուհամմադ ալ-Մուստաինին, որին երդում տվեցին: Որոշ դորավարներ մերժեցին երդում տալ և սկսեց վեճեր թուրքերի և արնաների միջև. երեք օր կռվում էին, արնաների դիրքը թուլացավ, իսկ Մուստաինը դրամ բաժանեց մարդկանց և ամեն ինչ կարգավորվեց:

Էջ 496

Մուստաինն ուղարկեց Զաաֆար ալ-Ոսայթին, որպեսզի ամառային արչավանք կատարի 249 (863-864) թվականին: Նրա հետ էր Մալաթիայի կառավարիչ Օմար իրն Աբդալլահ ալ-Ակթան: Երբ նա մտավ Ռումի երկիրը, Օմարը թույլտվություն խնդրեց ավելի խորը ներթափանցելու: Նրա մոտ ութ հազար զինվոր) կար: Թշնամին շրջապատեց նրան և նա իր հետևորդների հետ միասին պարտություն կրեց 249 թվականի Ռաջաբ ամսին (20 օգոստոս – 18 սեպտեմբեր 863):

Այդ տարում Մուստաին (խալիֆան) Ալի իրն Յահիա ալ-Արմանիին նշանակեց Հայաստանի (Արմինիա) կառավարիչ, ուր վիճակը տագնապալի էր: Նա եկավ Նփրկերտ: Հոռոմները արչավել էին և մահմեդականների երկրի սրտում էին: Այդ երկրի ժողովրդից մի խումբ հավաքվեց ու գնաց գտնելու Ալի իրն Յահիա ալ-Արմանիին և համոզեցին նրան դուրս գալ Հոռոմների դեմ ու մղեցին նրան (նրանց դեմ): Նա գնաց նրանց հետ ու հանդիպեց Հոռոմների զորքին. մի կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և նա սպանվեց: Հոռոմները նրա դիակը վերցրին և այդ բանը մեծ հաղթանակ համարեցին, քանզի նա նրանց շատ նեղություն էր պատճառել:

Էջ 499

[...] գները թանկացան Բաղդադում ու Սամառայում, այնպես որ մեկ կաֆիզ (ցորենը) հարյուր դիրհեմով էր վաճառվում: Կոփը շարունակվեց, պարենը կտրվեց, դրամը պակասեց և սուրհանգակներ էին դնում նրանց միջև 252 (866) թվականին: Ապա Մուստաինը հաշտություն առաջարկեց, համաձայն լինելով հրաժարվել խալիֆայությունից և իշխանությունը հանձնել Մուստադդին⁷⁹ ու գնալ մի քաղաք ապահով ապրելու իր որդու հետ, սակայն պահանջում էր որոշակի գումար և կալվածքներ՝ ըստ իր ցանկության: Նրան համաձայնություն տվեցին, և ինքը հրաժարվեց: Մուստաինը գրավոր հրաժարական 396

տվեց ու վկայեց այդ մասին, հեռանալով Վասիթ՝ իր մոր, որդու և ամբողջ ընտանիքի հետ և այնտեղ նստավայր ընտրեց:

ԱԼ-ՄՈՒՏԱԶԶ ԲԻԼԼԱՀԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 500

Սամառայում խալիֆա դարձավ (երգում ստացավ) Արու Աբդալլահ ալ-Մուտադդ Բիլլահ իրն Մուտավաքքիլը, որի մայրը ստրկուհի էր Կաբիհա (տղև) կոչված: Դա կատարվեց Հինգշաբթի օրը, Մուհամմադ ամսի յոթին 252 թվականին (29 հունվար 866):

Նա դրեց բոլոր կառավարիչներին, հիշեցնելով լիր հոր՝ Մուտավաքքիլի պայմանագրում (իր եղբոր) Իբրահիմ ալ-Մուայադի ժառանգական իրավունքի մասին ու հրամայեց իրենից հետո նրան ճանաչել: Երկրի բոլոր կառավարիչները նրան երգում տվեցին երբ իմացան, որ Մուհամմադ իրն Աբդալլահ իրն Թահիրը և ովքեր եղել են Բաղդադում, նրան երգում են տվել: Սակայն Շիմշաթի կառավարիչ իրն Մուջահիդը, Իսա իրն ալ-Շայխը Պաղեստինում, Ֆադիդ իրն Աբդալլահը Եգիպտոսում և Ումրան իրն Միհրանը Սպահանում հրաժարվել են: Մուտադդն ուղարկեց Հատիմ իրն Զուրայքին Շիմշաթ, որը հաղթեց իրն Մուջահիդին ու նրա մարդկանց և նրան ու մի խումբ մեծամեծների տանելով Ամիդ, գլխատեց:

ԼՂ 501

[Մուտադդը] Մուզահիմ իրն Ոսկանին ուղարկեց Մալաթիա, քանզի այնտեղ հռոմեները մի քանի անգամ երեսացել էին:

ԼՂ 503

Երբ Մուտադդը վախեցավ թուրքերի ապստամբությունից⁸⁰, Սամառայում գտնվող Հաշիմի տան բոլոր անդամներին՝ խալիֆաների որդիներին և այլոց ուղարկեց Բաղդադ, որպեսզի թուրքերը նրանցից որևէ մեկին չառևանգեն:

ՄՈՒՀԱՄՄԱԴ ԱԼ-ՄՈՒՀՏԱԴԻ ԻԲՆ ՀԱՐՈՒՆ ԱԼ-ՎԱՍԻԿԻ ՕՐԵՐԸ

ԼՂ 505

Զորավարներն այն եզրակացություն էին եկել, որ խալիֆաների որդիների մեջ չկա առավել շնորհալի ու խելացի մեկը, քան

Մուհամմադ իրն ալ-Վասիկը⁸¹, որի մայրն ստրկուհի էր Կիրբ կոչված: Նրան երդում տվեցին երեքշաբթի օրը, Ռաջաբ ամսի քսանյոթին, 255 թվականին (12 Հուլիս 869):

ԼՋ 506

Մուհտադին թուրքերից խիստ ղժգոհ էր ու որոշեց արնաներին առաջ քաշել: Երբ այս իմացան [թուրքերը], նրա դեմ ըմբոստացան ու դեմ դուրս եկան: Նրանցից մի խումբ նա ձերբակալեց ու դիսատել տվեց, որոնց մեջ էր նաև նրանց պետ Բաբիքբաքը: Սակայն թուրքերը հավաքվեցին ու ապստամբեցին: Մուհտադին նրանց դեմ ելավ զինված ու Ղուրանը վզից կախված. նրան միացավ ժողովուրդը և նրանց (թուրքերին) կոտորեցին, ունեցվածքը խլեցին, տները կողոպտեցին: Թուրքերը մեծ թվով հավաքվեցին, իսկ ժողովուրդը լքեց նրան (խալիֆային) այնպես, որ մեն մենակ, մնաց ու մի քանի տեղից վիրավորվեց. նա մտավ մի գորավարի տունը, որը կոչվում էր Ահմադ իբն Ջամիլ: Սակայն նրանք հասան, բռնեցին նրան ու տարան ձիու վրա, իսկ նրա վերքերից արյունը հոսում էր: Նրան ուզեցին ստիպել, որ հրաժարվի իշխանությունից, բայց նա մերժեց ու երկու օր անց մեռավ, երեքշաբթի օրը, Ռաջաբ ամսի տասնվեցին 256 թվականին (20 Հունիս 870): Նրա խալիֆայության տեղովությունն էր մեկ տարուց տասնմեկ օր պակաս:

ԱՀՄԱԴ ԱԼ-ՄՈՒՏԱՄԻԴ ԱԼԱԼԼԱՀԻ ՕՐԵՐԸ

ԷՋ 507-508

Ահմադ ալ-Մուտամիդ Ալալլահ⁸² իբն Ջաաֆար իբն ալ-Մուտավաքքիլին երդում տրվեց այն օրը, երբ սպանվեց Մուհտադին:

Բասրայում ապստամբած Ալի իբն Մուհամմադը, որը հավակնում էր թե Աբու Թալիբի ցեղից է, գրոհեց Ուբուլլա, որն ավերեց, կործանեց ու հրկիզեց: Նրա վրա հարձակվեց Սաիդ իբն Սալիհը և Աբու-լ-Խասիբ գետի մոտ հաղթեց նրան:

Մուտամիդ [[խալիֆան] ուղարկեց ներքինի Հուսայնին, որը կոչվում էր Մահման քրտինք, Խսա իբն ալ-Շայխ* մոտ, իսկ նա տիրել էր Պաղեստինին, նրան հանձնելու երաշխավորագիր նրա անձի, ունեցվածքի և զավակների համար, ներում խոստանալով բոլոր արարքներին և նրան նշանակում էր Հայաստանի կառավարիչ: [Խսա

* Աղձնիքում հաստատված արար Շայրանի ցեղից էր: 865-ից եղել է Պաղեստինի կառավարիչ: 870 կամ 871 թ-ին նշանակվել է Արմինիայի, Դիար Բաքրի և Ատրպատականի կառավարիչ:

իրն ալ-Շայխը] այդ երկրից դուրս եկավ 257-ի Ջումադա Բ ամսին (26 ապրիլ – 24 մայիս 871), իր ձեռքում եղածը հանձնելով Ամաջուր թուրքին, սակայն եղած դրամներից ոչ մի դիրհեմ չվերադարձրեց:

ԵՐԿՈՒ ՀԱՐՑՈՒՐ ՀԻՍՈՒՆՈՒԹ (871-872) ԹՎԱԿԱՆ

ԼՋ 510

Այդ տարում ժանտախտի համաճարակ եղավ Իրաքում, մեծ թվով մարդիկ մեռան: Մարդը դուրս էր դալիս տնից ու անդ չհասած մեռնում: Ասվում է, որ Բաղդադում մեկ օրում տասներկու հազար մարդ մեռավ:

Այդ տարում ամառային արշավանք կատարեց Մուհամմադ իրն Ալի իրն Ցահիա ալ-Արմանին*: Այդ ժամանակ եկավ Մուտավաքքիլի մաուլա Շունայֆ ներքինին (խաղիմ) զերինների փոխանակման համար: Նրանք հավաքվեցին Լամիս գետի մոտ, ուր զերինների փոխանակում եղավ, իսկ հռոմեաների հետ չորս ամսվա զինադադարի համար պայմանավորվեցին: Այս ընդմիջում կատարվեց 258 թվականի Ռամադան ամսին (11 հուլիս – 9 օգոստոս 872):

* Սա Ալի իրն Ցահիա ալ-Արմանիի որդին էր: